

**TANZİMAT SONRASI ESKİŞEHİR'DE
GÖÇ VE İSKÂN (1839-1918)**

Feride YAZICI

Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Doç. Dr. Mustafa KARAZEYBEK

TEMMUZ 2019

Afyonkarahisar

T.C
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

TANZİMAT SONRASI ESKİŞEHİR’DE GÖÇ VE İSKÂN
(1839-1918)

Hazırlayan
Feride YAZICI

Danışman
Doç. Dr. Mustafa KARAZEYBEK

AFYONKARAHİSAR 2019

T.C
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

TANZİMAT SONRASI ESKİŞEHİR’DE GÖÇ VE İSKÂN
(1839-1918)

Hazırlayan
Feride YAZICI

Danışman
Doç. Dr. Mustafa KARAZEYBEK

AFYONKARAHİSAR 2019

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “TANZİMAT SONRASI ESKİŞEHİR’DE GÖÇ VE İSKÂN (1839-1918)” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Kaynakça’da gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

11/07/2019

Feride YAZICI

TEZ JÜRİSİ KARARI VE ENSTİTÜ MÜDÜRLÜĞÜ ONAYI

JÜRİ ÜYELERİ

Tez Danışmanı : Doç. Dr. Mustafa KARAZEYBEK

Jüri Üyeleri : Doç. Dr. Alper BAŞER

: Doç. Dr. Mehmet TOPAL

İmza

Tarih Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programı öğrencisi Feride YAZICI' nın **“Tanzimat Sonrası Eskişehir’ de Göç ve İskân (1839-1918)”** başlıklı tezi, 11/07/2019 günü saat 14:00’ de Afyon Kocatepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Sınav Yönetmeliği’ nin ilgili maddeleri uyarınca yukarıda isim ve imzaları bulunan jüri üyeleri tarafından değerlendirilerek kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Elbeyi PELİT
MÜDÜR

ÖZET

TANZİMAT SONRASI ESKİŞEHİR’DE GÖÇ VE İSKÂN (1839-1918)

Feride YAZICI

AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

TEMMUZ 2019

Danışman: Doç. Dr. Mustafa KARAZEYBEK

XIX. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren başta Kırım, Kafkas ve Rumeli olmak üzere birçok farklı bölgeden Osmanlı Devleti’nin iç kesimlerine yoğun bir şekilde göçler meydana gelmiştir. Eskişehir göçmenlerin iskân ettirildiği önemli yerlerden birisi olmuştur. 1839-1918 yılları arasında Eskişehir’e gelen göçmenler Kırım, Kafkasya, Rumeli, Almanya, Fransa, Batum, Suriye, Lübnan ve Kudüs gibi farklı coğrafyalardan gelmiştir. Bu göçler dış göçler, iç göçler ve mevsimlik göçler grubunda incelenerek Eskişehir’de değişen nüfus yapısını, sosyo-kültürel ve ekonomik açıdan yaşanan değişimleri göstermiştir. Böylelikle Osmanlı klasik dönemlerinde Eskişehir’e göç eden Yörük-Türkmen cemaatlerinin yerini Kırım, Kafkasya ve Rumeli gibi bölgelerden gelen göçmenlerin aldığı anlaşılmıştır. Özellikle 1839-1918 yılları arasında Eskişehir’de yoğun bir şekilde Kırım Tatarı, Nogay, Çerkez, Abhaz, Boşnak ve Pomak göçmenler nüfusunun varlığına rastlanmıştır. Üstelik bu göçmenler yaşadıkları yerlerde yeni yerleşim birimleri

kurarak günümüze kadar ulaşan köy ve mahallelerin alt yapılarını oluşturmuştur. Diğer yandan Yahudi, Ermeni, Rum, Protestan vd. olarak tanımlanan gruplardan göçmen nüfusun varlığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Eskişehir, Göçmen, Kırım, Kafkas, Rumeli.

ABSTRACT

THE IMMIGRATION AND HABITATION ESKİŞEHİR TANZIMAT (1839-1918)

Feride YAZICI

AFYON KOCATEPE UNIVERSITY

THE INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES

DEPARTMENT of HISTORY

JULY 2019

Advisor: Assoc. Prof. Mustafa KARAZEYBEK

From the second quarter of the 19th century, there has been an intense immigrant to the interior of the Ottoman Empire from many different regions, particularly the Crimean Caucasus and Rumelia. Eskişehir has been one of the important places where emigrants are being maintained. The emigrants came to Eskişehir from different geographies such as Crimean Caucasus, Rumelia, Germany, France, Batumi, Syria, Lebanon and Jerusalem. These migrants have been examined in the group of external migrations, internal migrations and seasonal migrations, and the changing population structure in Eskişehir has shown changes in socio-cultural and economic aspects. Thus, the Yoruk-Turkmen communities that emigrated to Eskişehir in Ottoman classical periods were replaced by emigrants from regions such as Crimean Caucasus and Rumelia. Especially between 1839 and 1918, the population of the Crimean Tatarı, Nogai, Circassian, Abkhazian, Bosnian, Pomac emigrants was found extensively in Eskişehir. Moreover, these emigrants established

new settlements in the places where they lived and created the sub-structures of the villages and neighborhoods that reached the present day. On the other hand, it has been determined the of immigrant populations identified Jewish, Armenian, Greek, Protestant etc.

Keywords: Eskişehir, Emigrant, Crimean, Caucasian, Rumelia.

ÖNSÖZ

Kadim bir geçmişe sahip Eskişehir’de tarihin hemen hemen her döneminde göç ve iskân hareketlerinin izlerinin görüldüğü bilinmektedir. Bu tarihi süreç Hitit, Frig, Pers, Hellenistik, Roma, Doğu Roma, Selçuklu ve Osmanlı’da görüldüğü gibi günümüzde Türkiye Cumhuriyeti’nde de yaşanmaya devam etmektedir.

Eskişehir’de göç ve iskân üzerine yapılan bazı önemli çalışmalar mevcutsa da günümüzde farklı arşiv belgelerinin dijital ortama aktarılması ve teknolojinin getirdiği birtakım kolaylıklar sayesinde bu konunun üzerine daha fazla araştırılma yapılması gerektiği fikri oluşmuştur.

Araştırmamız, Osmanlı Devleti’nde farklı dönemlerde gerçekleşen göç ve iskân hareketlerinin öğrenilmesi açısından oldukça önemlidir. Eskişehir’de göç ve iskân araştırmalarına katkıda bulunması ve bu bilgileri araştırmacılara aktarması benim için çalışmanın en büyük değerini oluşturmaktadır.

1839-1918 yılları arasında Eskişehir’de yaşanan göç ve iskân hareketleri Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi ve diğer tetkik eserler incelenerek araştırmamız bu doğrultuda sınırlandırılmıştır.

Uzun süren araştırmalar sonucunda büyük gayretlerle oluşturulan çalışmada *bölgenin idari yapısında zamanla değişimler yaşanması, günümüzde yer isimlerinin değişik adlarla anılması, bazı göçmenlerin kayıt dışı bölgeye gelmesi, belgelerde yazım hatalarından kaynaklı okuma güçlüklerinin yaşanmasının yanı sıra Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi’nde konumuz ile alakalı bazı belgelerin görüntülerinin net olmayışı* araştırmamızı zorlaştırmıştır.

Tanzimat sonrası Eskişehir’de göç ve iskân (1839-1918) konusu üzerine bilgiler veren bu araştırma, “Osmanlı Devleti’nde Kuruluştan Tanzimat’a Eskişehir”, “Kırım ve Kafkasya’dan Eskişehir’e Yapılan Göçler” ve “Rumeli ve Diğer Bölgelerden Eskişehir’e Yapılan Göçler” olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır.

Bu çalışmanın hazırlanmasında değerli bilgilerini öğrencileriyle paylaşan, belgelerin okunması ve yorumlanması konusunda yol göstericim olan saygıdeğer

danışman hocam Doç.Dr. Mustafa KARAZEYBEK'e ve çalışmalarında benden bir an olsun yardımlarını esirgemeyen aileme sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Feride YAZICI

Afyonkarahisar 2019

İÇİNDEKİLER

Sayfa

YEMİN METNİ.....	ii
TEZ JÜRİSİ KARARI VE ENSTİTÜ MÜDÜRLÜĞÜ ONAYI	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	vi
ÖNSÖZ.....	viii
İÇİNDEKİLER	x
TABLOLAR LİSTESİ.....	xiii
KISALTMALAR DİZİNİ.....	xv
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NDE KURULUŞTAN TANZİMATA ESKİŞEHİR

1. OSMANLI DEVLETİ'NDE İDARİ YAPININ DEĞİŞİMİ.....	14
1.1. XIX. YÜZYILDAN ÖNCE OSMANLI İDARİ YAPISI.....	14
1.2. XIX. YÜZYILDAN İTİBAREN OSMANLI İDARİ YAPISI.....	15
2. ESKİŞEHİR'İN İDARİ YAPISI.....	16
2.1. XIX. YÜZYIL ÖNCESİ	16
2.2. XIX. YÜZYILDAN İTİBAREN	18
3. ESKİŞEHİR'DE YAŞANAN DEĞİŞİMLERDE GÖÇ VE İSKÂN	26
3.1. BÖLGEYE YAPILAN İLK İSKÂNLAR VE SÜRGÜN	29
3.2. KONAR-GÖÇERLER VE YÖRÜK CEMAATLERİNİN BÖLGE YERLEŞİMİNDEKİ DAĞILIMLARI	32
3.3. CELALİ İSYANLARI SONRASINDA KONAR-GÖÇERLERİN YAŞADIKLARI TOPRAKLARI TERK ETMESİ VE KONAR-GÖÇERLERİN İSKÂNI MESELESİ.....	36
4. OSMANLI DEVLETİ'NİN İLK NÜFUS SAYIMI VE ESKİŞEHİR'İN DEĞİŞEN DEMOGRAFİK YAPISI.....	40

4.1. 1831 NÜFUS SAYIMINDA ESKİŞEHİR	41
---	----

İKİNCİ BÖLÜM

KIRIM VE KAFKASYA'DAN ESKİŞEHİR'E YAPILAN GÖÇLER

1. KIRIM VE KAFKASYA'NIN COĞRAFİ KONUMU.....	47
2. KIRIM VE KAFKASYA'DAN ANADOLU'YA YAPILAN GÖÇLER VE İLK DÖNEM GÖÇLERDE ESKİŞEHİR	48
3. GÖÇMENLERİN İSKÂNIYLA İLGİLENEN KURUMLAR	51
4. KIRIM VE KAFKAS GÖÇMENLERİNİN ESKİŞEHİR'E GELİŞ GÜZERGÂHLARI VE GEÇİCİ İSKÂN ETTİRİLDİKLERİ YERLER.....	55
5. KIRIM VE KAFKAS GÖÇMENLERİNİN ESKİŞEHİR'E İSKÂNI.....	58
5.1. KIRIM VE KAFKAS GÖÇMENLERİNİN ESKİŞEHİR'E "GÖÇ VE İSKÂN" BAŞVURULARI.....	58
5.2. KIRIM VE KAFKAS GÖÇMENLERİNİN İSKÂN ETTİRİLDİKLERİ YERLER	62
5.3. KIRIM VE KAFKAS GÖÇMENLERİ TARAFINDAN ESKİŞEHİR'DE KURULAN YERLEŞİM YERLERİ	75
6. ESKİŞEHİR'DE YAŞAYAN KIRIM VE KAFKAS GÖÇMENLERİNE YAPILAN YARDIMLAR	80
7. KIRIM VE KAFKAS GÖÇMENLERİNİN ESKİŞEHİR'DE KARŞILAŞTIĞI SORUNLAR.....	88
7.1. İSKÂNLARI GERÇEKLEŞMEYEN KIRIM VE KAFKAS GÖÇMENLERİ.....	89
7.2. ARAZİ TAHSİSİ, KONUT İNŞASI VE YEVMİYE SORUNU	91
7.3. YERLİ HALK VE GÖÇMENLER ARASI YAŞANAN SORUNLAR	95

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

RUMELİ VE DİĞER BÖLGELERDEN ESKİŞEHİR'E YAPILAN GÖÇLER

1. RUMELİ COĞRAFYASI	99
2. RUMELİ'DEN ANADOLU'YA GÖÇLERİN BAŞLAMASI.....	99
3. RUMELİ GÖÇMENLERİNİN GEÇİCİ İSKÂN ETTİRİLDİKLERİ YERLER VE GÖÇ GÜZERGÂHLARI	101

4. RUMELİ GÖÇMENLERİNİN ESKİŞEHİR'E İSKÂNLARI	103
4.1. GÖÇMENLERİN “GÖÇ VE İSKÂN” BAŞVURULARI	103
4.2. RUMELİ'DEN GELEN GÖÇMENLERİN ESKİŞEHİR'DE İSKÂN ETTİRİLDİKLERİ YERLER.....	106
5. RUMELİ GÖÇMENLERİ TARAFINDAN ESKİŞEHİR'DE KURULAN YERLER.....	113
6. ESKİŞEHİR'DE YAŞAYAN RUMELİ GÖÇMENLERİNE YAPILAN YARDIMLAR	120
7. RUMELİ GÖÇMENLERİNİN ESKİŞEHİR'DE KARŞILAŞTIĞI SORUNLAR	126
7.1. İSKÂNI GERÇEKLEŞMEYEN VE REDDEDİLEN GÖÇMENLER.....	126
7.2. ARAZİ TAHSİSİ VE KONUT İNŞASI VE YEVMİYELİK SORUNU	128
7.3. YERLİ HALK VE DİĞER GÖÇMENLER ARASINDAKİ SORUNLAR...	130
8. ESKİŞEHİR'E DİĞER BÖLGELERDEN GÖÇLER	133
9. RUMELİ VE DİĞER BÖLGELERDEN ESKİŞEHİR'E GELEN GÖÇMENLERİN DEMOGRAFİK YAPIYA ETKİSİ.....	140
SONUÇ.....	154
KAYNAKLAR	158
EKLER DİZİNİ.....	173
EKLER.....	174

TABLÖLAR LİSTESİ

Sayfa

Tablo 1: XIX. Yüzyıla Kadar Eskişehir'e Bağlı Yer Adları	24
Tablo 2: Günümüzde Eskişehir'e Bağlı Yerlerin 1839-1918 Yılları Arasındaki İdari Durumu	24
Tablo 3: 1886 Yılı Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesine Göre Eskişehir Kazası'nda İskân Ettirilen Kafkas Göçmenleri (H.1303)	66
Tablo 4: 1886 Yılı Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesine Göre Seyitgazi Nahiyesi'nde İskân Ettirilen Kafkas Göçmenleri (H.1303)	67
Tablo 5: 1886 Yılı Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesine Göre İnönü Nahiyesi'nde İskân Ettirilen Kafkas Göçmenleri (H.1303)	67
Tablo 6: 1886 Yılı Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesine Göre Mihaliç Kazası'na Bağlı Mahallelerde İskân Ettirilen Kafkas Göçmenleri (H.1303)	69
Tablo 7: Eskişehir'de Hâlen Daha Varlığını Devam Ettiren Kırım ve Kafkas Yerleşim Yerlerinden Bazıları	74
Tablo 8: 1886 Yılı Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesine Göre Eskişehir Kazası'nda İskân Ettirilen Rumeli Göçmenleri (H.1303).....	107
Tablo 9: 1886 yılı Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesine Göre Seyitgazi Nahiyesi'nde İskân Ettirilen Rumeli Göçmenleri (H.1303).....	108
Tablo 10: 1886 Yılı Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesine Göre İnönü Nahiyesi'nde İskân Ettirilen Rumeli Göçmenleri (H.1303).....	108
Tablo 11: 1886 Yılı Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesine Göre Mihaliç Kazası'na İskân Ettirilen Kafkas Göçmenleri (H.1303)	109
Tablo 12: 1886 Yılı Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesine Göre Mihaliç Kazası'na Bağlı Mahallerde İskân Ettirilen Kafkas Göçmenleri (H.1303)	109
Tablo 13: 1894 Yılı Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesine Göre Eskişehir Kazası'nda Yabancı Nüfus (H.1312)	136

Tablo 14: 1906 Yılı Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesine Göre Eskişehir Kazası'nda Yabancı Nüfus (H.1324)	137
Tablo 15: 1831 Nüfus Sayımında Eskişehir Kazası'na Göç Eden Müslüman-Türklerin Geldikleri Yerler ve Meslekleri	141
Tablo 16: 1831 Nüfus Sayımında Eskişehir Kazası'na Göç Eden Yabancıların Geldikleri Yerler ve Meslekleri	142
Tablo 17: 1894-1899 Yılları Arasında Eskişehir Kazası'na Göç Eden Yabancıların Geldikleri Yerler ve Meslekleri	144
Tablo 18: 1917 Yılında Eskişehir'de Yaşayan Yabancıların Mesleki Dağılımları.	145
Tablo 19: 1917 Yılında Eskişehir'de Esnân-ı 'askeriyye'ye Dâhil Olan Nüfusun Derecelerine Göre Dağılımı	146
Tablo 20: 1875 Yılı Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesine Göre Eskişehir Kazası, Seyitgazi ve İnönü Nahiyyelerinin Nüfusu (H.1292)	147
Tablo 21: 1877 Yılı Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesine Göre Eskişehir Kazası, Seyitgazi ve İnönü Nahiyyelerinin Nüfusu (H.1294)	147
Tablo 22: 1892 Yılı Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesine Göre Seyitgazi Nahiyesi Nüfusu	147
Tablo 23: 1894 Yılı Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesine Göre Eskişehir Kazası Nüfusu (H.1312)	148
Tablo 24: Vital Cuinet'e Göre 1894 Yılında Eskişehir'in Demografik Yapısı	148
Tablo 25: 1906 Yılı Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi'ne Göre Eskişehir Kazası Nüfusu (H.1324)	149
Tablo 26: Farklı Yıllarda Eskişehir Bölgesinin Genel Nüfus Yapısı	149
Tablo 27: 1915 Yılında Eskişehir, Sivrihisar ve Mihalıççık Kazalarının Nüfusu ..	150
Tablo 28: 1916 Yılında Eskişehir, Sivrihisar ve Mihalıççık Kazalarının Nüfusu ..	151
Tablo 29: 1917 Yılında Eskişehir'de Yaşayan Yabancı Nüfus	152
Tablo 30: 1839-1918 Yılları Arasında Eskişehir'de Yaşayan Rumeli ve Diğer Bölgelerden Gelen Göçmenlerin Mensup Oldukları Etnik Grupların Dağılımı	153

KISALTMALAR DİZİNİ

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.t.	: Adı geçen tez
A.MKT.DV	: Sadâret Mektubî Deavi Evrakı
A.MKT.MHM	: Sadâret Mektubî Kalemi Mühimme Kalemi Evrakı
A.MKT.NZD	: Sadâret Mektubî Kalemi Nezâret ve Deva'ir Evrakı
A.MKT.UM	: Sadâret Mektubî Kalemi Umum Vilayet Evrakı
A.MTZ. (04)	: Sadâret Eyalet-i Mümtaze Bulgaristan Evrakı
AVS	: Ankara Vilayeti Salnamesi
BEO	: Babıali Evrak Odası Evrakı
BEO.NGG.d	: Babıali Evrak Odası Nezaret Gelen-Giden Defterleri
BEO.VGG.d	: Babıali Evrak Odası Vilayet Gelen-Giden Defterleri
Bkz	: Bakınız
C	: Cilt
CCA	: Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi
Çev	: Çeviren
COA	: Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi
DH.H	: Dahiliye Nezareti Hukuk Evrakı
DH.MKT	: Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi
DH.ŞFR	: Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi
Edt	: Editör
H.	: Hicri
Haz.	: Hazırlayan
HR.SFR (04)	: Hariciye Nezareti Paris Sefareti
HR.SYS	: Hariciye Nezareti Siyasi
HRT.h	: Haritalar
HVS	: Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi

İ.DH	: İrade Dahiliye
İ.HUS	: İrade Hususi
İ.MVL	: İrade Meclis-i Vala
İ.OM	: İrade Orman ve Maadin
İ.ŞD	: İrade Şura-yı Devlet
M.	: Miladi
M.Ö.	: Milattan Önce
M.S.	: Milattan Sonra
MVL	: Meclis-i Vala Evrakı
NFS.d.	: Nüfus Defterleri
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
ss	: Sayfa aralığı
ŞD	: Şura-yı Devlet Evrakı
TİGM.	: Toprak İskan Genel Müdürlüğü
vb.	: ve benzeri
Y.A.RES	: Yıldız Sadaret Resmi Maruzat Evrakı
Y.EE	: Yıldız Esas Evrakı
Y.MTV	: Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı
Y.PRK.ZB	: Yıldız Perakende Evrakı Zabtiye Nezareti Maruzatı
Y.PRK.KOM	: Yıldız Parakende Evrakı Komisyonlar Maruzatı

GİRİŞ

Geçmişten günümüze uzanan tarihsel gelişimiyle göç¹ kavramı hakkında çeşitli tanımlar mevcuttur. Bu tanımlar içerisinde en yaygın kullanılanları şunlardır;

“Göç, kişilerin hayatlarının gelecekteki kısmının tamamını veya bir parçasını geçirmek üzere, tamamen yahut geçici bir süre için bir iskân ünitesinden (şehir, köy gibi) diğerine yerleşmek kaydıyla yaptıkları coğrafi yer değiştirme olayıdır²”. Göç, “coğrafi bakımdan bir iskân ünitesinden ayrılan kişilerin, başka bir yerde hayatlarını devam ettirmeye karar vermeleriyle ve bu kararı uygulamalarıyla ortaya çıkan hadisedir³”. Göçün en kısa tanımı ise yaşanılan yerden gidilmek istenen yer olarak ifade edilmiştir⁴.

Yabancılar hukukunda göç kavramı genellikle dış göçle ilişkilendirilerek literatürde bu olaya uluslararası göç denilmektedir⁵. Bu göçün kapsam alanı; göçün nedenine, süresine ve amacına bakılmaksızın insanların ülkeler arasındaki yer değiştirilmesi olarak kabul görmüştür⁶. Fakat bu tanımlama emekli oluncaya dek başka ülkede çalışan insanları kapsamaktadır ki bu yönüyle işlevsizdir. Bunun nedeni göçün ekonomik kaygılar dışında birçok nedenin olmasıdır.

Göç ülkelerin veya daha küçük grupların nüfus artışını ya da azalmasını etkileyen önemli etmenlerden biri olmuştur. Nitekim nüfustaki bu artma ve azalma

¹ Göç hadisesinin ilk ne zaman başladığı üzerine farklı görüşler mevcuttur. Bu görüşlerin içerisinde en yaygın olanları ise, Adem ile Havva'nın cennetten çıkarılma hadisesiyle başladığını düşünenler Bkz: Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Meâli*, Kılıç Kitapevi Yayınları, İstanbul 2017; *Barbanabas İncili*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2016; *Tevrat*, Dorlion Yayınevi, Ankara 2016; Paleolitik Çağ'ı baz alarak insanların göç ettiğini düşünen bilim tarihçileri Bkz: Jacques Bordaz, “Paleolithic Period”, *Grolier Academic Encyclopedia, Grolier International*, C. XV, Amerika 1983, ss. 38-41; Işın Yalçınkaya, *Arkeoloji ve Sanat Tarihi Eski Anadolu Uygarlıkları Paleolitik Çağ (Eski Taş Çağı/Yontma Taş Çağı)*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Türkiye Kültür Portalı Projesi, Ankara 2009; Fitnat Şimşek, “Paleolitik Dönemde İnsan Türleri”, *Uluslararası Amisos Dergisi*, C. II, S. 3, Aralık 2017, s. 66-85.

² Taylan Akkayan, *Göç ve Değişme*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1979, s. 21.

³ Abdullah Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997, s. 1.

⁴ Kemal H. Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 71.

⁵ Bülent Çiçekli, “Mülteci, Sığınmacı ve Göçmenler–Sınıflandırma ve Yasal Statünün Belirlenmesine İlişkin Sorunlar”, *Vatandaşlık, Göç, Mülteci ve Yabancılar Hukukundaki Güncel Gelişmeler, Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, 15-16 Mayıs 2009, Anadolu Üniversitesi Eskişehir, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Ankara 2010, s. 331-332.

⁶ Burada geçen göç ifadesi, emekli oluncaya kadar başka ülkede çalışan insanları kapsamaktadır ki bu yönüyle işlevsizdir zira göçler sadece ekonomik kaygılara bağlı olarak gerçekleştirilemez. Bkz: Fatih Savaşan, *Uluslararası Göç (Kamu Maliyesi Üzerindeki Etkileri)*, Gazi Kitabevi, Ankara 2007, s. 7.

aynı zamanda nüfusun yaş ve cinsiyet yapısındaki değişimlerin sebepleri haline gelmiştir. Göç alan bölgede sadece nüfus sayısı değil kişilerin mesleği, medeni durumu, öğrenim düzeyi, çalıştığı işteki statüsü, yaşadığı yerin konumu gibi birçok alanda değişimler meydana gelmiştir. Üstelik bu değişimler sadece göç alan toplumun yapısını değiştirmekle kalmayıp civarında bulunan diğer yerleşim yerlerini de değiştirmiştir⁷. Bu nedenledir ki sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasi açıdan göç konusunun öğrenilmesi son derece önemli olmuştur.

Göç kavramı üzerine yapılan tanımlardan sonra göç konusunu ortaya çıkış sebepleri, çıkış yerleri, göç eden kişi sayısı açısından incelenmesi gerekir. Bunların içerisinde göçün sebepleri, göç mesafesi, göçün süresi, göçün yönetilmesi açısından farklılıklar olmuştur. Bütün bu farklılıklara rağmen genel kabul gören görüş göçleri iki grupta toplamıştır⁸. Bu gruplardan ilki “iç göç” ikincisi “dış göç” olmuştur.

Henüz yerleşik hayata geçmemiş olan aşiretler hariç kişi veya kişilerin bulundukları ülkenin sınırları içerisinde başka bir bölgeye geçici olarak ya da kalıcı bir şekilde yaptıkları göçlere *iç göç* denilmiştir⁹. İç göçler de göç veren ve göç alan yerler olmak üzere dört grupta incelenmiştir. Bunlar ise “kırlardan şehirlere, kırlardan kırlara, şehirlerden şehirlere ve şehirlerden kırlara” yapılan göçlerdir. İç göçte göçmenler, daha önce bulundukları yeri değiştirse bile yaşadıkları ülke sabit kalmıştır¹⁰. Böylelikle ülke nüfusu aynı kalırken bölge nüfusu değişmiştir.

Bir ülkeden diğer ülkeye çalışmak, yerleşmek veya ikamet etmek amacıyla yapılan göçlere dış göç denilmiştir. Dış göçler yapıları itibarıyla “*giden ve gelen göç*” olarak ikiye ayrılmıştır.

Bireyin yaşadığı ülkeden başka bir ülkeye gitmelerine “*giden göç*” denilmiştir. Yaşam ve geçinme koşulları yetersiz, din ve vicdan özgürlüğü kısıtlı olan ülkelere yapılan göçlere ise *gelen göç* denilmiştir. Göçmenlerin asıl yaşadıkları

⁷ Akkayan, a.g.e., s. 22.

⁸ Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*, s. 1.

⁹ Y. Sayın, A. Usanmaz ve F. Aslangiri, “Uluslararası Göç Olgusu ve Yol Açtığı Etkiler: Suriye Göçü Örneği”, *K.M.Ü. Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, S. 31, Aralık 2016, s. 2.

¹⁰ I.O.M. Uluslararası Göç Örgütü, *Göç Terimleri Sözlüğü (Uluslararası Göç Hukuku)* 18, (Türkçe baskı ed. Bülent Çiçekli), İsviçre 2009, s. 27.

yurdu bırakıp başka bir ülkeye gidenlerine *dışa göçen* yeni ikamet ettiği yere göre de “*içe göçen*” veya sadece “*göçmen (muhacir, immigrant)*” olarak anılmıştır¹¹.

Göçmen, “uluslararası hukuk belgelerinde sayılan siyasi kriterler nedeniyle değil de daha çok ekonomik nedenlerle, daha müreffeh bir hayat standardı yakalayabilmek için vatandaşı olduğu ülkeden bir başka ülkeye göçen kişiye¹²” denilmiştir. Birleşmiş Milletlere göre göçmen kavramı “*asıl ikamet yerinden başka ülkeye göç eden ve varış yerinde bir yıldan fazla kalan kimse*¹³” olarak geçmiştir.

Göçün nedenlerine bakarak göçmenleri sınıflandırmak mümkündür¹⁴. Bunlar sürgünler (kovulanlar), milletlerarası muhacirler, tahliye olunanlar, milli muhacirler, geri gelenler, yurtsuzlar, devletsizler vb. şekilde ifade edilmiştir¹⁵.

Göç olaylarının tarihi gelişmeleri göz önüne alındığında modern göç ile ilk karşılaşan toplum Türkler olmuştur. Türklerin XVIII. yüzyıl sonlarına doğru “yurtlarından kovulanlar”, “sürgün edilenler”, “toptan göçe tâbi tutulanlar”, “milli göçler”, “geri göçler”, “geri gelen göçmenler”, “anlaşmalara tâbi göçmenler” ve birçok kategoriye ayırdığımız göç sorunu ile karşılaşması bu konuda ilk olduklarını göstermiştir¹⁶.

Göçmen tabiri Türkçeye muhacir kelimesinden sonra girmiştir. Bu nedenle Osmanlı Devleti göçmen tabiri yerine muhacir veya mülteci tabirini kullanmıştır. Diğer bir yandan devlet bu iki tabiri aynı anlamda kullandığı da olmuştur. Örneğin 93 Harbi ile gelen göçmenler için hem muhacir hem de mülteci denmiştir¹⁷.

İlerleyen zamanlarda bu iki tabir birbirinden bağımsız kullanıldığı gibi anlamları da değişmiştir. Osmanlı Devleti 1911 yılında çıkardığı İskân-ı Muhâcirin Nizamnamesi ile göçmenleri, muhacir ve mülteci olarak ikiye ayırmıştır. Muhacir,

¹¹ Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*, s. 2.

¹² Halim Yılmaz, “Yeni Gelişmeler Işığında Türkiye’de Mülteci Hukuku ve Uygulaması: Sorunlar ve Çözüm Önerileri”, *Uluslararası Göç Sempozyumu: 8–11 Aralık 2005 (International Migration Symposium 8–11 December 2005, Zeytinburnu Belediyesi, İstanbul 2006)*, s. 294.

¹³ Savaşan, *a.g.e.*, s. 7.

¹⁴ Nedim İpek, *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler*, Serander Yayınları, Trabzon 2006, s. 17.

¹⁵ Ahmet Cevat Eren, *Türkiye’de Göç ve Göçmen Meseleleri, Tanzimat Devri, İlk Kurulan Göçmen Komisyonu, Çıkarılan Tüzükler*, İstanbul 1966, s. 11.

¹⁶ Modern göçün ilk ne zaman, nerede ve kimler tarafından başlatıldığı üzerine farklı bir görüş daha vardır. Çoğunluğunu Batılı araştırmacıların benimsediği bu görüşe göre modern göçler ilk defa XIX. yüzyılda Doğu Avrupa’da Balkanlarda meydana geldiği düşünülmektedir. Bkz: Eren, *a.g.e.*, s. 23-24.

¹⁷ Fahriye Emgili, *Yeniden Kurulan Hayatlar, Boşnakların Türkiye’ye Göçleri (1878-1934)*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2012, s. 38.

tâbi oldukları devletin izniyle göç edenlere denilmiştir. Mülteci ise Osmanlı Devleti'ne sığınıp devlete tâbi olmayı talep edenlerine denilmiştir¹⁸. Birinci Dünya Savaşı'nda düşman işgaline uğramış Osmanlı topraklarına sığınan kişilere mülteci, bir devlete anlaşma yoluyla topraklarını bırakıp gelenlere de muhacir tabiri kullanılmıştır¹⁹. Cumhuriyet döneminde bu tabirler biraz daha değiştirilmiştir. 1934 tarihli İskân Kanunu'nda Türkiye'de ikamet etmek maksadıyla bireysel veya toplu olarak gelmek isteyen Türk soyuna mensup göçebeler²⁰, aşiretler ve Türk kültürüne mensup kişilere muhacir, ikamet etme niyetinde olmayıp herhangi bir zorunluluktan dolayı kısa bir süreliğine Türkiye'ye sığınanlara mülteci²¹ denilmiştir²².

Göç eden kişi veya kişilerin nüfus sayısı “münferit göçler” ve “kitle göçleri” olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Bir kaç kişiden oluşan küçük grupların farklı nedenlere bağlı olarak gerçekleştirdiği göçlere münferit göçler, büyük bir topluluğun kısa zamanda gerçekleştirdiği göçlere de kitle göçü denilmiştir²³.

Göçlerin oluşmasında etkili olan faktörler “*serbest göç*” ve “*mecburi göç* (zorunlu²⁴)” olmak üzere ikiye ayrılmıştır²⁵.

Bireyin herhangi baskıya maruz kalmadan kendi rızasıyla daha iyi koşullarda yaşamak için göç etmelerine *serbest göç* denilmiştir²⁶. Sanayi devri öncesinde

¹⁸ İpek, *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler*, s. 18; Konu ile alakalı diğer kaynaklar için Bkz: Ahmet Halaçoğlu, *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995, s. 108-115; Hamit Matbaası, *İskân Tarihçesi*, İstanbul 1932, s. 20-21.

¹⁹ İpek, *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler*, s. 18.

²⁰ Hayvancılıkla meşgul olan insanların mevsimlere dikkat ederek yer değiştirme hareketlerine “göçebelik ya da nomadisme” denir. Ayrıntılı bilgi için Bkz: Sami Öngör, “Ortadoğu Ülkelerinde Göçebe Hayatın Bugünkü Şartları ve Göçebe Nüfusun Sedantarizasyonu”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. XIX, S. 1, Ankara 1964, s. 145.

²¹ Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin mülteciler ile ilgili tanımı; “BMMYK'nın tüzüğündeki kriterlere uygun olan ve Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin 1951 Sözleşmesi veya Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin 1967 Protokolüne taraf olan bir ülkede bulunup bulunmaması veya bu hukuki belgeler uyarınca ev sahibi ülke tarafından mülteci olarak tanınıp tanınmaması farketmeksizin, Yüksek Komiserlik tarafından sağlanan Birleşmiş Milletler korumasından yararlanmaya hak kazanan kişidir”. Bkz. I.O.M. Uluslararası Göç Örgütü, *Göç Terimleri Sözlüğü (Uluslararası Göç Hukuku)* 18, s. 41-42.

²² İpek, *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler*, s. 18.

²³ Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*, s. 2.

²⁴ Bazı kaynaklarda zorunlu göç ifadesi yerine farklı tanımlar kullanılmıştır örneğin, *Güdümlü gerçekleşen göç*, *zorla göç* ve *mecburi göç* bunlardan bazılarıdır. Ayrıntılı bilgi için Bkz: Süleyman Ekici ve Gökhan Tuncel, “Göç ve İnsan”, *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, C. V, S. 9, Bahar 2015, s. 14; I.O.M. Uluslararası Göç Örgütü, *Göç Terimleri Sözlüğü (Uluslararası Göç Hukuku)* 18, s. 69; Akkayan, *a.g.e.*, s. 23., İpek, *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler*, s. 17.

²⁵ Akkayan, *a.g.e.*, s. 22.

²⁶ İpek, *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler*, s. 17.

bireylerin kendi istekleri dâhilinde yer değiştirmeleri oldukça ender görülen bir olay olmuştur²⁷. İlerleyen yüzyıllarda bu algı değişerek kendi arzusu dışında bir baskıya maruz kalmadan gerçekleşen göçlerin giderek yaygınlaştığını gösterir. Günümüzde köyden şehre gerçekleşen göçler bu durumun en güzel örnekleridir.

Kişinin yaşadığı yerde barınmasını zorlaştıran nedenler sonucu göç etmesine *zorunlu göç* denilmiştir²⁸. Zorunlu göçlerde kişi isteği dışında yer değiştirmek mecburiyetinde kalmıştır. Bu göçlere sosyal, ekonomik, kültürel, siyasi, vb. sorunlar neden olmuştur²⁹. Göçte devletin uyguladığı politikalar etkili olduğu düşünülmüştür. Osmanlı Devleti'nde uygulanan sürgünler³⁰ bunun bir örneği teşkil etmiştir. Burada uygulanan politikanın temelinde iki nedenden bahsedilmiştir. Bunlardan birincisi devletin yeni fethettiği yerleri kontrol altında tutmak için devletin belirlediği nüfusun bir kısmını fethedilen yerlere yerleştirilmesi şeklinde olmuştur, ikincisinde devlet nüfusun yoğun olduğu yerleri eşit düzeyde tutmak için mevcut olan fazlalık nüfusu başka yerlere naklederek nüfus yoğunluğunu dağıtmaya çabalamıştır³¹. Yani devletin uyguladığı bu politikalar her ne kadar halkın sosyal, kültürel, ekonomik refahı için yapılmış da zorunlu tutulmasından dolayı mecburi göçlere dahil edilmiştir.

Göçler “*mevsimlik göç*” ve “*daimi göç*” olarak ikiye ayrılmıştır. Kişinin yaşadığı yeri geçici süreliğine terk etmesi sonucu başka bir bölgeye göç etmesine *mevsimlik göç* denilmiştir. Mevsimlik göçlerde bireyin gittiği yerde ne kadar süre kaldığı belli olduğu için daimi ikamet söz konusu olmamıştır³². Bireyin yaşadığı yeri terk edip daimi bir şekilde kalma arzusu ile gerçekleştirdiği göçlere ise *daimi göç* denilmiştir³³.

²⁷ İlhan Tekeli, *Anadolu'da Yerleşme Sistemi ve Yerleşme*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2011, s. 40.

²⁸ İpek, *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler*, s. 17.

²⁹ Akkayan, *a.g.e.*, s. 23.

³⁰ Burada geçen sürgün ifadesi ile anavatana dönüş tabiri karıştırılmamalıdır. Zira Balkanlar için anavatana dönüş ifadesi kullanılır ki bu ifade doğru değildir. Balkanlardan gelen kişiler anavatanlarına göç etmemiş adeta sürgün edilmişlerdir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için Bkz: Ali Arslan, “Balkanlarda Yaşanan Göç mü Göçürülme mi?”, (ed. Ali Fuat Örenç ve İsmail Mangaltepe), *Balkanlar ve Göç*, Bursa Kültür A.Ş., Bursa 2013, s. 3.

³¹ Tekeli, *a.g.e.*, s. 41.

³² 1831 yılında Osmanlı Devleti'nde yapılan ilk nüfus sayımında Eskişehir'in merkez kazasına bağlı Paşa mahallesinde mevsimlik göç hareketleri tespit edilmiştir. Mevsimlik işçi olarak gelen çiftçilerin bir sene üzerinden anlaştıkları ve senenin bitiminde memleketlerine geri döndükleri görülmüştür. Bkz: Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, NFS.d, nr. 1531.

³³ Akkayan, *a.g.e.*, s. 24.

Eskişehir'in kadim bir tarihe sahip olduğu göz önünde tutulduğunda ise bölgeye çok öncelerden beri göç ederek yerleşen toplumların olduğu görülmüştür. Eskişehir'in tarihi hakkında yapılan arkeolojik kazılar ve çeşitli araştırmalar şehrin Paleolitik dönemden itibaren bölgede yerleşmeler olduğunu göstermiştir. Şehrin en eski izleri "M.Ö. 40.000-12.000 Paleolitik ile M.Ö. 12.000-10.000 Mezolitik dönemlerine" kadar gitmesi bunun delili olarak gösterilmiştir. İlk yerleşim merkezi bugünkü şehir merkezinin 3 km kuzeydoğusunda, Porsuk çayının güneyinde yer alan geniş bir ovanın güney kenarında yer alan Şarhöyük³⁴ mevkiinde kurulduğu düşünülmüştür³⁵. Bugünkü Şarhöyük ismi antik dönemde Dorylaion olarak anılmıştır³⁶.

Phrehistorik dönemlerden sonra genel olarak bir kronolojiyle Eskişehir'de "Hitit, Frig, Pers, Hellenistik, Roma, Doğu Roma, Selçuklu ve Osmanlı" dönemlerine kadar uzanan tarihi bir süreç yaşanmıştır. Bu süre zarfı içerisinde bölgeye nice göç ve iskânların yapıldığı görülmüştür. Nitekim şehrin bu denli kadim bir tarihe sahip oluşunda hiç şüphesiz kentin jeopolitik konumu etkili olmuştur. Bölge adeta İç Anadolu'nun Marmara Denizi'ne, Ege kıyılarının Akdeniz bölgesine açılan bir kapısı konumundadır³⁷. Porsuk çayını denetim altında tutan "Karacahisar kalesi" ve "Britanya-İstanbul" yolunu kontrol eden "Beştaş Derbent Zaviyesi" ile bir üçgen oluşturması hem haberleşme ağı için hem de Ankara yolunun denetlenmesi için oldukça önemlidir. Şehir, Sakarya ırmağının bir kolu olarak uzanan Porsuk Çayı

³⁴ Şehrin merkezinin Şarhöyük mevkiinde kurulduğuna dair en somut delil antik dönem kalıntılarıdır. Özellikle 1989 yılında Prof. Dr. Muhibbe Darga başkanlığında başlatılan Şarhöyük arkeolojik kazıları, 2005 yılında Prof. Dr. Taciser Tüfekçi Sivas başkanlığında 2012 yılına kadar devam etmiştir. 2013 yılına Doç. Dr. Hakan Sivas başkanlığında arkeolojik kazılara devam dilmiştir. 2015 yılından itibaren T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Eskişehir Eti Arkeoloji Müzesi Müdürlüğü başkanlığında Dr. Öğr. Üyesi Mahmut Bilge Baştürk'ün danışmanlığında hâlâ daha çalışmalara devam edilmektedir. Bkz: Mahmut Bilge Baştürk vd., "Dünden Bugüne Şarhöyük (Dorylaion): 2015 Sezonu", 38. Kazı Sonuçları Toplantısı, C. III, *T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları*, Ankara 2017, s. 263.

³⁵ Eskişehir'in kurulduğu ilk yerleşim yerleri hakkında üç bölgeden söz edilmektedir. Bunlar Şarhöyük, Karacaşehir ve Yukarı Mahalledir. Bkz: Suzan Albek, *Dorylaion'dan Eskişehir'e*, Anadolu Üniversitesi Eğitim Sağlık ve Bilimsel Araştırmalar Vakfı Yayınları, Eskişehir 1991, s. 63-66.

³⁶ Antik çağda farklı yazımlarla Dorylaei, Dorylaeion, Dorylaeus, Dorylleon, Dorieion, Dorylaeum olarak da anılmaktadır. Bkz: Erkan İznik, "Roma İmparatorluk Döneminde Dorylaeum'un Genel Görüntüsü", *Anadolu Üniversitesi I. Uluslararası Dünden Bugüne Eskişehir Sempozyumu Siyasal, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Yapı (12-15 Mayıs 2004)*, Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Eskişehir 2005, s. 369.

³⁷ A. Muhibbe Darga, "Şarhöyük-Dorylaion Kazıları (1989-1992)", XV. Kazı Sonuçları Toplantısı I, *Kültür Bakanlığı Yayınları*, Ankara 1994, s. 481.

ile ona dökülen Sarı Su'yun aktığı geniş bir ovada olmasından dolayı insan yerleşimleri için oldukça elverişli olmuştur³⁸.

Eskişehir'de yaşayan bu insanlara doğup büyüdüğü toprakları niçin terk etmiştir diye sorulduğunda bu sorunun onlarca hatta yüzlerce cevabı olduğu gibi her geçen gün bu cevaba bir yenisi daha eklendiği görülecektir.

İşin temeline bakıldığında göçün; doğal afetler, sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasi nedenlere dayandığı görülmüştür. Bu kaygılar derinlemesine irdelendiğinde karşımıza insanı mecburi bıraktıran kaygılar çıkmıştır. Doğal afetlere bağlı göçlerin nedenleri; “erozyon, kuraklık, deprem, sel, heyelan, volkanizma, çölleşme” gibi faktörler etkili olmuştur. Siyasi nedenlere bağlı göçlerde; “savaşlar, mübadele, ihtilal, sınır değişiklikleri” sebep olmuştur. Ekonomik nedenlere bağlı göçlerde; “iş imkânları, doğal kaynakların varlığı, gelir dağılımının düzensiz oluşu, tarım alanlarının yetersizliği” ya da benzeri durumlar³⁹ ile sosyal nedenlere bağlı göçler konusunda; eğitim, sağlık, güvenlik, hızlı nüfus artışı gibi nedenler gösterilmiştir.

Göçe neden olan unsurlar sadece göç sürecini değil aynı zamanda göç sonrasında da derinden etkilemiştir. Ekonomik nedenli göçler, siyasi nedenli göçleri etkileyeceği gibi siyasi nedenli göçlerde diğerlerini etkiler⁴⁰. Göçün nedenlerine bakarak şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki göçün temelinde yatan her sorun beraberinde yeni bir oluşumu getirmiştir. Bu yeni oluşumlarda birbirine bağlı olarak dünü bugünü ve yarını etkilemiştir.

İskân (Siedlung, Settlement, habitat veya Peuplement) en kapsamlı anlamıyla bir beşeri yerleşimdir. Mevsimleri dikkate alarak yaşadığı noktayı değiştiren insanlar, yazın yaylaya veya dağa çıkan; kışın ise ovaya inen yarı göçebelerin⁴¹ senenin belli bir kısmını iskân ederek geçiren ve düzenli - yerleşik hayatı benimsemeyen insanların oturdukları “bireysel yerler, çiftlik, köy, kasaba ve şehir, geçici - devamlı,

³⁸ Halime Doğru, *XVI. Yüzyılda Eskişehir ve Sultanönü Sancağı*, Odunpazarı Belediyesi Kültür Yayınları, Eskişehir 2005, s. 23.

³⁹ Tarih boyunca göçlerin ana nedeni ekonomik nedenler olarak kabul edilmiştir. Nüfus artışı ile gıda temini aynı oranda olmayınca, insanlar bu ihtiyaçlarını temin edebilecekleri daha elverişli bölgelere göç etmiştir. Böylelikle göçler zinciri meydana gelmiştir. Bkz: Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, s. 76.

⁴⁰ Ekici ve Tuncel, a.g.m., s. 13.

⁴¹ Göçebeliği iki başlıkta toplamamız mümkündür. Bunlardan ilki tam göçebelik iken ikincisi yarı göçebeliktir. Tam göçebelik ve yarı göçebelik hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz: Mehmet Eröz, *Yörükler*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, s. 71-72.

toplu - dağınık, büyük – küçük” bütün bu yerleşmelerin bireysel veya toplu olarak yapılması iskân konusunu kapsamaktadır⁴².

İskân, devletlerin idari ve ekonomik meselelerinden biri olmuştur. Toplumu derinden etkileyen bu konu zaman zaman devletin uyguladığı politikalar ile şekillenmiştir. Şöyle ki çeşitli milletlere mensup kişilerin meydana getirdiği gruplardan oluşan bir toplumda merkezi idarenin kuvveti aynı zamanda onun iskân politikasına yön vermiştir⁴³.

Devletlerin kurulması ve parçalanıp yıkılması gibi olayların ekseriyeti yoğun nüfus hareketlerine bağlı olarak bölgelerini değiştirmelerinden kaynaklanmıştır. Bu durum Osmanlı Devleti’nde de benzer nitelikler göstermektedir.

Büyük Selçuklu Devleti’nin tarih sahnesine çıkışı ile Malazgirt Zaferi arasında geçen otuz yıllık süre içerisinde Türkler sürekli olarak Anadolu sınırlarına girmiştir. Bu ilerleyiş ülkenin doğusuna ve orta kısımlarına kadar yayılmıştır. Malazgirt zaferinden sonra Türklerin Anadolu’ya gelişleri hızlanmıştır⁴⁴.

Türklerin göç ve iskânları yalnızca Büyük Selçuklu Devleti’yle sınırlı olmamıştır. Selçuklu Devleti’nin⁴⁵ bakiyesi olarak görülen Osmanlı Devleti buna benzer hadiseler neticesinde kurulmuştur⁴⁶. Sadece kurulması değil aynı zamanda devletin imparatorluk seviyesine ulaşmasında, yeni fethedilen yerlerin Türkleşmesi ve boş yerlerin şenlendirilmesi⁴⁷ açısından iskân politikasının rolü oldukça önemli bir hale gelmiştir⁴⁸.

⁴² Ali Tanoğlu, “İskân Coğrafyası, Esas Fikirler, Problemler ve Metod”, *Türkiye Mecmuası*, C. XI, İstanbul 1954, s. 1.

⁴³ Yusuf Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997, s. 1.

⁴⁴ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1996, s. 37.

⁴⁵ Selçuklu Devleti ikiye ayrılır. Birincisi Büyük Selçuklu Devleti, ikincisi de Anadolu Selçuklu Devleti’dir. Büyük Selçuklu Devleti’nin yıkılmasından sonra ismini kurulduğu coğrafyadan alan Anadolu Selçuklu Devleti kurulmuştur. Anadolu Selçuklu Devleti’nin yıkılmasından sonra Anadolu’da Osmanlı Devleti hüküm sürmüştür. Bkz: Turan, *a.g.e.*

⁴⁶ Y. Halaçoğlu, *a.g.e.*, s. 1, Bu konuda diğer bir kaynak için Bkz: M. Fuat Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Kuruluşu*, Akçağ Yayınları, Ankara 2000.

⁴⁷ Ömer Lütfi Barkan, Osmanlı’da sürgün anlayışını, bir memleketi şenlendirme olarak ifade etmektedir. Sürgün hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz: Ömer Lütfi Barkan, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 13, N:1-2, Ekim 1951/ Temmuz 1952, s. 57-58.

⁴⁸ Osmanlı Devleti iskân konusundaki hedefleri, yalnızca bölgeyi Türk-İslamlaştırmak değildir. Bunun dışında düzenli asker ihtiyacını karşılamak, üretimde devamlılığı sağlamak ve düzenli vergi ödenmesini kontrol altına almakta vardır. Bkz: İsa Kalaycı ve Oktay Kızılkaya, “Osmanlı Devleti’nin

Osmanlı Devleti iskân konusunda oldukça sistemli hareket etmiştir. Özellikle ilk devirlerde yeni yerlerin fethiyle, konar-göçer göçebe aşiretlerin fethedilen bu noktalara yerleştirilmesi şeklinde bir “*dışa dönük iskân*” politikası benimsenmiştir. Şöyle ki devlet fethettiği yerlerde merkezi otoriteyi sağlamak için göç ve iskân konusuna özellikle ağırlık vermiştir. Üstelik bu göç ve iskânların çoğunluğu rastgele şekilde yahut yığma şeklinde yapılmamıştır. Osmanlı Devleti fethettiği yerlerde uyguladığı iskân politikasında başarılı olduğunun en temel göstergesi, fethedilen yerlerde halkın hoşnutluğu ve yeni idareden memnuniyeti gösterilmiştir. Bu durum devletin her dönemi için geçerli olmayıp dönemler arasında farklılık teşkil etmiştir⁴⁹.

XVI. yüzyıl sonlarından XVII ve XVIII. yüzyıla kadar Osmanlı Devleti’nde oldukça büyük bir karmaşa haline gelen “iç karışıklıklar, yapılan savaşlar ve ekonomik buhranlar” neticesinde bunalan çeşitli halk kültürleri bu baskıya daha fazla dayanamayarak yaşadıkları yerlerini terk edip kendileri için daha uygun alanlara göç etmişlerdir. Bu durum aynı zamanda çoğu yerleşim yerinin harap olmasına sebep olmuştur. Bütün bunlar ise bir iç iskân olarak kendisini göstermiştir⁵⁰.

XVII. yüzyılda uygulamaya başlanan ve XVIII. yüzyılda da sürdürülen iskân politikası, “harap ve sahipsiz yerlere konar-göçer göçebe aşiretlerin⁵¹ yerleştirilerek yeniden ziraate alanı olarak kullanılmasına yönelik” bir düşünce hâkim olmuştur⁵². XVIII. yüzyılın son çeyreğinden itibaren devrin getirdiği savaşlar ve akabinde meydana gelen göçler Anadolu’da yaşanacak sıkıntılar karşısında devrin hükümdarları yeterince ilgilenememiştir⁵³.

İskân Siyaseti ve Yerleşim Birimleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. IX, S. 18, Hatay 2012, s. 362.

⁴⁹ İ. Hakkı Uzunçarşılı, “Güney Doğu Avrupa Kıtasına Göçmen Nakli”, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, C. I, Ankara (Y.y), s. 184.

⁵⁰ Y. Halaçoğlu, *a.g.e.*, s. 5.

⁵¹ Osmanlı Devleti konar-göçer göçebe aşiretlerin bir zamanlar sağladıkları katkılara aşırı hassasiyetle yaklaşmak yerine, gerçekçi bir tavırla onların kaçmak istedikleri tebaa konumuna sokmak için birçok yol denedi. Bu çerçevede çıkarılan kanunnamelerle konar-göçer göçebe aşiretlerin, iskân ettirildiler veya yaylak-kışlak alanlarıyla göç yolları sınırlandırılarak giderek yerleşikliğe yönlendirildiler. Bkz: Abdullah Saydam, “Sultanın Özel Statüye Sahip Tebaası: Konar-Göçerler”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 20, Aralık 2009, s. 13.

⁵² Y. Halaçoğlu, *a.g.e.*, s. 5.

⁵³ İlgilenememiştir zira dönemin kendisi bile başlı başına büyük bir sorun teşkil eder. Savaşlar ve beraberinde gelişen maddi sıkıntılar bunun en temel göstergesidir. Bkz: Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.

1789-1807 yılları arasında III. Selim ve 1808-1839 yılları arasında hüküm süren II. Mahmud zamanında göçmenlerin iskân işleri, yeni vatanlarına intibak ettirilmeleri, ekonomik, sosyal ve kültürel meselelerinin devlet tarafından ne suretle idare olduğu hakkında bilgimiz kısıtlı olmuştur. Kesin olarak şu noktaya varıyoruz ki; Osmanlı Devleti muhacirler sorunuyla yakinen alakadar olmasına rağmen, devlet tarafından göçmen işleri herhangi bir özel birime bağlanmamıştır. Hatta Cevdet Paşa Tarih-i Cevdet adlı eserinde 1231 (1815) olaylarında, Osmanlı Devleti için mühim bir hadise olmasına rağmen muhacir iskânı meselesiyle yeterince ilgilenmediğini belirtmiştir⁵⁴.

XIX. yüzyılda yaşanan hadiseler devletin göç ve iskân sorununda başka bir boyut kazandırdığı dönem olmuştur. Devletin girdiği savaşların çoğunda yenik olarak ayrılması ciddi şekilde toprak kayıplarına sebebiyet vermiştir. Bu yenilgiler ve toprak kayıpları devletin eski gücünü kaybetmesine paralel olarak sınırlarının dışında baskı ve katliamlara maruz kalan eski Osmanlı tebaası mensuplarının akın akın Osmanlı Devleti'ne göç etmesiyle sonuçlanmıştır⁵⁵.

II. Mahmud'un, Bosna Eyaleti'nde meydana gelen isyanları yatıştırıldıktan sonra bölgede reformların uygulanması adına gönderdiği talimatlar arasında, eski iskân düzeninin kalmadığı ve bu işin yeniden ele alınıp muhacirlerin de iskân edilmeleri hakkında emirler göndermiştir⁵⁶. Yalnız bu emirlerin yerine getirilmesi son derece sıkıntılı olmuştur. XVIII. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren gerek Balkanlar'dan ve gerekse de Kafkasya'dan devletin iç kesimlerine yoğun bir şekilde göçler meydana gelmiştir. Osmanlı Devleti böylesine sıkıntılı bir süreçte hem derebeyi şeklindeki ailelerin mücadeleleri ve aşiretlerin iskânı meselesi için uğraşırken hem de artık durdurulamaz şekilde tamamen içlere doğru başlayan muhacir göçleriyle uğraşmak durumunda kalmıştır⁵⁷. Hal böyle olunca devlet almış olduğu bu kararları yerine getirmekte zorluklar çekmiştir.

⁵⁴ Eren, *a.g.e.*, s. 39.

⁵⁵ Numan Elibol, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Nüfus Meselesi ve Demografi Araştırmaları", *Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, C. XII, S. 2, Isparta 2007, s. 155-156.

⁵⁶ Eren, *a.g.e.*, s. 39.

⁵⁷ Y. Halaçoğlu, *a.g.e.*, s. 2-3.

1839 Tanzimat'ın ilanına kadar göç ve iskân meseleleriyle direk olarak ya Bâb-ı âlî tarafından civardaki eyaletlerin ilgili mercilerine gönderilen talimatlara göre yahut muhacirlerin bizzat kendileri tarafından devlete müracaatları üzerine hareket edilmiştir⁵⁸. Devlet bu zamana kadar göçmenlerin sevk ve iskânları ile belli bir idari birim ilgilenmemiştir⁵⁹.

Halk tarafından muhacirlere yapılan yardımlar her ne kadar ilk zamanlarda yeterli gelmiş olsa da ilerleyen dönemlerde bunlar da yeterli gelmemiştir. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nin göç ve iskân sorununa biran evvel sistemli bir işleyiş kazandırması düşüncesi hâkim olmuştur. İlk olarak bütün bu göç ve iskânları daha iyi yönetebilmek için belli dairelere görev ve yetkiler verilmeye başlanmıştır. Bu görev kurumlardan bir tanesi de Şehremaneti olmuştur⁶⁰. Şehremaneti 1831 yılında kurulan kurum ancak 1855 yılından sonra modern bir teşkilat halini almıştır. Her ne kadar yeni kurulmuş bir kurum olsa da göçmen işleri vazifesi Şehremaneti'ne bırakılmıştır. İlk önce devletin merkezi olan İstanbul'da daha sonrada diğer eyaletlerde kurularak faaliyetlerine devam etmiştir⁶¹. Şehremaneti muhacirler için; *“fakir olanların gemi nakil ücretlerinin ödenmesi, geçici iskân ünitelerinin tespiti, yiyecek, giyecek, ev eşyası, kışlık odun, kömür”* ihtiyaçlarının temin edilmesi gibi çeşitli hizmetler vermiştir. Rusya'dan göç edip Osmanlı topraklarına gelen Musevi cemaati muhacirlerine yapılan yardımlar bunun bir örneğini teşkil etmiştir⁶².

1853-1856 Kırım Savaşı sırasında Kafkasya'dan ve Avusturya'nın işgaliyle Eflak ve Buğdan'dan Rumeli'ye gelen göçmenlerin *“sevk”* ve *“iskân işleri”* Silistre Valiliği'ne verilmiştir⁶³. Kırım Savaşı'ndan sonra göçmenlerin sevk ve iskân sorunlarıyla ilgilenen en üst makam Ticaret Nezareti olmuştur. İlerleyen zamanlarda göç ve iskân konusunda Ticaret Nezareti ile Şehremaneti ortak hareket etmişlerdir.

⁵⁸ Eren, *a.g.e.*, s. 39.

⁵⁹ Bunun temel sebebi göçmenlerin sayısının fazla olmayışı ve gelen göçmenlerin ihtiyaçların halk tarafından karşılanması olarak gösterilmiştir.

⁶⁰ Günümüzdeki belediyelerin Osmanlı Devleti dönemindeki karşılığıdır.

⁶¹ Eren, *a.g.e.*, s. 40.

⁶² Bahsi geçen muhacirler fakir bir halde olmalarından dolayı çeşitli sıkıntılar çekmiş ve yapılan ekmek yardımları da yetersiz gelmeye başlamıştır. Musevileri temsilen cemaat başı yaşadıkları bu sorunu çözmek için durumlarını 1 Eylül 1317 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne bir yazı gönderilmiştir. Dâhiliye Nezareti tarafından 6 Temmuz 1308 tarihinde Şehremaneti'ne göndermiş olduğu yazı da sorunun ihtiyaç duyulan ekmeklerin Şehremaneti'nden karşılanması ve Musevi cemaati başına teslim edilmesi gerektiğini belirtilmiştir. Bkz: COA. DH.MKT. 1975-85/1.

⁶³ Eren, *a.g.e.*, s. 40.

Şehremaneti'nin halka verdiği hizmetlerin yanında bir de göç ve iskân sorumluluğunu alması, yeterli alt yapıya sahip olmayan kurumun yeterince hizmet veremeyeceği fikri burada etkili olmuştur. Göç ve iskân işleriyle ilgilenen bir diğer kurumda Zaptiye Nezareti'dir. Bu kurum tıpkı diğerleri gibi muhacirlerin sorunlarını çözmek için diğer dairelerle beraber çalışmıştır. Hatta Zaptiye Nezareti bütçesinden para ayırarak muhacirlere maddi destekte bulunmaya çalışmıştır. Kurumlar arasın birlikte çalışma faaliyetleri olsa da eyaletlerdeki iskân işleri Ticaret Nezareti kontrolünce yapılmıştır⁶⁴. Bunun nedeni bahsi geçen diğer kurumların etkinlik alanının İstanbul ile sınırlı oluşudur.

1853-1856 Kırım Savaşı ve 93 Harbi esnasında Ruslar, Müslüman Türk halkına büyük baskı ve zulümler yapmıştır. Müslüman Türk ahalisinin bu denli saldırıya maruz kalmasının altında yatan yegâne neden ise Kafkasya'nın Türklerden temizlenmesi olarak görülmüştür. Rus askerleri tarafından adeta katledilen Türklerin sığınacağı liman ise Osmanlı toprakları olmuştur. Savaş sonrası meydana gelen büyük kitle göçlerine karşı hükümet almış olduğu kararları sık sık değiştirmek zorunda kalmıştır. Haliyle kurumlar bu göçleri yönetmekte yetersiz kalmıştır. Anadolu'ya tahminlerin çok daha üzerinde göçlerin yaşanması bunun en temel nedeni olmuştur⁶⁵.

Osmanlı Devleti, bu sorunların daha fazla ertelenmeyeceğini anlamasıyla göç ve iskân konusunda ciddi çalışmalar başlatmıştır. Bu çalışmalardan biri 5 Ocak 1860 yılında Muhâcirîn Komisyonu'nun kurulması kararı olmuştur⁶⁶. 1857'deki Muhacirin Kanunnamesi ve 1860-1861 yıllarındaki Muhacirin Komisyonu ile muhacirlerin Osmanlı Devleti sınırları içinde yerleşmelerini kolaylaştırıcı ve teşvik edici düzenlemeler getirilmiştir⁶⁷.

Osmanlı Devleti'nde farklı zamanlarda çıkan fikir akımları (Osmanlıcılık, İslamcılık, Batıcılık, Turancılık, Âdem-i Merkeziyetçilik) hükümeti iyiden iyiye meşgul etmiştir. 1911 yılında Trablusgarb Savaşı ve 1912-1913 yılları arasında

⁶⁴ Engin Kırılı, *19. ve 20. Yüzyılda Eskişehir'e Yapılan Göçler*, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2001, s. 156.

⁶⁵ Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*, s. 96.

⁶⁶ Y. Halaçoğlu, *a.g.e.*, s. 2-3.

⁶⁷ Elibol, *a.g.m.*, s. 156.

gerçekleşen Balkan Harpleriyle Osmanlı Devleti'nde telafisi olmayacak kayıplar yaşanmıştır. Özellikle Balkan Harpleri sonrasında birçok kişi Anadolu'ya göç etmiştir. 1915 Ermeni Olayları ve I. Dünya Savaşı'na kadar bu göçler engellenememiştir⁶⁸.

⁶⁸ Hamiyet Sezer Feyzioğlu, “Hatıraların Işığında Balkan Savaşları”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. LVI, S. 2, Aralık 2016, s. 200.

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NDE KURULUŞTAN TANZİMATA ESKİŞEHİR

1. OSMANLI DEVLETİ'NDE İDARİ YAPININ DEĞİŞİMİ

1.1. XIX. YÜZYILDAN ÖNCE OSMANLI İDARİ YAPISI

Eskişehir'in idari yapılanmasındaki değişimi anlatmadan önce Osmanlı Devleti taşra teşkilatındaki değişime yer verilmesi yerinde olacaktır.

Osmanlı Devleti idari yapısı merkez ve taşra olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Devlet genişleyen toprakların idaresini kolaylaştırmak için merkeze bağlı birçok yeni idari birimler kurmuş ve bunların başlarına da yeni idareciler atamıştır. Merkezi idaresinin dışında kalan yerlere ise taşra denilmiştir. Taşra idaresi ise en alt kademedен itibaren; köy, nahiye, kaza, sancak ve eyalet şeklinde yönetilmiştir⁶⁹.

Köy; şehirde yaşayanlardan farklı olarak yalnızca toprak mahsulleri yetiştiren ve geçinimini bu yoldan kazanan insanların oluşturduğu kır iskân merkezi olarak geçmiştir. Köylerin idaresi imamlar ve sipahilerin sorumluluğunda olmuştur. Belli bir alanda sınırları çizilmiş, köylerin bir idari merkez noktasında içtima etmesiyle nahiyeler oluşmuştur⁷⁰.

Nahiye; idari sisteminde kimi zaman bir idari noktayı kimi zaman da coğrafi açıdan küçük veya büyük bölgeyi ifade ederken 1839 yılından sonra kazadan küçük alt idari birimler için kullanılmıştır⁷¹.

Kaza; Günümüzde idari alanda “ilçenin karşılığı” olan kaza, Osmanlı Devleti döneminde kadının idari alanı ve bu yeri kapsayan coğrafi bir tabir olarak

⁶⁹ Mustafa Karazeybek, “Osmanlı Taşra Teşkilâtında Karahisâr-ı Sâhib Sancağı'nın İdârî Yapısı”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. III, S. 1, Afyonkarahisar 2000, s. 101.

⁷⁰ Karazeybek, a.g.m., s. 101-102.

⁷¹ İlhan Şahin, “Nahiye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXXII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, s. 306-307.

kullanılmıştır. Köylerin birleşmesi sonucu oluşan kazaların yönetim sorumluluğu ise kadı, alaybeyi ve subaşına bırakılmıştır. Kazaların bağlı oldukları idari birimler ise sancaklardır⁷².

Sancak; Osmanlı taşra teşkilatının ana idari birimlerinden birisi olup kazaların birleşmesi sonucu meydana gelmiştir. Eyaletlerin alt birimi olarak görülen sancakların “kaza, nahiye ve köyler” gibi belli coğrafi sınırları olmuştur. Sancaklar çoğunlukla bir merkeze sahip olmuşlarsa da sayıca az da olsa bazı idari noktaların merkezlerinin olmadığı anlaşılmıştır. Sancakların idarisinde yürütme gücünün temsili sancakbeyine ve yargı gücü kadılara verilmiştir⁷³.

Eyalet; sancakların birleşmesi sonucu oluşmuştur. Osmanlı taşra idaresinin en büyük idari birim karşılığında kullanılmıştır. Ayrıca farklı dönemlerde eyalet yerine “beylerbeyilik” ya da “mîr-i mîrânlık” tabiri de kullanılmıştır. Eyaletlerin yönetimi ise beylerbeyi tarafından yapılmıştır⁷⁴.

1.2. XIX. YÜZYILDAN İTİBAREN OSMANLI İDARİ YAPISI

XVIII. yüzyılın ikinci yarısından ve XIX. yüzyılın başından sonra yaşanan gelişmeler neticesinde taşra yönetiminde değişiklikler yaşanmıştır.

II. Mahmud döneminde Rumeli ve Anadolu’daki vilayetler merkeze bağlanmıştır. Aynı zamanda birkaç sancağın birleştirilmesiyle “Müşirlik⁷⁵” ve müşirliklere bağlı “Feriklikler⁷⁶” kurulmuştur. Bütün vilayetlerde hükümet halk işlerini sağlayan “Muhtar Teşkilatı” oluşturulmuştur. 1839 yılında Tanzimat Fermanı’nın akabinde taşra teşkilatında “*Fransız mülki idare sistemi*” esas alınarak yeni düzenlemelere gidilmiştir. Eyaletlerde valinin etrafında yerel meclisler

⁷² Tuncer Baykara, “Kaza”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2002, s. 119.

⁷³ İlhan Şahin, “Kadı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXXVI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, s. 98; Karazeybek, a.g.m., s. 103.

⁷⁴ Halil İnalçık, “Eyalet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, s. 548.

⁷⁵ Müşirlerin görevi eyalet, liva (sancak), kaza ve köylerde aşarın müzayede ve ihalesini defterdar aracılığıyla yaptıрма, bir kısım gümrük vergisini mahallerindeki isteklilerine taahhüt ettirme, eyaletin belirlenen vergisini hazine tarafından gönderilecek tarifelere göre toplama ve bunları özel memurlarıyla hazineye teslim etmekle görevli olmuşlardır. Bkz: Zekeriya Türkmen, “Müşir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXXII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, s. 160.

⁷⁶ Osmanlı Devleti’nde bir askerî rütbe olarak geçmiştir. Ayrıntılı bilgi için Bkz: Orhan F. Köprülü, “Ferik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, s. 399.

kurulmuştur. 1864 yılında yayınlanan Vilayet Nizamnamesine göre devlet idaresi; “vilayet, liva (sancak), kaza ve karye” olmak üzere çeşitli idari alanlara ayrılmıştır. Bu dönemle beraber eskiden uygulanan eyalet sisteminden vazgeçilerek vilayet sistemi kabul edilmiştir. Modern belediyeçilik hizmetleri 1864 Vilayet Nizamnamesi ile başlamıştır. 1864-1869 ve 1871 yıllarında Vilayet İdare Meclisleri’nin yapısında değişikliğe gidilmiş, Vilayet İdare Meclisleri’nin yanında Liva İdare Meclisleri ve Kaza İdare Meclisleri kurulmuştur. I. Meşrutiyet dönemine kadar vilayet, sancak, kaza ve nahiyelerden oluşan yapı korunmuştur. II. Meşrutiyet döneminde taşra ve mahalli yönetimi için “İdare-i Umûmiye-i Vilâyât Kanûn-ı Muvakkat” ile onu tamamlayan nizamname çıkarılmıştır. 7 Ağustos 1913 tarihinde “Memâlik-i Osmaniye’de Islahiye Hakkında İrâde-i Seniyye” çıkarılmıştır. Bu düzenlemeler neticesinde devlet batılı anlamda yönetimi merkez ve vilayetler olarak ikiye ayrılmıştır. Taşra teşkilatı için yapılan bu düzenleme ve uygulamalardan çok azı gerçekleştirilebilmiş ve kanun ancak 1909 yılında uygulamaya konulmuştur⁷⁷.

2. ESKİŞEHİR’İN İDARİ YAPISI

2.1. XIX. YÜZYIL ÖNCESİ

1289 yılından sonra Osman Gâzî tarafından Eskişehir’in kadılığına ve Eskişehir Camii imamlığına Dursun Fakih getirilmiştir. Osman Gâzî adına Dursun Fakih’in Cuma namazı kıldırıp hutbe okuması ise Osmanlı’nın bağımsız hareket ettiğinin en temel göstergesi olarak kabul edilmiştir⁷⁸.

Osman Bey, 1299 yılında oğlu Orhan Bey’i Sultanönü sancak beyliğine, kardeşi Gündüz’ü ise Eskişehir subaşılığına⁷⁹ getirtmiştir. Orhan Bey belli bir süre sancak beyi olarak Eskişehir’de kalmıştır. Sultanönü Sancağı, fetihlerin başlamasından sonra olayların merkezi olmaktan uzaklaşmıştır⁸⁰.

⁷⁷ Necdet Hayta ve Uğur Ünal, *Osmanlı Devleti’nde Yenileşme Hareketleri (XVII. Yüzyıl Başlarından Yıkılışa Kadar)*, Gazi Kitabevi Yayınları, Ankara 2008, s. 105, 136, 149-150, 181, 203.

⁷⁸ Osmân Gâzî’nin kadı tayin etmesi ve ilk defa adına hutbe okunması üzerine Bkz: Aşıkpaşazade, *Âşıkpaşazâde Tarihi*, (Haz. Necdet Öztürk), Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2013, s. 28-29; Hasan Aksoy, “Dursun Fakih”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. X, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s. 7.

⁷⁹ Subaşı, Osmanlılar’da şehrin güvenliğinden sorumlu görevli olarak geçmiştir. Bkz: Mücteba İlgürel, “Subaşı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXXVII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, s. 447.

⁸⁰ Doğru, *XVI. Yüzyılda Eskişehir ve Sultanönü Sancağı*, s. 65.

Osman Gâzî döneminde alınan idari ve mali kararların kurallaşması sayesinde beylik ilerlemiş olsa da devletin ilk teşkilatlanması Orhan Bey döneminde gerçekleşmiştir. Osmanlı kroniklerinde verilen bilgilerde Orhan Bey'in ilk vergi kanunu uygulaması Sultanönü'nde gerçekleşmiştir. Bu vergi kanununa ise Pazar baci⁸¹ adı verilmiştir⁸².

Orhan Bey dönemindeki fetihler ve uygulamalar sayesinde "Bey Sancağı" adıyla yeni bir idari yapılanma meydana getirilmiştir. Eskişehir, Karacahisar, Seyitgazi, İnönü ve Günyüzü bölgesini kapsayan Sultanönü ve Bursa gibi önemli şehirler bu idari yapılanmanın kapsamına girmiştir. 1337 yılında İzmit'in fethinden sonra devlet dört sancak idaresi ile yönetilmiş ve Sultanönü Sancağı ise bunlardan birisi olmuştur. Ayrıca Osmanlı Devleti'nde ilk teşkilatlanan idari birim Orhan Bey yönetiminde Sultanönü Sancağı olmuştur⁸³.

1393 yılında yani Rumeli Eyaleti'nin kurulmasından sonra Ankara'ya Kara Timurtaş Paşa'nın "Anadolu beylerbeyi" olarak atanmasıyla "Anadolu Eyaleti kurulmuş" ve Sultanönü Sancağı da bu eyalete bağlanmıştır⁸⁴.

1513 yılına ait Osmanlı dönemi kaynaklarından elde edilen bilgiye göre Sultanönü Sancağı'nın merkezinin Eskişehir olduğu görülmüştür. Ayrıca sancak "Kazâ-i Nefs-i Sultanönü (Eskişehir), Kazâ-i Seydi Gâzi, Kazâ-i Bilecik, Kazâ-i İnönü ve Kazâ-i Seydi Gâzi" olmak üzere toplamda beş kazadan oluştuğu belirtilmiştir⁸⁵.

⁸¹ Bâc, Farsça "hisse, pay" anlamına gelmektedir. Genel olarak vergi anlamında kullanılan bu kelime özellikle pazar vergisi manasında kullanılmıştır. Bkz: Celal Yeniçeri, "Bâc", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. IV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, s. 411.

⁸² Neşri'nin Zikr-i Kanun-ı Osmanî başlığında bu konuyla alakalı detaylı bilgi verilmiştir. Bkz: Mehmet Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nüma: Neşri Tarihi*, (Haz. Faik Reşit Unat-Mehmet A. Köymen), C. I, Türk Tarih Kurumları Yayınları, Ankara 1995, s. 111.

⁸³ Elizabeth A. Zachariadou, "İlk Osmanlılara Dair Tarih ve Efsaneler", Söğütten İstanbul'a: Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar, (Çev. Pınar Emiroğlu), *Söğüt'ten İstanbul'a: Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, İmge Kitabevi Yayınları, İstanbul 2005, s. 372.

⁸⁴ II. Bayezid döneminde yapılan tahrir çalışmalarında Anadolu Eyaleti on yedi sancaktan meydana geldiği görülmüştür. Anadolu Eyaleti; "Kütahya, Saruhan (Manisa), Hüdâvendigar (Bursa), Aydın, Menteşe (Muğla), Bolu, Hamîd (Isparta), Ankara, Kangırı (Çankırı), Kastamonu, Karahisâr-ı Sâhib (Afyon), Kocaeli, Biga, Karesi (Balıkesir), Sultanönü (Eskişehir), Alâiyye (Alanya) ve Teke (Antalya)" sancakları olarak kaydedilmiştir. Bkz: M. Çetin Varlık, "Anadolu Eyaleti", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. III, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, s. 143.

⁸⁵ Turan Gökçe, "Anadolu Vilâyeti'ne Dair 919 (1513) Tarihli Bir Kadı Defteri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. IX, S. 1, İzmir 1994, s. 236-237.

1530 yılına ait 438 numaralı Muhaseb-i Vilâyet-i Anadolu Defteri'nde Eskişehir⁸⁶, Sultanönü Sancağı'na bağlı dört kazadan birisi olarak kaydedilmiştir. Sultanönü Sancağı'nın diğer kazaları ise; sancak merkezi olan Kazâ-i Bilecik⁸⁷, Kazâ-i İn-önü⁸⁸, Kazâ-i Seydi Gâzî⁸⁹ olarak kaydedilmiştir. Ayrıca sanacağa bağlı Nâhiye-i Karaca-şehir⁹⁰ ve Nâhiye-i Gün-Yüzü⁹¹ olmak üzere iki nahiyeden bahsedilmiştir.

1572 yılına ait mufassal tahrir defterinde Sultanönü Sancağı'nın merkez kazası Karacaşehir Kazası'dır. Karacaşehir Kazası'nın merkezi ise Eskişehir kasabasıdır. Sancak; Karacaşehir, İnönü, Bilecik, Seyitgazi ve Günyüzü kazaları olmak üzere toplamda beş kazadan oluşmaktadır. 1575 yılına ait evkaf tahrir defterlerinde ise Sultanönü Sancağı Seyitgazi, İnönü, Bilecik ve Günyüzü kazalarında oluşurken Eskişehir ve Karacaşehir'in tek bir kaza olarak "Nahiye-i Eskişehir ma' Karacaşehir" şeklinde geçmiştir. Eskişehir ve Karacaşehir olarak kaydedilmesinin nedeni kazanın iki merkezi olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir⁹².

2.2. XIX. YÜZYILDAN İTİBAREN

XVIII ve XIX. yüzyılın başlarına kadar sancak eski durumunu korumuştur. 1826 yılından itibaren Anadolu Beylerbeyliği dörde ayrılmış ve sancak yönetimi mutasarrıfı olan paşaların idaresine bırakılmıştır⁹³. Sultaönü Sancağı'nın idaresi ise İzzet Mehmet Paşa'ya verilmiştir⁹⁴.

⁸⁶ 438 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530) I Kütahya, Kara-hisâr-i Sâhib, Sultan-önü, Hamid ve Ankara Livâları <Dizin ve Tıpkıbasım>, (Haz. Ahmet Özkılınç vd.), Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 1993, s. 223.

⁸⁷ 438 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri, s. 219.

⁸⁸ 438 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri, s. 233.

⁸⁹ 438 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri, s. 237.

⁹⁰ 438 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri, s. 225-226.

⁹¹ 438 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri, s. 238.

⁹² Emrah Hazar, *Sultanönü Sancağında Göç ve İskân (1299-1839)*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon 2018, s. 24-25.

⁹³ Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihî Coğrafyasına Giriş, I Anadolu'nun İdari Taksimatı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 2000, s. 80.

⁹⁴ Cevdet Küçük, "İzzet Mehmed Paşa, Dârendeli", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, s. 559.

1831 yılında Osmanlı Devleti'nde ilk nüfus sayımı sırasında sancaklara bağlı kaza ve köylerin kayıtları tutulmuştur⁹⁵. Bu kayıtlar aracılığıyla Eskişehir'in idari yapısı hakkında bilgi edinmemiz de kolaylaşmıştır. Nitekim 1531 numaralı nüfus defterinde Eskişehir Sultanönü Sancağı'na bağlı bir kaza olarak geçmiştir. Ayrıca Eskişehir kazasının sekiz mahalle ve yirmi dokuz köyden meydana geldiği görülmüştür⁹⁶.

1834 ve 1840 yıllarında Sultanönü Sancağı'nın merkezi Eskişehir olmak üzere Bozöyük-i Bursa (İnönü), Karacaşehir, Seyitgazi ve Bilecik kazaları olarak toplamda beş kazası olduğu görülmüştür.⁹⁷ Yalnız 1839 yılında Eskişehir, Afyonkarahisar ve Kütahya sancakları birleştirilerek feriklik makamı Kütahya'ya verilerek yeni bir idari yapılanmaya gidilmiştir⁹⁸.

1840 ve 1843 yılları arasında Eskişehir Mutasarrıflığı'na, Eskişehir'in yanında İnönü, Karacaşehir, Seyitgazi, Bilecik, Söğüt, Sivrihisar, Torbalı, Göynük ve Günyüzü ismiyle dokuz kazanın meclisi bağlanmıştır. 14 Aralık 1840 tarihinde Bilecik ve Eskişehir muhassallıkları⁹⁹ birleştirilmiş ve yönetim yetkisi Maliye Nazırı Hacı Sait Efendi'nin oğlu Müderris Reşit Efendi'ye bırakılmıştır. Muhassallık uygulamasında beklenen etkinin sağlanmaması ve ülkedeki vergi gelirlerinde ciddi bir düşüş yaşanması sonucu bu uygulama kaldırılmıştır. Böylelikle eyalet ve sancak idaresinde yeni düzenlemelere gidilmiştir.

1841 yılında “*Eskişehir, Kütahya, Karahisâr-ı Sahib ve Karesi sancakları*” ile birlikte “*Hüdavendigar Eyaleti*” kurulmuş ve eyaletin merkezi ise Kütahya olmuştur¹⁰⁰.

Eskişehir'in merkez yönetiminde bir karmaşa yaşandığı ve 1842 yılına ait arşiv belgelerinde sancak ve kaza tabirlerinin birlikte kullanıldığı görülmüştür.

⁹⁵ Osmanlı Devleti'nde ilk nüfus sayımı üzerine ayrıntılı bilgi için Bkz: Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı 1831*, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara 1997.

⁹⁶ COA, NFS.d., nr. 1531.

⁹⁷ COA, NFS.d., nr. 1550; COA, NFS.d., nr. 1552.

⁹⁸ Mustafa Çetin Varlık, “Kütahya”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXVI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2002, s. 583.

⁹⁹ Arapça tahsil masterından türeyen muhassıl kelimesi Osmanlı Devleti'nde vergi ve resimleri toplayan görevliler için kullanılmıştır. Bkz: Yücel Özkaya – Ali Akyıldız, “Muhassıl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXXI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, s. 18-20.

¹⁰⁰ Varlık, “Kütahya”, s. 583.

Nitekim bazı arşiv kaynaklarında Eskişehir kaza statüsünde ve en üst idari yöneticisi kaymakam olarak belirtilmiştir. 1844-1845 yıllarında hazırlanan temettuat defterlerinde Eskişehir, Hüdavendigâr Eyaleti'nin Bilecik Kaymakamlığı'na bağlı bir kasaba olarak geçmiştir¹⁰¹. Bütün bu bilgilerden Eskişehir'in zamanla Anadolu Eyaleti ve Hüdavendigâr Eyaleti'ne bağlı Sultanönü Sancağı merkezi olma statüsünü yitirdiği ve küçük bir kaza olarak kaldığı anlaşılmaktadır.

Eskişehir Kazası'nın 1831 yılı nüfus sayımında tespit edilen mahalle ile 1847-1848 yılları arasındaki mahalle sayısı aynı olduğu görülmüştür. Bu mahalleler: Paşa mahallesi, Orta Mahalle, Akçaalan mahallesi, Dede mahallesi, Karapınar mahallesi, Muttalib köyü Koyun mahallesi, Muttalib köyü Orta Mahallesi ve Muttalib köyü Emirler Mahallesi'dir. Aynı yıllarda nüfus vukuat defterinden elde edilen bilgilere göre kazaya bağlı Danişmend, Kızılcaviran, Kayı, Gündüzler, Dağgümle, Karayük, Bozat, Dere, Sepetçi, Ağcahisar, Büğdüz, Taycılar, Karacaviran, Selçek, Düz, Kıracılık, Bey, Laçın, Mayıslar, Kapukaya, Küplü, Bozaniç, Ilıca, İvazlar, Başvıran, Çiftlik-i Yahşi Kapan, Halil Paşavıranı, Kırevranı, Kul Ahmed ve Kayacık köylerinin varlığına rastlanmıştır¹⁰².

1860 yılından itibaren Eskişehir'in yapısında ciddi değişimler başlamıştır. Bu değişimlerin başlıca nedenleri kazaya gerçekleşen göçler ve 1894 yılında hizmete açılan “Berlin-Bağdat Demiryolu” Eskişehir Kazası'ndan geçmesidir¹⁰³. Anadolu-Bağdat Demiryolu Hattı'nın Eskişehir'den Ankara'ya kadar uzatılması çalışmaları şehrin idari yapısında ve statüsünün değiştirilmesi isteğini de beraberinde getirmiştir. Eskişehir'in demir yolu hattında oluşu, şehrin Hüdavendigâr Vilayeti'ne karşı bağıllığını azaltacağı düşünülerek Ankara Vilayeti'ne bağlanması teklif edilmiştir. Eskişehir'in batısında yer alan şehirlerin Ankara'ya olan uzaklığı nedeniyle bu teklif geri çevrilmiştir¹⁰⁴.

¹⁰¹ İhsan Güneş ve Kemal Yakut, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Eskişehir (1840-1923)*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2007, s. 9-10; Ayla Efe, “Ayniyat Defterleri Işığında 1839-1845 Döneminde Eskişehir”, *Anadolu Üniversitesi I. Uluslararası Düünden Bugüne Eskişehir Sempozyumu Siyasal, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Yapı (12-15 Mayıs 2004)*, Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Eskişehir 2005, s. 63-64.

¹⁰² COA, NFS.d., nr. 16622, s. 1-6.

¹⁰³ Kırılı, *a.g.t.*, s. 198.

¹⁰⁴ Güneş ve Yakut, *a.g.e.*, s. 10.

1870 yılında Eskişehir, Hüdavendigâr Vilayeti'nin Kütahya Sancağı'na bağlı üç kaymakamlıktan birisidir. Kütahya Sancağı'na bağlı kazalar incelendiğinde Eskişehir, Seyitgazi ve İnönü kazalarının olduğu görülmüştür¹⁰⁵. 1870-1871 yılları arasında Eskişehir Kazası'nda 35 köy, 5 mahalle; Seyitgazi Nahiyesi'nde 35 köy 5 mahalle; İnönü Nahiyesi'nde 15 köy olup mahalle kaydı bulunmamaktadır¹⁰⁶.

1872 yılında vilayet ve sancakta bir değişiklik meydana gelmemiş olsa da Kütahya Sancağı'na bağlı kaymakamlıkların üçten dörde yükseldiği ve Eskişehir kazası mevcut durumunu korurken Seyitgazi ve İnönü nahiye statüsüne düşürüldüğü görülmektedir¹⁰⁷.

1875 yılında ise Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi'nde Eskişehir, Kütahya Sancağı'na bağlı dört kazadan birisi olarak geçmiştir. İnönü ve Seyitgazi nahiye olarak geçmiştir¹⁰⁸. Eskişehir Kazası, Seyitgazi ve İnönü nahiyeleri 1879 yılından 1885 yılına kadar mevcut idari yapılarını korumaya devam etmişlerdir¹⁰⁹. Ayrıca 1884-1885 yılları arasında Eskişehir Kazası'nda 8 mahalle, 98 Müslüman köy, 2 Gayri-müslim köyün olduğu belirtilmiştir. Seyitgazi Nahiyesi'nde ise o dönemde 58 adet köyün olduğu kaydedilmiştir¹¹⁰.

II. Abdülhamid döneminde demiryolu hattının Ankara'ya kadar uzanması için yapılan teşebbüsler Eskişehir için büyük bir fırsat olduğu düşünülmüştür. Yalnız II. Abdülhamid'in Bilecik'i Ertuğrul Sancağı adıyla tekrar yapılandırmaya çalışması, İnönü'nün bağlı olduğu sancağın bir kazası olan Söğüt'e bağlaması Eskişehir'in bölgedeki önemini kırmıştır. Bu değişiklik neticesinde Eskişehir'e Seyitgazi Nahiyesi ve 152 köy bağlı kalmıştır¹¹¹.

1892 yılında Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi'nde verilen bilgilere göre Eskişehir Kazası; “Hamidiye, Ağapınarı, Çavlım (Çavlım), Çerkezfür, Çerkeçukurhisar, Karakamış, Bağçecik, Osmaniye, Tandır, Taşköprü, Akpınar, Sarıungur, Gökcekızık, Uluçayır, Aşağı Kartal, Kavacık, Muttalib, Korkayı, Alınca,

¹⁰⁵ *Salname-i Vilayet-i Hüdavendigâr*, Sene 1287, Matbaa-ı Vilayet, Bursa 1287, s. 82, 87, 89, 152.

¹⁰⁶ Güneş ve Yakut, *a.g.e.*, s. 31.

¹⁰⁷ *H. 1289 tarihli HVS*, s. 72, 79.

¹⁰⁸ *H. 1292 tarihli HVS*, s. 82, 92-93, 151.

¹⁰⁹ *H. 1296 tarihli HVS*, s. 183; *H. 1302 tarihli HVS*, s. 524-256.

¹¹⁰ Güneş ve Yakut, *a.g.e.*, s. 32-33.

¹¹¹ Cevdet Küçük, “Abdülhamid II”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. I, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1988, s. 220; Güneş ve Yakut, *a.g.e.*, s. 11.

Sekiviran, Danişmend, Kızılcaviran, Yakakayı, Gündüzler, Başçı, Mesağı, Taycılar, Başvıran, Dere, Özdenk, Akçahisar, Yükdüz, Alpu, Bozan, Karaöyük, Karacaöyük, Sarıkavak, Aşağısimav, Yukarısimav, Tokat, Kıravıdan, Dağküplü, Bozanc, Ilıca, Timurciler, Merisler, Laçid (Laçin), Kapukaya, Beylan, Virancık, Beyköyi, Gayr-i müslimvirancık, Düz, Kireçlik, Sakarya, Karacaviran, Çimrik, Yörükkaracaviran, Eğriöz, İtburnu, Keskin, Aşağı söğütönü, Yukarı söğütönü, Satılmışoğlu, Heyelan, Atkara, Yörükfırka, Yiviran, Akçakaya, Sarıöküz maa Manastır, Teymürlü, Kargın, İncesu, Akkaya, Musaözü, Kızılitler, Mollaoğlu, Yukarıkertli, Bozalan, Yusufoglu, Dargınoğlu, Akçan, Naşvıran, Yarlıca, Bozdağ ve İmşehri” köylerinden oluşmaktadır¹¹².

1906-1907 yılına ait Hüdavendigar Vilayeti Salnamelerinde Eskişehir, Kütahya Sancağı’na bağlı beş kazadan birisi olarak geçerken Seyitgazi ise nahiye olarak kaydedilmiştir¹¹³.

II. Meşrutiyet’in 23 Temmuz 1907 tarihinde ilan edilmesinden kısa bir süre sonra Eskişehir idaresinde tekrar yeniden bir değişikliğe gidilmeye çalışılmıştır. 1910 yılının mart ayında Eskişehir’in Hüdavendigar Vilayeti’ne bağlı üçüncü sınıftan bir liva haline getirilmesi için çalışmalara başlanmıştır. İdari ve mali yönetimin daha rahat sürdürülmesi için Ankara Vilayeti’ne bağlı Mihaliççık, Nallıhan ve Sivrihisar kazaları Eskişehir’e bağlanması düşünülmüştür. Mihaliççık’a bağlı bazı köylerin Eskişehir’e devredilmesi dışında bu karar gerçekleştirilememiştir. Eskişehir’e 1911’de Akköprü ve civarında bulunan dokuz köy ve 1913 yılında demiryolu güzergâhında bulunan Kırım Muhacirlerinin iskânları için kurulmuş olan Şefkatiye Köyü bağlanmıştır¹¹⁴. Ayrıca 1913 yılında yayınlanan vilayetlere dair çıkarılan geçici kanunda müstakil mutasarrıflıklardan bir tanesi de Eskişehir olarak geçmiştir¹¹⁵. Dahiliye Nezareti, I. Dünya Savaşı’nda etkin bir rol üstlenen Eskişehir’in idari yapılanmasındaki etkinliğin artırılmasına yönelik bir karar almıştır. Bu karara göre Ankara Vilayeti’ne bağlı Sivrihisar ve Mihaliççık kazaları, Eskişehir’e bağlanmıştır. Dönemi itibarıyla Sivrihsar Kazası’nda 2 nahiye ve 96 köy;

¹¹² H. 1310 tarihli HVS, s. 358.

¹¹³ H.1324 tarihli HVS, s. 382, 404, 409; H. 1325 tarihli HVS, s. 271-272.

¹¹⁴ Güneş ve Yakut, a.g.e., s. 11-12.

¹¹⁵ Ali Fuat Örenç, “Mutasarrıf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXXI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, s. 378.

Mihalıççık Kazası'nda da 1 nahiye ve 65 köyün olduğu kaydedilmiştir. Ankara Vilayeti, Sivrihisar ve Mihalıççık kazalarının Eskişehir'e bağlanmasına yönelik verilen bu karara itiraz etmiştir. Ankara Vilayeti'nin yapmış olduğu itiraz reddedilerek 4 Nisan 1915 tarihinde Eskişehir bağımsız bir sancak merkezine dönüştürülmüştür. Yapılan yazışmalarda açıkça görüldüğü üzere Eskişehir Kazası müstakil bir liva haline getirilmiştir. Eskişehir'in bu durumundan haberdar olan Aziziye Kazası'nın esnaf, tüccar, köy ve mahalle eşrafı 24 Aralık 1915 tarihinde Eskişehir'e bağlanmak istediklerini belirtmiştir. Aziziye Kazası'nın Eskişehir'e bağlanması için yapılan bu girişimler Söğüt'e de yansımıştır. Nitekim 5 Şubat 1916 tarihinde Mutasarrıf Rafet Bey tarafından Dahiliye Nezareti'ne, Söğüt'ün Eskişehir'e bağlanması için bir yazı göndermiştir. Bir zamanlar Sultanönü Sancağı dahilinde bulunan Söğüt ve çevresinin Eskişehir'e bağlanmasını talep eden şahıs: *"Söğüt kasabasının demiryolu ile Eskişehir'e 5 saat, Söğüt'e bağlı Bozöyük ve İnönü nahiyelerinin ise 2 saat mesafede olduğuna dikkat çekilerek, bu ulaşım kolaylığı ve sözü edilen yerlerin bütün ticari ilişkilerini Eskişehir'le yürütmeleri nedeniyle Söğütlülerin taleplerine sıcak yaklaştıklarını"* belirtmiştir. Söğüt ve Aziziye'nin Eskişehir'e bağlanması talebi bahsi geçen yerlerin bağlı oldukları Ertuğrul Sancağı Mutasarrıfı ve Karahisar-ı Sâhip Mutasarrıfı tarafından reddedilmiştir. Söğüt halkının talepleri nihayetinde olumsuz karşılanmıştır¹¹⁶.

¹¹⁶ Güneş ve Yakut, *a.g.e.*, s. 12-15.

Tablo 1: XIX. Yüzyıla Kadar Eskişehir'e Bağlı Yer Adları

YER ADI	İDARİ STATÜ	BAĞLI OLDUĞU İDARİ BİRİM
ESKİŞEHİR	Sancak Merkez (XVI. yüzyıl)	Sultanönü-Anadolu Eyaleti
BİLECİK	Kaza (1350)	Sultanönü-Anadolu Eyaleti
GÜNYÜZÜ (Kozagacı)	Nahiye (1528-1571)	Eskişehir-Sultanönü-Anadolu Eyaleti
İNÖNÜ maa Bozöyük	Nahiye (1528)	Sultanönü-Anadolu Eyaleti
	Kaza (1530)	Sultanönü-Anadolu Eyaleti
KARACAŞEHİR maa Söğüt	Kaza (1393)	Sultanönü-Anadolu Eyaleti
SEYİTGAZİ	Nahiye (1528-1570)	Eskişehir-Sultanönü-Anadolu Eyaleti

Kaynak: Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları (Alfabetik Sırayla)*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, No: 26, Ankara 2017, s. 121, 259, 315, 376, 417, 680.

Tablo 2: Günümüzde Eskişehir'e Bağlı Yerlerin 1839-1918 Yılları Arasındaki İdari Durumu

YER ADI	İDARİ STATÜ	BAĞLI OLDUĞU İDARİ BİRİM
ESKİŞEHİR	Kaza (1855-1866)	Kütahya-Hüdavendigâr Eyaleti
	Kaza (1869-1910)	Kütahya-Hüdavendigâr Vilayeti
	Sancak (1910)	Hüdavendigâr
	Sancak (1918)	Eskişehir Müstakil Sancak
ÇİFTELER (Çor)	Miri Çiftlik (1867)	Merkez-Eskişehir-Kütahya-Hüdâvendigar Vilâyeti
	Nahiye (1918)	Eskişehir Müstakil Sancak

Kaynak: Sezen, *a.g.e.*, s. 186, 259.

Tablo 2'nin Devamı

YER ADI	İDARİ STATÜ	BAĞLI OLDUĞU İDARİ BİRİM
GÜNYÜZÜ (Kozagacı)	Kaza (1846)	Ankara-Bozok Eyaleti
	Kaza (1855)	Ankara-Ankara Eyaleti
	Kaza (1856-1865)	Ankara-Bozok Eyaleti
	Kaza (1866-1869)	Ankara-Ankara Vilâyeti
	Nahiye (1878-1923)	Sivrihisar-Ankara-Ankara Vilayeti
HAN¹¹⁷	Kaza (1854-1867)	Karahisar-ı Sâhib-Hüdavendigâr Eyâleti
	Kaza (1868-1870)	Karahisar-ı Sâhib-Hüdavendigâr Vilâyeti
	Nahiye (1878-1880)	Aziziye-Karahisâr-ı Sâhib-Hüdavendigâr Vilayeti
	Nahiye (1881-1888)	Karahisâr-ı Sâhib-Hüdavendigâr Vilâyeti
	Nahiye (1918-1923)	Aziziye-Karahisâr-ı Sâhib-Müstakil Sancak
İNÖNÜ maa Bozüyük	Kaza (1855-1865)	Kütahya-Hüdavendigâr Eyaleti
	Kaza (1866-1873)	Kütahya-Hüdavendigâr Vilayeti
	Kaza (1878-1888)	Eskişehir-Kütahya-Hüdavendigâr Vilâyeti
	Nahiye (1889-1923)	Söğüt-Ertuğrul-Hüdavendigâr Vilayeti
MİHALGAZİ (Gümele) maa İznik ve Pazarköy	Kaza (1855-1864)	Kütahya-Hüdavendigâr Eyaleti
	Kaza (1864-1866)	Kocaeli-Hüdavendigâr Eyaleti
	Kaza (1868)	Kocaeli-Hüdavendigâr Vilayeti
	Nahiye (1878-1888)	Göynük-Bolu-Kastamonu Vilayeti
	Nahiye (1888-1923)	Söğüt-Ertuğrul-Hüdavendigâr Vilayeti

Kaynak: Sezen, *a.g.e.*, s. 315, 327, 376, 554.

¹¹⁷ Eskişehir'in bir ilçesi olan Han farklı dönemlerde değişik isimlerle anılmıştır. Bunlar Hüsrevpaşa, XVI. Yüzyılda Barçınlu, Hanbarçın, 1924'de Bayat, Hanbarçın, 1940'da Han olarak geçmiştir. Bkz: Sezen, *a.g.e.*, s. 327.

Tablo 2'nin Devamı

YER ADI	İDARİ STATÜ	BAĞLI OLDUĞU İDARİ BİRİM
MİHALIÇÇIK (Kuyucuk) (Mahlaç)	Kaza (1840-1854)	Ankara-Bozok Eyâleti
	Kaza (1855)	Ankara-Ankara Eyaleti
	Kaza (1866-1910)	Ankara-Ankara Vilâyeti
	Kaza 1910	Eskişehir-Hüdavendigar
	Kaza (1918-1924)	Eskişehir Müstakil Sancak
SEYİTGAZİ	Kaza (1855-1866)	Kütahya-Hüdavendigar Eyaleti
	Kaza (1867-1873)	Kütahya-Hüdavendigar Vilayeti
	Nahiye (1874-1881)	Eskişehir-Kütahya-Hüdavendigar Vilayeti
	Kaza (1882)	Kütahya-Hüdavendigar Vilayeti
	Nahiye (1883-1912)	Eskişehir-Kütahya-Hüdavendigar Vilayeti
	Kaza (1915)	Kütahya-Hüdavendigar Vilayeti
	Kaza (1918)	Eskişehir
SİVRİHİSAR (Seferihisar) maa Akköprü	Kaza (1854-1855)	Ankara-Anadolu Eyaleti
	Kaza (1856-1865)	Ankara-Bozok Eyâleti
	Kaza (1866-1867)	Ankara-Ankara Eyâleti
	Kaza (1868)	Ankara-Ankara Vilayeti
	Kaza (1869)	Ankara-Ankara Vilayeti
	Kaza (1870-1910)	Ankara-Ankara Vilâyeti
	Kaza (1910)	Eskişehir-Hüdavendigar

Kaynak: Sezen, *a.g.e.*, s. 554, 680, 691.

3. ESKİŞEHİR'DE YAŞANAN DEĞİŞİMLERDE GÖÇ VE İSKÂN

Eskişehir'de göç ve iskân konusu incelendiğinde bölgenin XIII. yüzyılın son çeyreğinden XIX. yüzyılın ortalarına kadar yapılan göç ve iskân hareketleriyle, XX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar yaşanan göç ve iskânların arasında ciddi değişimler

meydana geldiği görülmektedir. Göç ve iskân hareketlerinin bölge yapısında ne derece etkili olduğunu gösteren en önemli noktalardan birisi de nüfustur. Günümüzde Eskişehir'in nüfus yapısına bakıldığında şehrin nüfus yapısı temelde iki kategoriye ayrılmaktadır. Bunlardan ilki Eskişehir'de ikamet edip başka bir ilin nüfusuna kayıtlı olanlar ve ikincisi de Eskişehir'in nüfusuna kayıtlı olanlardır. Eskişehir nüfusuna kayıtlı kişiler ise üç grupta toplanmaktadır. Bunlardan birincisi; “Eskişehir'in yerlileri”, ikincisi; “Rumeli göçmenleri ve Tatar (Kırım ve Kazan)” ve üçüncüsü; “Eskişehir ve civarında sayıları 15.000'i bulan Kafkas” göçmenleri olarak gruplandırılmaktadır¹¹⁸. Diğer yandan Eskişehir'e yapılan göç ve iskân hareketlerini zaman açısından dört farklı başlık altında incelemek mümkündür.

1. Osmanlı Devleti'nin kurulmasından önce yaşanan göç ve iskânlar
2. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan başlayarak bölgede Konar-göçer ve Yörük¹¹⁹ cemaatlerin yerleşmesiyle başlayan ve Celali İsyanları neticesinde konar-göçerlerin yaşadıkları toprakları terk etmesine kadar ki süreçle neticelenen göç ve iskân hareketleri
3. XIX. ve XX. yüzyılın başlarına kadar devam eden göçler ve göçmenlerin iskânı meselesi
4. Türkiye Cumhuriyeti sonrası yaşanan göç ve iskânlar (ilki 1923 yılında esasları belirtilmiş olan Türk-Yunan mübadelesi ile başlayan ve günümüzde devam etmekte olan Suriye vb. ülkelerden yaşanan kitle göçleri)

Bu çalışmada esas itibarıyla 3. Madde üzerinde durulacaktır.

Bilindiği üzere Selçuklu döneminde Anadolu iki büyük Türk göçüne maruz kalmıştır. Bunlardan ilki 1071 Malazgirt Zaferi'nden sonra yaşanan göçler, ikincisi XIII. yüzyılda Moğolların Türkistan'dan batıya doğru başlattığı işgal saldırılarından

¹¹⁸ Yusuf Adıgüzel, “Dayanışma Ağları Üzerinden Eskişehir'de Siyaset ve Göçmenlik Algısı”, *Sosyoloji Dergisi*, C. III, S. 27, Aralık 2013, s. 75.

¹¹⁹ XVI. yüzyılda, önceki yüzyılda olduğu gibi göçebe manasına gelen Yörük (yürümekten) tabiri kullanılmıştır. Bkz: Faruk Sümer, “Yörükler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XLIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, s. 570.

kaçarak Anadolu'ya sığınan göçmenlerin başlattığı göçler şeklinde gerçekleşmiştir¹²⁰.

İkinci göç dalgasıyla gelen göçmenler, tarihin akışını değiştirecek hadiselerin de öncüleri olmuştur. Nitekim Ertuğrul Gâzî'nin önderliğinde, Türkmenler¹²¹ batıya doğru hareket ederek Sultanönü¹²² uç bölgesine yerleşmesiyle Eskişehir'de siyasi, sosyal ve ekonomik yönde farklılaşmalar yaşanmıştır. Diğer yönden bu değişimler bölgenin fethi sonrasında şehre Türkmenlerin yerleştirilmesi, Osmanlı Devleti'nin uyguladığı sürgün yöntemi, derbedlerin iskân ünitesi olarak kullanılması, kale ve çevresinin iskâna açılması, Celali İsyanları sonrasında yaşadığı toprakları terk eden nüfusun eski yerlerine yerleştirilmesi, XVI. ve XVIII. yüzyıllarda konar-göçerlerin göç ve iskân meselesi olarak bir çatı altında toplanmaya çalışılmıştır.

XVIII. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Rumeli ve Kafkaslar'dan devletin iç noktalarına yoğun bir şekilde göçler meydana gelmiştir. Osmanlı Devleti böylesine sıkıntılı bir süreçte derebeyi şeklindeki aile fertleriyle ve aşiretlerin iskânıyla uğraşırken bir yandan da muhacir akınlarıyla uğraşmak durumunda kalmıştır¹²³. Osmanlı topraklarına yoğun bir şekilde gelmekte olan göçmenlerin iskânı meselesi ise ciddi değişimlerin yaşandığının göstergesi olmuştur. Kuruluştan Tanzimat'a kadar yapılan göç hareketlerinin incelenmesi ise Eskişehir'e yapılan göç ve iskân hareketlerinin daha net anlaşılmasını sağlamıştır.

¹²⁰ Seyfullah Kara, *Selçuklular'ın Dini Serüveni*, Şema Yayınları, İstanbul 2006, s. 167-168; Ali Sevim ve Yaşar Yücel, *Türkiye Tarihi Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989, s. 236.

¹²¹ Seyhun (Siriderya) boylarında yaşayan Oğuzlar arasında X. Yüzyıldan itibaren İslamiyet'in yayılması sonucu ortaya çıkan Türkmen tabiri, Mâverâünnehirli yerli Müslümanlar tarafından İslamiyet'i benimseyen Oğuzlar'ı gayri müslim Oğuzlar'dan ayırt etmek için kullanılmıştır. Aynı zamanda *Türkmen* tabiri XI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kullanılmaya başlanmışsa da bu tabir çok uzun bir süre geçmeden yerini "Oğuzlar Türkmenler'den bir topluluktur" şeklini almıştır. Bkz: Faruk Sümer, "Türkmenler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XLI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2012, s. 607-608.

¹²² Yalnız ilk dönem Osmanlı kaynaklarında ve bazı vakfiyelerde Eskişehir genellikle Sultanöyüğü adıyla geçmektedir. Sultanöyüğü tabirinin ilk ne zaman kullanıldığı üzerine yapılan araştırmalarda en önemli kaynağımız Arap Seyyahı Ali bin Ebu Bekir el-Herevi'nin eseridir. Müellifin vermiş olduğu bilgiye göre Sultanöyüğü ismi 1097 yılında I. Kılıç Arslan'ın, savaşı Dorylaion'da karargah kurduğu tepeye yani höyükten kaynaklandığını belirtmiştir. Bu bilgilere bakarak Sultanönü isminin Sultanöyüğü'nden geldiği düşünülmektedir. Bkz: Turan, *a.g.e.*, s. 508.

¹²³ Y. Halaçoğlu, *a.g.e.*, s. 2-3.

3.1. BÖLGEYE YAPILAN İLK İSKÂNLAR VE SÜRGÜN

Osmanlı Devleti'nin imparatorluk seviyesine ulaşmasında, yeni fethedilen yerlerin Türkleşmesi ve boş yerlerin şenlendirilmesi¹²⁴ açısından iskân politikasının rolü oldukça önemli olmuştur¹²⁵. Osmanlı Devleti, yeni fethettiği topraklarda bölgenin asayişinin sağlanması, mevcut nüfusun kontrolü ve boş kalan arazilere halkın iskân ettirilmesine yönelik politikalar benimsemiştir. Bilhassa devletin kuruluşunun ilk devirlerinde fethedilen topraklara konar-göçer göçebe aşiretlerin yerleştirilmesi şeklinde bir dışa dönük iskân politikası uygulanmıştır. Şöyle ki devlet fethettiği yerlerde merkezi otoriteyi sağlamak için göç ve iskân konusuna özellikle ağırlık vermiştir. Üstelik bu göç ve iskânların bir tanesi bile rastgele şekilde yahut yığma şeklinde yapılmamıştır. Osmanlı Devleti fethettiği yerlerde uyguladığı iskân politikasında başarılı olduğunun en temel göstergesi ise fethedilen yerlerde halkın hoşnutluğu ve yeni idareden memnuniyeti olmuştur. Bu durum devletin her dönemi için geçerli olmayıp dönemler arasında farklılık teşkil etmiştir¹²⁶.

Tarihte yıkımlara neden olan hadiseler aslında yeni başlangıçların temelini oluşturmıştır. Anadolu Selçuklu Devleti'ni yıpratan Moğol istilaları aynı zamanda uç bölgelerinde yeni bir yaşam ve gelecek arayan umutsuz köylü ve kasabalılar için bir yurt haline gelmiştir¹²⁷. Bir uç bölgesi olan Eskişehir ise Moğol baskı ve zulmünden kaçan binlerce göçebe Türkmen'in başlıca yerleşim noktasından birisi olmuştur. Nitekim Oğuzların Kayı boyuna mensup Ertuğrul Gâzi¹²⁸ bu bölgeye yerleşen önemli şahsiyetlerden birisi olarak kabul görmüştür¹²⁹.

¹²⁴ Ömer Lütfi Barkan, Osmanlı'da sürgün anlayışını, bir memleketi şenlendirme olarak ifade etmektedir. Sürgün hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz: Barkan, a.g.m., s. 57-58.

¹²⁵ Osmanlı Devleti'nin iskân konusundaki hedefleri, yalnızca bölgeyi Türk-İslamlaştırmak değildir. Bunun dışında düzenli asker ihtiyacını karşılamak, üretimde devamlılığı sağlamak ve düzenli vergi ödenmesini kontrol altına almakta vardır. Bkz: Kalaycı ve Kızılkaya, a.g.m., s. 362.

¹²⁶ Uzunçarşılı, a.g.m., s. 184.

¹²⁷ Halil İncik, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, (çev. Ruşen Sezer), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2016, s. 12.

¹²⁸ XIII. yüzyılın sonu XV. yüzyılın başılarının ünlü tarihçilerinden Ioannes Kantakuzenos ve Nikephoras Gregoras'ın eserlerinde Ertuğrul Gâzi'nin ismine rastlanılmamıştır. Aynı yüzyılın ortalarında yaşayan İslam Tarihçilerinden İbn Fazullah el-Ömerî ile İbn Battuta, Osman Bey'den bahsettikleri halde Ertuğrul Gâzi'ye dair bir bilgi vermemişlerdir. Ertuğrul Gâzi hakkında edinilen bilgilerin ekseriyeti, XVI. yüzyıl başında yazılmaya başlanan ilk Osmanlı kroniklerinden elde edilmiştir. Kroniklerde Osmanlı Devleti'nin kurucusu Osman Bey'in babası olduğu ve Oğuzların Kayı boyuna mensup olduğu belirtilmiştir. Bkz: Fahamettin Başar, "Ertuğrul Gazi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, s. 314-315. Osmanlı Devleti'nin kronikleri hakkında Bkz: Feridun M. Emecen, "Osmanlı Kronikleri ve Biyografi", *İslam*

Ertuğrul Gâzî'nin önderliğinde, Türkmenler batıya doğru hareket ederek Sultanönü uç bölgesine yerleşmiş¹³⁰ ve bölgenin idaresi kendisine verilmiştir¹³¹. 1261 yılına doğru Sultanönü-Kütahya bölgesinde yaklaşık 200.000 çadırılık Türkmen grupları yerleşmiştir. Bölgede böylesine yoğun bir Türkmen nüfusunun oluşu Türk yerleşmesi açısından çok ciddi bir hadise olup mevcut Türkmen nüfusunun varlığı ilerleyen zamanlarda Osmanlı Devleti'nin işini kolaylaştırmayı sağlamıştır¹³².

Ertuğrul Gâzî'nin 1281 yılında Söğüt'te vefatından sonra Kayıların başına geçen oğlu Osman Bey'in ilk faaliyet noktası "İnönü merkez olmak üzere 35-40 km. yarıçaplı bir çember" içerisinde olmuştur. Söğüt, Domaniç, İtburnu¹³³, Sultanönü, Bilecik gibi yerler bu çemberin içinde yer almıştır¹³⁴. Sultanönü ve Bilecik arasındaki uç bölgesinde yerli tekfur lar bölgede yaylak-kışlak olarak Türkmenlerle barış içinde yaşamıştır. Barış içerisinde yaşan bu topluluk aynı zamanda mevcut nüfusun artışı nı sağladığı gibi bölgeye yeni göçlerin yapılmasına dair teşvikte etmiştir¹³⁵.

1288 yılında Karacahisar fethinden sonra Osman Bey, Eskişehir'de yaşayan insanların güvenini kazanması oldukça önemli bir hadise olarak kabul edilmiştir. Zira bir şehirde asayiş ve güvenliğin sağlanması kadar bölge halkının yöneticisine karşı

Araştırmaları Dergisi, S. 3, İstanbul 1999, ss. 83-90; Erhan Afyoncu, "Osmanlı Siyasî Tarihinin Ana Kaynaklar: Kronikler", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. I, S. 2, İstanbul 2003, ss. 101-172; Alaattin Aköz, "Tarihi Bilginin İnşasında Menkıbe Ya Da Efsaneler", "Türk Epik Önenesinde Dastan", "Ortaq Türk Keçmişinden Ortaq Türk Gələcəyina" VI Uluslararası Folklor Konferansı (25-26 Noyabr), Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Folklor İnstitutu KKTC Doğu Akdeniz Üniversitesi, Bakı Azərbaycan 2010, ss. 37-46.

¹²⁹ Erdoğan Merçil, "Anadolu Beylikleri", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. III, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, s. 138.

¹³⁰ Osmanlı Kronikleri, Ertuğrul Gazi'nin uca yerleştirilmesi konusunu efsaneleştirirken henüz bilinmeyen fakat ortak bir kaynağı kullanmışlardır. Kronikte verilen bilgilerdeki çelişkili bilgiler ile doğru olduğu düşünülen bilgiler ayrıldığında Ertuğrul Gazi'nin Sultanönü ucuna Ankara yakınında bulunan Karacadağ'dan göç ettiği ve bu göçün de Selçuklu hükümdarı Alaeddin Keykubat (1220-1237) döneminde olduğu düşünülmektedir. Bkz: Halime Doğru, "Karacahisar Kalesi ve Osmanlı Devleti'nin Kuruluşundaki Önemi", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. I, S. 1, Eskişehir 2000-2001, s. 111.

¹³¹ Fahamettin Başar, "Osmanlılar'ın Karacahisar'ı Fethi ve Eskişehir Civarına Hakim Olmaları", *Tarihte Eskişehir Sempozyumu-I (2-4 Kasım 1998)*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2001, s. 117.

¹³² Doğru, "Karacahisar Kalesi ve Osmanlı Devleti'nin Kuruluşundaki Önemi", s. 110.

¹³³ İtburnu köyü Sultanönü tahrir defterlerinde kayıtlı olup, haritalarda Beştaş'a yakın İtburnu köyü Yukarı Söğüt ile Aşağı Söğüt arasında bir köy olmuştur. Bkz: Halil İnalçık, "Osman I", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXXIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, s. 444.

¹³⁴ Doğru, *XVI. Yüzyılda Eskişehir ve Sultanönü Sancağı*, s. 59.

¹³⁵ Mehmet Neşri, *a.g.e.*, s. 63-65.

duyduğu güven de oldukça önemli görülmüştür. Osman Bey, Karacaşehir’de yağma edilen ve boş bırakılan yerlerin yeniden bayındır hale getirilmesini hedeflemiş ve bunun için de giden halkı geri çağırarak boş kalan evleri gazîlere¹³⁶ dağıtılmasına karar vermiştir. Osman Bey’in uyguladığı bu tür politikalar sayesinde Sultanönü’nden sonra Karacahisar kalesi ve kalenin doğu kısmında kalan ve günümüzde de Karacaşehir olarak adlandırılan alanlar göçebe Türkmenler tarafından iskân edilmiştir. İskân edilen bölgelerdeki kiliseler camiye çevrilmiş ve pazar kurularak şehrin bayındır hale getirilmeye çalışılmıştır¹³⁷. Bölgede siyasi açıdan asayişin sağlanması aynı zamanda bölgede Türkmen göçlerini de kolaylaştırmıştır¹³⁸. Bütün bunların neticesinde ise Eskişehir’e gelen göçmenlerin iskânı meselesi gündeme gelmiştir. Osman Gâzî’nin Eskişehir’in Hamam yöresinde pazar kurdurmuş olması aynı zamanda bölge civarındaki gayrimüslimler ve Germiyan’dan halkın gelmesini sağlamıştır. Bilindiği üzere göçmenler ekonomik anlamda daha rahat ve verimli arazilere sahip bölgelere göç etmeyi tercih ettikleri için Eskişehir’e gelen gruplar için önemli bir tercih noktası olduğu düşünülmüştür¹³⁹.

Eskişehir’de göç ve iskân hareketleri incelendiğinde devletin uyguladığı bir diğer politikanın da sürgün yöntemi olduğu görülmüştür. Yalnız bu uygulama da dönemi itibariyle değişikliğe uğramıştır. Bu değişimler üç başlıkta toplandığında; mekân değiştirme yöntemiyle merkezden uzaklaştırma, köy ve şehir sakinlerinin aralarında yaşamasından rahatsızlık duydukları ve sakıncalı buldukları kişilerin uzaklaştırılması ve sonuncusu da devlet politikası olarak fethedilen topraklara Türk nüfusunu yerleştirmek üzere gönderilmesi olarak izah edilmiştir. Son uygulama bireysel göçlerden ziyade toplu veya topluluk şeklinde olmuştur¹⁴⁰. Bilindiği üzere Osmanlı Devleti ilk iskân hareketini “Batı Anadolu’dan başlayarak, Rumeli, Ortadoğu, Kuzey Afrika, Kafkaslar ve Arap Yarımadası’na” kadar uzatmıştır. Bu iskân politikalarını dönemleri itibariyle “içe dönük iskân”, “dışa dönük iskân” ve

¹³⁶ Linder’in gâzîler hakkında vermiş olduğu bilgide; Osmanlı Devleti’nin klasik döneminde devlet idaresinde Hristiyanların önemli bir rol oynadığını ve Hristiyan olan kişilerin herhangi bir ayrımı çağrıştıracak tabirden uzak tutularak gazî olarak anıldığını belirtmiştir. Bkz: Rudi Paul Linder, “İlk Dönem Osmanlı Tarihinde İtici Güç ve Meşrutiyyet”, (Çev. Pınar Emiroğlu), *Söğüt’ten İstanbul’a: Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, İmge Kitabevi Yayınları, İstanbul 2005, s. 419.

¹³⁷ Aşıkpaşazade, *a.g.e.*, s. 28-29; Mehmet Neşri, *a.g.e.*, s. 87-89.

¹³⁸ İnalçık, “Osman I”, s. 444.

¹³⁹ Doğru, *XVI. Yüzyılda Eskişehir ve Sultanönü Sancağı*, s. 64.

¹⁴⁰ Abdullah Acehan, “Osmanlı Devleti’nin Sürgün Politikası ve Sürgün Yerleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. I, S. 5, Sonbahar 2008, s. 16.

“dâhildekilerin yerlerinin değiştirilmesi” olarak üçe ayrılmıştır¹⁴¹. Genel bir ifadeyle bahsedecek olursak Osmanlı Devleti yeni topraklar fethettikçe iskân metotlarından olan sürgün yöntemine de başvurmuştur. Özellikle devletin Rumeli’ye yönelmesinden sonra çok sayıda konar-göçer Türkmen gurubu Anadolu’dan göç ettirilerek bu topraklara yerleştirilmiştir¹⁴².

Sürgün yöntemiyle bazı konar-göçerler yerleşik hayata geçmesi sağlandığı gibi ziraat erbabına dâhil oldukları anlaşılmıştır. Böylelikle devlet bölgenin asayişini sağladığı gibi ekonomik açıdan da boş kalmamasını sağlamıştır. Osmanlı Devleti bu uygulamayı özellikle yeni fethettiği bölgelerde uygulamıştır. Hatta devlet bazı aşiret reislerine yerleştikleri bölgeleri imara açıp şenlendirdikleri için timar vermiştir. Nitekim 1520 ve 1535 arası ile 1570 ve 1580 yılları arasında Batı Anadolu’daki nüfus artışının yüzdelik oranına bakıldığında %42 olarak hesaplanmasının ve konar-göçer nüfusun sayısındaki artışın %52’yi bulmasının temel nedeni, doğal büyüme hızındaki artışın değil, zamanla yaşanan göçlerle bağlantılı olduğu düşünülmektedir¹⁴³.

3.2. KONAR-GÖÇERLER VE YÖRÜK CEMAATLERİNİN BÖLGE YERLEŞİMİNDEKİ DAĞILIMLARI

Osmanlı Devleti’nin klasik dönemlerinde göç ve iskân politikasına yönelik yapılan uygulamalara göre Eskişehir’de konar-göçerlerin yerleştirilmesi hususuna özen gösterildiği görülmüştür. Bunun gerekçesi olarak konar-göçer Türkmenlerin yerli halka göre daha organize olması ve devletin ihtiyacı olan savaşçı yapıları gösterilmiştir. Diğer yandan konar-göçer grupların bölgenin İslamlaşmasına dair sağladığı katkılar da önemli olmuştur. I. Mehmet ve II. Mehmet döneminde Hristiyan coğrafyalarında etkili bir Müslüman yapı oluşturmak amacıyla konar-göçerlerin Rumeli’ye sürgün ettirerek onların iskân ettirilmesi sağlanmıştır. Aynı zamanda bazı

¹⁴¹ Kalaycı ve Kızılkaya, a.g.m., s. 362.

¹⁴² Münir Aktepe, “XIV ve XV. Asırlarda Rumeli’nin Türkler Tarafından İskanına Dair”, *Türkiyat Mecmuası*, C.X, İstanbul 1953, s. 308.

¹⁴³ Emine Erdoğan, “Göç Olgusunun 16. Yüzyıl Osmanlı Kırsal Yaşamına Etkisi Üzerine Bazı Tespitler”, 38. ICANAS, (*Uluslararası Aysa ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, Bildiriler 10-15 Eylül 2007*), C. I, Ankara 2011, s. 345-347.

grupların çeşitli hizmetleri yerine getirmek üzere görevlendirilmesi bu sürecin hızlanmasında bir rol oynamıştır¹⁴⁴.

Osmanlı Devleti'nin genel yüzdelik oranıyla nüfusun %17'si kadar sayıca önemli bir bölümünü oluşturan konar-göçer gruplar XVI. yüzyıl sonlarına kadar yaylak-kışlak şeklinde hayatlarını devam ettirmişlerdir¹⁴⁵. Konar-göçerlerin benimsedikleri yaşam tarzları gereği yaylak ve kışlak arasında hareket etseler de zamanla büyük çoğunluğu yerleşik hayata geçmeye başlamıştır. Yeni fethedilen boş arazilerde uygun görülen yerlere yerleştirilmesi ise uygulanan iskân politikalarından birisi olarak kabul edilmiştir. Yalnız Osmanlı Devleti'nin faaliyete geçirdiği bu iskân siyasetine rağmen yerleşik hayatı benimsemeyen Türkmenler de olmuştur¹⁴⁶. Göçebe yaşam tarzını benimsemeyen bu Türkmen gruplarına ise Yörük denilmiştir¹⁴⁷.

XVI. yüzyıla kadar devam eden göçlerin akabinde uygulanan akılcı ve ısrarlı iskân politikaları sayesinde Türkmenlerin toprağa bağlı bir hayat tarzı sürmeye başlamalarıyla neticelenmiştir. XVI. yüzyılın sonlarına gelindiğinde ise bu gruplar yaylak-kışlak olarak kullandıkları birçok yere daimi olarak yerleşmişlerdir. Bu göçler sayesinde ise mevcut şehir ve köylere ilaveten birçok yeni kır yerleşim birimi de ortaya çıkmıştır. Nitekim bu yüzyılda Batı Anadolu'nun birçok yerinde göçebe unsurlarca ziraat yapılan küçük yerleşim birimleri oluşturulmuştur. Yalnız yeni kurulan yerleşimlerin yer tayininde; “*can ve mal güvenliğinin sağlanması*”, “*hayvancılık ve çiftçiliğin kolaylaştırılması*”, “*suyun temini*” ve önemli bir husus

¹⁴⁴ Ali Rıza Gökbnar, “Osmanlı Devleti'nde Yörüklerin Göçerlikten Yerleşik Yaşama Geçirilmesinde Uygulanan Vergi Politikaları ve Sosyal Sonuçları”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. I, S. 2, Manisa 2003, s. 61.

¹⁴⁵ Erdoğan, a.g.m., s. 345.

¹⁴⁶ Osmanlı Devleti Anadolu'da yaşayan konar-göçer yerleşik hayata geçmeleri için XIX. yüzyıla kadar iskân politikalarına devam etmiştir. Bkz: Kemal Arı, “XIX. Yüzyıldan XX. Yüzyıla Uzanan Süreçte Balkanlardan Türkiye'ye Yönelik Göçlerin Nitelik ve Boyutlarını Belirleyen Temel Etkenler”, On Dördüncü Askerî Tarih Kongresi Bildirileri I (03-07 Aralık 2012, İstanbul), XVI. Yüzyıldan Günümüze Balkanlar ve Balkan Tarihi, *Genelkurmay Personel Başkanlığı ATASE Daire Başkanlığı Yayınları*, Ankara 2014, s. 294.

¹⁴⁷ Yörük kelimesi önceleri “göçebe” manasında kullanılmışsa da bu tabir ilerleyen zamanlarda anlamını yitirmiş ve Batı Anadolu ile Güney Batı Anadolu'daki aşiretlerin genel adı olmuştur. Böylelikle Yörük kelimesi bu bölgelerde XVII. yüzyıldan önce yaşayan göçebe, yarı göçebe aşiretler anlamını ifade etmiş ve bu zamana kadar gelmiştir. Diğer yandan Anadolu'da Kızılırmak'ın doğu ve güneyinde kalan bölgeler ile Suriye ve Irak'ta yaşayanlara “Türkmen”, Kızılırmak'ın batısında kalan ve adalardan yukarı Marmara denizine kadar uzanan bölgede yaşayanlara ve Rumeli'deki Türk cemaatlerine de “Yörük” olarak denilmiştir. Bkz: Faruk Sümer, XVI. Asırda Anadolu, Suriye ve Irak'ta Yaşayan Türk Aşiretlerine Umumi Bir Bakış, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. XI, İstanbul 1952, s. 511; Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri – Boy Teşkilatı, Destanları*, Ana Yayınları, İstanbul 1980, s. 174.

olan sıtma salgına sebep olan “*bataklık arazilerden uzak bulunması*” gibi, doğal ve beşeri etkenler en temel belirleyici kıstas oluşturmıştır. Yerleşimler bu nedenlere bağlı düşünüldüğünde genel olarak “yol boyları ve ovalar” yerine, “nispeten daha yüksek yerlerde” söz gelimi “vadi yamaçlarında” kurulmuştur¹⁴⁸. Eskişehir’de hayvancılıkla uğraşan Yörükler de Sakarya Nehri, Porsuk Çayı’nın geçtiği ovayı, suyun taşmaları ve bataklığa dönmesinden dolayı vadilerin yüksek yamaçlarını ve dağlık bölgeleri seçmişlerdir¹⁴⁹.

Eskişehir’de yeni kurulan bu yerleşim yerlerinin adları ise bölgede yaşayan konar-göçer Yörük aşiret ve cemaatleri ile doğrudan ilişkisi olduğu düşünülmüştür. Bilindiği üzere yer adları bir milletin o bölgede var oluşuna dair en önemli göstergelerden birisi olarak kabul görmüştür. Bu doğrultuda yapılan araştırmalar; Eskişehir’deki yerleşim birimlerinin ekseriyetinin Moğol istilasından sonra Anadolu’ya gelen konar-göçer Türkmenler ve Yörük cemaatlerinin yaşadıkları bölgeye kendi boy veya aşiretlerinin adını vermesi sonucu meydana geldiğini göstermiştir¹⁵⁰. Örneğin, Sultanönü Sancağı’na bağlı İnönü Kazası’nda Çepni adında bir köyün oluşu bölgeye XIII. yüzyılda veya daha da önceleri göçlerin yaşandığını ve bu köyün Çepni boyuna mensup kişiler tarafından kurulduğunun bir göstergesi olmuştur¹⁵¹.

Sultanönü Sancağı’na bağlı kaza ve köy isimlerinin bölgede belirlenen Yörük aşiret ve cemaatlerinin ismiyle aynı olması Eskişehir bölgesinde ne kadar yoğunlukta Yörük göçlerinin yaşandığını anlamamızda oldukça önemli olmuştur. Nitekim 1500’lü yılların yarısında sancağa bağlı “*Bilecik, Eskişehir, İnönü, Seyitgazi ve Günyüzü*” kazalarındaki toplam 367 köyden 245’i ve 104 mezradan da 62’sinin

¹⁴⁸ Adnan Eskikurt, “Kırım ve Rumeli’de Yerleşik Türk Nüfusun Anadolu’ya Göçmesi ve İskân Siyaseti Kapsamında Yapılan Bazı Düzenlemeler (XIX. Yüzyıl)”, *İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, İstanbul 2010, s.75.

¹⁴⁹ Yağmur Say, “Karakeçili Aşireti ve Eskişehir’e İskanı ile Kuyucak Karyesi’ndeki Özbekli Cema’ati”, *Turkish Studies*, C. IV, S. 3, Bahar 2009, s. 1915.

¹⁵⁰ Necdet Tunçdilek’in tespitlerine göre; Eskişehir’de farklı grupların bölgeye yerleşmesi ve bugünkü yerleşim birimlerinin oluşmasını zaman bakımından üç farklı grupta incelemiştir. Birincisi “*Kanunî Süleyman devrinden evvel – belki de XII ilâ XV. ci asırlar arasında – kurulup zamanımıza kadar intikal eden Yerli köyler veya Eski Yerleşme*”, ikincisi “*XVIII. ci asrın sonu ile XIX. cu asrın başları arasında göçebe Yörük ve Türkmenlerin toprağa yerleşmesi*” ve üçüncüsü “*XIX. cu asrın başından XX. ci asrın başına kadar devam eden Muhacir yerleşmesi.*” olarak izah etmiştir. Birinci grupta yer alan Yerli köyler ve Eski Yerleşmeleri için 1800 yılından önce iskân olan kişiler, ikinci grupta bahsedilen Yörük ve Türkmen için ise 1800 yılından sonra iskân edenler için kullanılmıştır. Bkz: Necdet Tunçdilek, “Eskişehir Bölgesinde Yerleşme Tarihine Toplu Bir Bakış”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. XV, S. 1-4, Ocak 1953, Coğrafya Enstitüsü Yayınları, s. 193.

¹⁵¹ Hazar, a.g.t., s. 53.

konar-göçer aşiret ve cemaat isimleriyle ilişkili olması bölgeye yoğun bir göç yaşandığını göstermiştir¹⁵². 1500’lü yıllarda Anadolu’daki cemaatlerin konumları dikkate alındığında diğer bütün bölgelere nazaran konar-göçer Türk aşiret ve cemaatlerin Eskişehir bölgesinde daha fazla yaşadığı anlaşılmıştır. Hatta yapılan tahrir çalışmalarından elde edilen bilgilere göre Eskişehir bölgesinde en yoğun konar-göçer aşiret ve cemaatin Seyitgazi yöresinde yaşadığı tespit edilmiştir¹⁵³.

1530 ve 1572 yılları arasında tutulan tahrir kayıtlarına göre Seyitgazi Kazasında bulunan *Karakoyunlu Yörükleri* bölgede çoğunluğu teşkil ederken aynı gruba bağlı “*Onarlu, Şahinlü, Balçık, Çekirdek, Karailyaslu, Biçerler, Cüllahlar, Köseler ve Eyne Hoca*” cemaatlerinin varlığına rastlanması bölgenin fethinden sonra gelen göçmenlerin iskânlarına dair önemli örneklerden bir tanesini teşkil etmiştir¹⁵⁴. Aynı yüzyılda Kırşehir ve Ankara Sancağı’ndaki Karakeçililer’in bir bölümü daha batıya gelerek Eskişehir civarına göç etmiştir¹⁵⁵.

1530 ve 1572 yılları arasında Eskişehir bölgesinde yaşayan konar-göçer aşiret ve cemaatlerin diğerleri ise şunlardır; Eskişehir Kazası’nda Uluyörük taifesine bağlı Avşar boyundan Köseler cemaati, Kayı boyundan Alihocacı cemaati ve Cüllahlar cemaati, Mihaliç Kazası’nda İsabeyli cemaati, Varsak boyundan Karlueski cemaati, Günyüzü Kazası’nda Sasalar cemaati, Bayındır boyundan Gencelü Avlağı cemaati, Karahalillü cemaati, Yıva boyundan Ömerler cemaati, Karcıklar cemaati, Yıva boyundan Küreler cemaati yaşamıştır. Ayrıca İğdir boyundan Samar cemaati, Yıva boyundan Biçerler, Pusanlu, Karailyaslu, Sahiblü, Çekirdek, Cüllahlar, Köseler, Balçık, Eyne Hoca Yörükleri, Uluyörük taifesine bağlı Ankara Haymaneleri ve Mirliya beyi haslarına bağlı olan Yörükler, Aydınbeğlü, Akkyonulu ve Karakoyunlu yörüklerinden farklı boylara mensup cemaatlerin olduğu da tespit edilmiştir. Ayrıca sayıca az bir oranda da olsa Esbkeşan yörüklerine de rastlanmıştır. Ayrıca 1572 yılına ait tahrir kayıtlarında *Mağara Cemaati*’nin adından bahsedilmiştir. Bu bilgiler doğrultusunda 1530 ve 1572 yılları arasında bölgeye göç ve iskânların yaşandığı

¹⁵² Hazar, *a.g.t.*, s. 52.

¹⁵³ Say, a.g.m., s. 1909. Günümüzde Eskişehir’de en fazla Yörük köyü, 12 adetle Seyitgazi ilçesinde yer almaktadır. Bkz: Göksel Sert, *Eskişehir İli Yörük Ağızları*, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2015, s. 12.

¹⁵⁴ Hazar, *a.g.t.*, s. 62.

¹⁵⁵ Üçler Bulduk, “İdari ve Sosyal Açından Karakeçili Aşiretleri ve Yerleşmeleri”, *Ankara Üniversitesi ve Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. XIX, S. 20, Ankara 1998, s. 43.

düşüncesi de kuvvetlenmiştir. Diğer yandan XVI. yüzyılın ikinci yarısında Seyitgazi Kazası'nda düşük bir oranda bile olsa Aydınbeğlü'ne bağlı Kürd cemaatinin olduğu görülmektedir. Günyüzü Kazasında Uluyörük'e bağlı cemaatlerin yanı sıra düşük bir oranda da olsa Esbkeşan yörüklerine bağlı kişilerin varlığına rastlanılmıştır. İnönü ve Bilecik Kazalarında ise herhangi bir yörük cemaat kayıtlarına rastlanmamıştır. Eskişehir'de çoğunlukla “Yıva, Avşar, Bayındır, Salur, Eymür” boylarına mensup cemaatlerin olduğu görülmektedir¹⁵⁶.

3.3. CELALİ İSYANLARI SONRASINDA KONAR-GÖÇERLERİN YAŞADIKLARI TOPRAKLARI TERK ETMESİ VE KONAR-GÖÇERLERİN İSKÂNİ MESELESİ

Celâli ayaklanmasının XVI. yüzyılın sonlarında başladığı üzerine genel bir kanaat olsa da devletin iç düzeninin bozulması ve isyanların başlamasının çok daha öncelere dayandığı bilinmektedir. Her ne kadar asayişin bozulması üzerine kesin bir tarih ve bilgi verilemese de, kanaatimizce I. Süleyman'ın iktidarının bitimine doğru Anadolu ve Rumeli topraklarında birçok hadise yaşanması bu olayların başlangıcı olduğu düşünülmektedir. Nitekim soygunculuk ve hırsızlık gibi sorunların başlangıcının ekseriyeti bu dönemde yaşanmış ve bu suçları tımarlı sipahiler, levent ve medrese öğrencileri tarafından işlenmiştir¹⁵⁷.

XVI. yüzyılın ikinci yarısında Anadolu'da iç isyanlar beraberinde gelen bir takım sorunların yaşandığı dönem olarak başlamıştır. Karayazıcı adıyla ünlenen Abdülhalim, 1593-1606 yılları arasında Osmanlı ile Avusturya arasındaki savaşların devam etmesiyle başlayan ilk büyük Celâlî İsyanını tetiklemiştir. Bu isyanlar beraberinde diğer isyanları ve eşkıyalık hareketlerini de etkilemiştir. Osmanlı Devleti'nde iç düzeninin bozulması, yaşanan savaşlar, asayişteki boşluğun neticesinde çıkan isyanlar ve beraberinde gelen bu eşkıyalık hareketlerinin sonucunda ekonomide oldukça ciddi sıkıntılar yaşanmıştır¹⁵⁸. Yaşanan ekonomik sorunlardan en çok etkilenenler ise reâyâ adıyla anılan köylüler olmuştur. Köylüler, tarımsal üretimini sekteye uğratan zenginlere ait hayvan sürüleriyle uğraşırken bir

¹⁵⁶ Hazar, a.g t., s. 52, 62-63.

¹⁵⁷ Mustafa Akdağ, “Celâli İsyanlarının Başlaması”, *Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. IV, S. 1, Ankara 1946, s. 32.

¹⁵⁸ Meryem Kaçan Erdoğan, “Karayazıcı İsyanı”, *Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. IV, S. 2, Aralık 2003, s. 55-56.

yandan da sekban¹⁵⁹ gruplarının yasadışı uygulamalarına direnmişlerdir. Ekonomik zorluklar ve baskılarla uğraşan çoğu köylü bu duruma daha fazla dayanamayarak çiftini çubuğunu terk ederek çift-bozan olmuştur. Elllerinde ekip biçebileceği toprağı kalmayan insanlardan bazıları sekban gruplarına katılmış bir kısmı da dini eğitim alma gerekçesiyle medreselere kaydolmuştur. Medreselere yönelen insanların sayısı gün geçtikçe artmış ve medreseler artık yeterli hizmeti veremez hale gelmiştir. Nitekim 1550 yıllarından beri Osmanlı topraklarında toplumsal karışıklıkların içerisine medrese talebeleri de dâhil olmuştur¹⁶⁰.

Celali İsyanları neticesinde Anadolu’da ciddi ekonomik sıkıntılar yaşanmıştır. XVI. yüzyılın sonunda Celâli isyanlarının yıkıcı etkileri Eskişehir’de de görülmüştür. 1601 yılında Celali İsyanlarının baş ismi olan Karayazıcı’nın kardeşi Deli Hasan Eskişehir’e saldırarak şehri zapt etmiştir. Hatta Eskişehir’de oldukça stratejik öneme sahip olan derbentleri de ele geçirmişlerdir. O dönemlerde şehir Sultanönü Sancağı’na idaresinde merkez kaza statüsünde olduğu için sancak beyi hükümetten yardım talebinde bulunmuştur¹⁶¹.

Eskişehir civarında, Beypazarı, Sivrihisar, Mihaliç kasabaları, Saruhan ve Germiyan’dan gelen işsiz medrese talebeleri tarafından ele geçirilmiştir. Bu hareket karşısında devletin güçsüz kalması ve sorunları önleyememesi Anadolu’da ciddi bir kıtlık sorunu yaşanmasına neden olmuştur. Eskişehir ve İnönü civarlarında Osmanlı Devleti’ne ait sarayın ihtiyacını karşılamak için satın alınmak istenilen buğdayı halk bir türlü satmak istememiştir¹⁶². Celâli isyanlarının yıpratıcı etkisi ve bahsi geçen sorunlara paralel olarak kır yerleşmesinde ciddi sıkıntılar yaşanmıştır. Celali İsyanları ile başlayan, beraberinde toplumsal düzen ve asayışı bozan eşkıyalık hareketleri halkı ziyadesiyle etkilemiştir. Bu sorunların akabinde geçimini topraktan kazanan halkın kuraklıkla beraber kıtlık yaşaması terk edilen toprakların hızını arttırmıştır¹⁶³. Osmanlı Devleti ekonomisinin bel kemiği olan toprağın işlenememesi

¹⁵⁹ Köpek bakıcısı ve yetiştiricisi anlamına gelen sekban, Osmanlı Devleti’nde saraya ait av köpeklerinin eğitilmesi ve bakılması için sorumlu olan kişilerdir. Sekbanlar ilerleyen yüzyıllarda askeri amaçlarla kullanılmıştır. Bkz: Abdülkadir Özcan, “Sekban”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXXVI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, s. 326.

¹⁶⁰ Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası (Celâli İsyanları)*, Barış Yayınları, Ankara 1999, s. 70.

¹⁶¹ Hazar, *a.g.t.*, s. 74.

¹⁶² Kırılı, *a.g.t.*, s. 192.

¹⁶³ Fatma Acun, “Celâli İsyanları (1591-1611)”, *Türkler*, C. IX, Ankara 2002, s. 697-698.

akabinde tımar sisteminin çöküşüne neden olmuştur. Tımarlardan geçim sağlayan devlet yöneticilerinin ve halkın durumu değerlendirildiğinde devletin, ekonomik olarak ciddi sıkıntılar çektiği anlaşılmıştır. XVII. yüzyılda Celali İsyanları bastırılmışsa da Eskişehir’de yaşayan halk, toprağını ekemez, can güvenliğini sağlayamaz hale gelmiştir.

XVI. yüzyıl sonlarına doğru gelindiğinde; isyanlar, köylünün malına ve canına tasallut eden eşkıyalar, yaşanan kuraklık ile beraber Anadolu’nun bazı yerleri *boş ve harap* olarak anılmaya başlanmıştır. Bu harap ve boş yerlerden bir tanesi de Eskişehir olmuştur.

1530 yılında Sultanönü Sancağı’nın geneline bakıldığında toplamda yaklaşık olarak 367 köyden 41’i boş kalmış ve 9 köyde kısmen göçlerin yaşandığı görülmüştür. 1572 yılında ise sancak genelinde toplamda yaklaşık olarak 379 köyden 42’si ve 16 köyde ise bazı hanelerin terk edildiği tespit edilmiştir. Bütün bu bilgiler ışığında; 1530 ve 1572 yılları arasında göç ve iskânların yaşandığı açık bir şekilde anlaşılmıştır. Nitekim Eskişehir Kazası’nda 1530 yılında boş kalan Avdancık, Bulduk, Çukurhisar, Gökçeöz (Gökçeoğlu), Bağpınar; Günyüzü Kazası’nda ise Celbert, Şeyhler köylerinde ilerleyen yüzyıllarda yeniden iskân ettirildiği tespit edilmiştir¹⁶⁴. XVII. yüzyıl öncesinde Osmanlı Devleti’nde meydana gelen bu iç göçler şehrin nüfus yapısındaki mevcut dengelerin değişmesine neden olmuştur.

XVII. yüzyılda Osmanlı Devleti bu sorunları önlemek için mücadele etmişse de bu sefer de konar-göçer toplulukların iskân ettirilmesi meselesi gündeme gelmiştir. XVII. yüzyılda genişleyen isyanlar Anadolu halkının dirlik ve düzenini bozmuştur. Taşrada yaşanan sorunlar neticesinde halk köylerini terk etmek zorunda kalmıştır. İlerleyen zamanlarda ise Anadolu’nun genelinde görülen eşkıyalık faaliyetleri Eskişehir’de de görülmeye başlanmıştır. Nitekim eşkıyalığın meslek haline dönmesi ve yerel idarecilerin eşkıyalık faaliyetlerinde yetersiz kalması neticesinde birçok Yörük cemaati bu baskıya daha fazla dayanamayıp yerlerini terk etmek zorunda kalmıştır¹⁶⁵.

¹⁶⁴ Hazar, *a.g.t.*, s. 84-85.

¹⁶⁵ Hazar, *a.g.t.*, s. 75-76.

Asayişin bozulmasıyla saldırıya açık ova tabanları ile alçak sahalarda bulunan yerleşimler terk edilirken; derin vadiler, sarp dağlar ve yaylalar gibi engebeli, fakat savunması kolay alanlar iskân için tercih edilmeye başlanmıştır. Bu nedenle de giderek ıssızlaşan verimli vadiler, depresyonlar ve alüvyal kıyı ovalarında mevcut olan bataklıklar genişlemiş, sayıları artmıştır. Gelişmeler paralelinde, Anadolu’da XVII. yüzyıldan itibaren; sıtma, veba, tifo, tüberküloz, tifüs ve cüzam benzeri hastalıklar da oldukça yaygınlaşmıştır. Doğu ve İç Anadolu bölgeleri ile bunları çevreleyen yüksek dağlar ve sahil ovalarında yaşayan göçebeler, dağlar ve yaylalar ile kıyı ovaları ve alışılmış hayatlarına mevsimlere bağlı olarak devam etmişlerdir. Obalarda oluşan oymak teşkilatına kuvvetle bağlı olmanın sağladığı üstünlükle çoğu zaman yerleşik hayat sürdüren nüfus ile mücadelelere giriyor, sürüleri ile ziraat sahalarına ve yerleşim alanlarına zarar vermeleriyle sonuçlanmıştır. Yerleşik ve göçebe nüfus arasındaki mücadeleler ise, ekonomik durumun sürekli daha kötü bir hal almasına sebep olmuştur¹⁶⁶.

Yaşanan bu hadiseler ekonomisi ziraate dayanan Osmanlı Devleti’nin zirâî gelirinin azalması anlamına gelmiştir. Bu nedenle devlet, yeni bir iskân meselesiyle ilgilenmek durumunda kalmıştır. Osmanlı Devleti tarım ürünlerin üretiminin çoğaltılması amacıyla “Harap ve sahipsiz yerlere oymakların yerleştirilerek yeniden ziraate açılması” şeklinde bir siyaset izlemiştir. Osmanlı kanunnâmelerinde; halkın zulme maruz kalmasına rağmen yine de yerini terk etmelerine müsaade edilemeyeceği belirtilmiştir. Yalnız buna rağmen halkın çeşitli sıkıntılardan dolayı yerlerini terk ettikleri ve büyük şehirlere göç ettikleri ve gerçek manada firar ettikleri görülmüştür. Harap ve boş bir halde bulunan köylerin yaklaşık olarak tamamı timar ve zeamet köyleri oldukları düşünüldüğünde, devletin konar-göçerlerin göç etmeleri konusundaki endişelerinde ne kadar haklı olduğu anlaşılmıştır. Osmanlı Devleti, göç edenlerden 10 yılı geçirmemiş olanların eski yerlerine derhal iade edilip iskân ettirilmeleri için çalışmaları başlatmıştır. Böylelikle XVIII. başlarından itibaren konar-göçer ve Yörük cemaatlerin yeni kurulan yerleşim yerlerine iskân edildikleri görülmektedir¹⁶⁷.

¹⁶⁶ Eskikurt, a.g.m., s. 76-77.

¹⁶⁷ Y. Halaçoğlu, a.g.e., s. 28, 39-40.

XVIII. yüzyılda Seyitgazi Kazası'nda uzun müddet harap olan “*Alınvıran, Karacaköy, Kasımlı, Bozad, Tağralı, Sarıcaılyas, Emirpaşa, Yılkırkan*” gibi köyler tekrar yerleşime açılarak konar-göçerlerin iskân ettirilmesi istenmiştir. Ayrıca Sultanönü Sancağı kazalarına başka sancakların kazalarından gelip yerleşen ailelerde olmuştur. Örneğin, Eskişehir Kazası köylerinde dağınık olarak yerleşen Muscalı cemaatine mensup kişiler alınan iskân kararıyla eski yaşadıkları bölge olan eski “*Karahisar-ı Sâhip Sancağı'nın Barçınlı Kazası'na*” gönderilmişlerdir¹⁶⁸.

Osmanlı Devleti konar-göçerlerin iskânıyla ilgilenirken Kırım, Kafkas, Rumeli ve diğer bölgelerden yaşanan göçlerle ilgilenmek zorunda kalmıştır. Bu göçler ise Eskişehir'de yeni bir yapılanma ve oluşumu da beraberinde getirmiştir¹⁶⁹.

4. OSMANLI DEVLETİ'NİN İLK NÜFUS SAYIMI VE ESKİŞEHİR'İN DEĞİŞEN DEMOGRAFİK YAPISI

XVI. yüzyıl sonlarından itibaren etkisini yoğun bir şekilde hissettiren “iç karışıklıklar, savaşlar ve ekonomik sıkıntılar neticesinde bunalan çeşitli halk kültürleri yaşadıkları yerleri terk edip kendileri için daha uygun alanlara göç etmesi, tımarlı sipahilerin düştüğü kötü durum, ateşli silah kullanan askerlerin devreye girmesi, merkezi hazine gelirlerinin arttırılmasına yönelik ihtiyaçlar” gibi sorunlar neticesinde klasik tahrir yöntemi terkedilmiştir. Avarız vergisinin toplanması için avarız tahrirleri yapılmaya başlanmıştır. Avarız tahrirleri Anadolu, Suriye ve Rumeli'de çeşitli sancaklarda birkaç kez yapılmış ve bu durum XVIII. yüzyıla kadar devam etmiştir¹⁷⁰.

XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nin nüfusu, tahrirlerinin az olması ve yaşanan sosyal karışıklıklar neticesinde yeterince açık bir şekilde incelenemezken XIX. yüzyıla gelindiğinde bu tür sorunlar yavaş yavaş ortadan kalkmaya başlamıştır. II. Mahmud döneminde 1831 yılında erkek nüfus esas alınarak ilk genel Osmanlı Devleti nüfus sayımı yapılmıştır. Bu nüfus sayımının yapılmasındaki asıl amaç ise II. Mahmud'un kurduğu yeni ordular için asker sayısına ihtiyaç duyulunca erkek nüfusun tespit edilmesi olarak gösterilmiştir. 1831 yılında

¹⁶⁸ Hazar, *a.g.t.*, s. 89, 91.

¹⁶⁹ Mücteba İlgürel, “Celâli İsyanları”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. VII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, s. 252-254; Kırılı, *a.g.t.*, s. 192.

¹⁷⁰ Mehmet Öz, “Tahrir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXXIX, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, s. 428; Y. Halaçoğlu, *a.g.e.*, s. 5.

gerçekleşen ilk genel nüfus sayımının tüm bölgelere yapılmamış olması devletin toplamda ne kadar erkek nüfusa sahip olduğu ve bundan yola çıkarak toplam genel nüfusun yapısına dair net bir bilgi verilmesi mümkün olmamıştır. Yine de elde edilen genel verilere göre Anadolu’da erkek nüfusun yaklaşık 1.988.027’si Müslüman, 395.849’u gayri-müslim olmak üzere toplamda 2.383.876 olarak hesaplanmıştır. Rumeli’de erkek nüfusun yaklaşık 513.448’i Müslüman, 856.318’i Gayri-müslim olmak üzere toplamda 1.369.766 erkek nüfusun olduğu anlaşılmıştır¹⁷¹.

1831 yılında Osmanlı Devleti’nin ilk genel nüfus sayımında Eskişehir’e de yer verilmiştir. Şehir dönemi itibariyle Sultanönü Sancağı’na bağlı bir idari yapıyla yönetildiği için yapılan nüfus tahrir çalışması Eskişehir Kazası’na bağlı mahalle ve köylerinde yapılmıştır.

Eskişehir’de göç hususunun daha net anlaşılması için dönemler arası kıyaslamaya gidilmiştir. Yapılan kıyaslamalar ise bölgedeki iç ve dış göçlerde yaşanan değişimler, halkın sosyal ve ekonomik alanlardaki değişimlerinin göç ve iskân konusundaki etkileşimi ne derece etkilediğinin izah edilmesi için önemli olmuştur. Bu doğrultuda Tanzimat öncesi bölgede yapılmış nüfus çalışmasının kendi dönemimizi aydınlatması için 1531 numaralı ve 1831 (H.1247) tarihli Sultanönü Sancağı Eskişehir Kazası nüfus defterine başvurulmuştur.

4.1. 1831 NÜFUS SAYIMINDA ESKİŞEHİR

1531 numaralı 1831 (H.1247) tarihli Sultanönü Sancağı Eskişehir Kazası nüfus defterinden elde edilen bilgiler ile araştırma dönemimiz olan daha sonraki döneme ilişkin elde edilen bilgiler kıyaslandığında bölgede çok ciddi değişimler yaşandığı görülmektedir. Bölgedeki değişimin en önemli noktalarından bir tanesi de göçlerin yön değiştirmiş olmasıdır.

Eskişehir’e yapılan göçler neticesinde değişen demografik yapıda en dikkat çeken husus “iç ve dış” göç konusudur. Bu hususun özellikle belirtilmesi ve her iki kavramın farklı manalara geldiği ifade edilmelidir. Burada evvela iç ve dış göçten kastımızı izah etmemiz gerekir. Bilindiği üzere henüz yerleşik hayata geçmemiş olan aşiretler hariç, kişi veya kişilerin bulundukları ülkenin sınırları içerisinde başka bir

¹⁷¹ Elibol, a.g.m., s. 152-155.

bölgeye geçici olarak veya kalıcı bir şekilde yaptıkları göçlere “iç göç”¹⁷², bir ülkeden diğer ülkeye çalışmak, yerleşmek veya ikamet etmek amacıyla yapılan göçlere “dış göç” denilmektedir. İç göçte göçmenler, daha önce bulundukları yeri değiştirirler bile yaşadıkları ülke sabit kalır. Böylelikle iç göçte ülke nüfusu aynı kalırken bölge nüfusu değişir. Fakat dış göçte, göçmenler bulundukları yeri değiştirerek kendi ülkelerindeki nüfusun sayısını azaltırken göç ettikleri ülkenin nüfus sayısını artırır¹⁷³.

Tüm bu bilgiler doğrultusunda Eskişehir Kazası’na bağlı mahalle ve köyler ile ülke toprakları dâhilindeki diğer sancak, kaza ve köylere yapılan göçler “iç göç” olarak kabul edilir. Eskişehir Kazası’ndan diğer sancak, kaza ve köylere yapılan göçler ise dış göç olarak alınmamalıdır. Konuyu kısaca izah edecek olursak; Moğol istilası sonrası bölgeye yerleşen Türkmenler ile ilerleyen süreçte konar-göçlerin iskânıyla değişen nüfus hareketliliği daha ziyade “iç göçler” olarak gerçekleşirken, XIX. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren başlayan ve akabinde Kırım, Kafkasya, Rumeli ve diğer bölgelerden gelen yabancıların göçleri ise “dış göçler” olarak kabul edilir.

1831 yılı nüfus sayımına göre Eskişehir bölgesinde dış göçlerin yaşandığına dair bir bilgiye rastlanmamaktadır. Fakat bölgeye önceki yıllarda Kırım taraflarından gelen Tatar göçmenlerinin olduğu ve bunların dış göçlere girdiği bilinmektedir. Tatar göçmenleri niçin “dış göçlere” dâhil edilmiştir diye izah edecek olur isek;

İlk kitlesel göçler Kırım’ın Ruslar tarafından işgal edilmesinden hemen sonra başlamıştır. Akabinde “1802-1803, 1812-1813 ve 1828-1829” yılları arasında Osmanlı topraklarına devam eden kitlesel göçler yaşanmıştır. Kırım’dan göç eden kişiler Tuna’nın karşı tarafına geçmeye çalışarak Rus baskısından kurtulmak istemiştir. 1806-1812 Osmanlı Rus Savaşı sırasında çok sayıda Tatar kabilesi, dağınık bir şekilde Anadolu’ya geçmiştir. 1783’ten sonra Osmanlı topraklarına göç eden ve çoğunlukla Dobruca, Babadağı, Köstence ile civar köy ve kazalardaki boş miri arazilere iskân ettirilen Tatarlar halkla kaynaştırılmaya çalışılmıştır. Osmanlı Devleti, 1813’te bu göçmenlerin iskânlarına karar vermiştir. Örneğin, Karahisar-ı Sâhip Sancağı Barçınlı Nahiyesi’nde (bugün Eskişehir’e bağlı Han ilçesi) bulunan

¹⁷² Sayın, Usanmaz ve Aslangiri, a.g.m., s. 2.

¹⁷³ Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*, s. 2.

Tatarlar iskâna tâbi tutulanlar arasında gösterilmiştir. 1828 Osmanlı-Rus Savaşı meydana geldiği sırada ve savaş bitiminden sonra da yaklaşık 200 bin Kırım Tatarı göç etmek zorunda kalmıştır. Bu kitlenin bir kısmı eskiden olduğu gibi Rumeli’de iskâna tâbi tutulurken bir bölümü de Anadolu’ya geçirilmiştir. İşte bahsi geçen Kırım Tatarlarından bir miktarı 1828-1829’da Eskişehir de Çifteler Hârâsı’na yakın Başyurd olarak adlandırılan bölgeye gönderilmişlerdir. Bu Eskişehir’e gelen ilk kabile olarak kabul edilmiştir. Yalnız bu kabile daha sonraları yurtlarına geri döndükleri düşünülmektedir¹⁷⁴. Rusya’nın Kırım’ı ilhak etmesiyle Eskişehir’e gelen bu göçmen kabileleri bölgeye dış göçlerin başladığını göstermiştir.

İlk göç kafilesinin Eskişehir’e gelmesiyle her ne kadar dış göçlerin yaşandığı söylenirse de Osmanlı Devleti muhacir iskânı meselesiyle yeterince ilgilenmemiştir. Osmanlı Devleti göçmen işlerini özel bir teşkilata bağlamaması bunun önemli bir göstergesi olmuştur¹⁷⁵. Osmanlı Devleti göçmen meselesine yeterince ağırlık vermeyip daha ziyade siyasi ve askeri alanlara yönelmiştir. Bu yönelme devletin yaptırmış olduğu nüfus sayımında açıkça görülmüştür. Eskişehir Kazası’nın nüfus sayımında göçmenlerin olduğuna dair bilgiye rastlanmamıştır. Fakat 1531 numaralı deftere göre Eskişehir Kazası’nda yoğun bir iç göç yaşandığı tespit edilmiştir. Bu göçlerin ekseriyeti Kütahya Kazası’ndan gerçekleşmiştir. Kütahya Kazası’ndan bu denli yoğun göç almasının nedenlerinin başında bölgenin coğrafi konumu gereği Kütahya Kazası’na olan yakınlığı gösterilirken diğer bir nedenin de Eskişehir Kazası’nda çalışmak üzere gelen çiftçi göçler olarak gösterilmiştir. Bu çiftçiler ise bir senelik ücret mukabilinde bölgede kalıp tekrar yaşadıkları bölgelere dönmüşlerdir. Eskişehir’deki çiftçi ve yavaşma göçleri kalıcı olmadığı için mevsimsel göçler grubuna girmiş ve bölgenin nüfusunda kalıcı bir değişime neden olmamışlardır¹⁷⁶.

Eskişehir Kazası’nın tarımsal alanda bu denli göç alması bölgenin ekonomik yönden bir cazibe merkezi olduğunu gösterirken ilerleyen zamanlarda bölgeye gelen göçmenlerin de tarım alanında çalıştıkları görülmüştür. Hatta Osmanlı Devleti

¹⁷⁴ Kemal Yakut, “Kırım Tatarları ve Nogayların Osmanlı İmparatorluğu’na Göçleri (1783-1922), *Türkiye’nin Göç Tarihi 14. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Türkiye’ye Göçler*, (Drl. M. Murat Erdoğan ve Ayhan Kaya), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2015, s. 122-124.

¹⁷⁵ Eren, *a.g.e.*, s. 39.

¹⁷⁶ Hazar, *a.g.t.*, s. 124-130.

göçmenlerin tarımsal alanda desteklenmeleri için zaman zaman vergi muafiyetleri yaparak göçmenlerin bölgede üretim yapmalarını ve yaşadıkları topraklarda kalıcı olmalarını hedeflemiştir. Ayrıca göçmenlerin vergi muafiyet sürelerini ihlal eden uygulamalarda devlet görevlilerinin de şikâyet edildiği görülmüştür. Örneğin Eskişehir kazası kaymakamlığı tarafından hayvanat-ı ehliye rüsumu tahsilinde yapılan zorlamalardan ve muhacirler için muafiyet süresinin henüz bitmediğinden hayvanat-ı ehliye rüsumundan muaf tutulması için de Muhtar Mehmet tarafından Seyyitgazi'den çekilen telgraf ile Hüdavendigâr Vilayeti'nden gereğinin yapılması istenmiştir (19 Haziran 1905)¹⁷⁷. Diğer bir işçi göçü ise maden işçiliğinde olmuştur. Eskişehir'in simgesi haline gelen lületaşı, "Deniz Köpüğü" adıyla da anılan madenin çeşitli eşyalara dönüştürülmesi için özel imalathanelerde çalışmak üzere işçi alımları olmuştur. Hatta XIX. yüzyıl boyunca "Almanya, Avusturya, Rusya, Fransa, İngiltere, Bulgaristan, Çek ve Slovakya" gibi çeşitli yerlerde lületaşı işletme yerleri açılmıştır. Osmanlı topraklarına seyahat eden ve buradaki gözlemlerini eserlerinde bahseden Alman Dr. Edmund Naumann, bir gezisinde Eskişehir'i ziyaret ettiğini ve bu bölgedeki lületaşı işletmesinde on bin işçisinin çalıştığından bahsetmiştir¹⁷⁸.

1531 numaralı defterde yer alan bilgilere göre 1830'lu yıllarda Eskişehir Kazası'na Rum, Ermeni ve Katolik milletlerinden tüccar, çerçi, habbaz, kuyumcu, abacı, terzi, kalaycı ve çoban olmak üzere toplamda 88 Gayri-müslimin geldiği anlaşılmıştır. Ayrıca Erzurum'dan kalaycılık mesleğine sahip altı kişinin alışveriş yapmak için bölgeye geldiği görülmüştür. Bu demek oluyor ki Eskişehir Kazası dönemi itibarıyla ticari yönde de göç almıştır¹⁷⁹. Fakat kendi dönemimize baktığımızda ticari yönde yapılan göçlerden ziyade bölgeye savaş ve zulümden kaçan halk kitlelerinin göçlerini görüyoruz. Bunun nedeni ise; XVII. yüzyıldan sonra ticaret güzergâhının denizlere kaymasıyla Anadolu'nun dünya ticaretindeki önemi azalmıştır. XIX. yüzyıla doğru gelindiğinde ise, Osmanlı Devleti'nin ekonomik yapısı sistemin bozulmaya başladığı ilk yüzyıllardan çok daha farklı bir eğilim sergilemiştir. Geleneksel Osmanlı düzeni her şeye rağmen XVII. ve XVIII. yüzyıllarda temel özelliklerini koruyabilmiştir. Ancak Osmanlı Devleti 1820'lerden

¹⁷⁷ COA. DH.MKT, 974-25/1.

¹⁷⁸ Metin Menekşe, *Temettuat Defterlerine Göre XIX. Yüzyıl Ortalarında Eskişehir Kazası'nın Sosyo-Ekonomik Yapısı*, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Muğla 2012, s. 77.

¹⁷⁹ Hazar, *a.g.t.*, s. 131.

itibaren Batı'nın askeri, siyasal ve ekonomik gücüyle karşı karşıya gelmiştir¹⁸⁰. Devlet bu sıkıntıları atlatamadan Kırım, Kafkas ve Rumeli'den gelen göçmenlerin yerleştirilmesiyle alakadar olmuştur. Göçmenlerin çoğalması ile birçok “kunduracı, marangoz ve daha birçok küçük esnaf” köylerde zorluklar yaşamaya başlamıştır. Ziraatten geçimlerini sağlayan göçmenlerin kasaba ve köylerde iskân ettirilmesi ise bölgeye fayda vermemiştir. Şehir yaşamına ve küçük ticari geçim kaynaklarına alışmış göçmenler iskân ettirildikleri yerleri terk ederek şehirlere göç etmiştir¹⁸¹.

Eskişehir Kazası işçi göçü alan bir bölge olduğu gibi kaza dışına çeşitli meslek gruplarına mensup (imam ve çoban gibi) kişiler tarafından göç verdiği de görülmüştür. Örneğin Muttalib köyü Koyun mahallesinde yaşayan 46 yaşındaki Ahmed oğlu Osman Efendi imamlık vazifesi için Karaceşehir Kazası'ndan Keskin köyüne gitmiştir¹⁸². Kendi dönemimize baktığımızda bir sene ücretle gelen çiftçi ve yanaşmaları ile imamlık, çobanlık, kalaycı gibi çeşitli meslek gruplarının göçlerinden daha farklı göçlerin yaşandığı görülmüştür. Bu göçlerden bir tanesi de Eskişehir bölgesinde Tren İstasyonu'nun kurulması ile başlamıştır. Eskişehir Tren İstasyonu'nda çalışmak üzere gelen göçmenlerin olduğu gibi bölgeye açıcılık ve diğer mesleklerden gelen yabancılarda olmuştur. Eskişehir'deki demiryolunun varlığı (Müslim-gayrimüslim) birçok yabancı uyruklu kişilere çalışma imkânı sağlamıştır. Demiryolunun bulunduğu güzergâhlarda birçok vatandaş için farklı geçim kaynakları oluşmuştur. Bunun bir göstergesi de Eskişehir Tren İstasyon'u civarında Avusturya vatandaşı Lui Zayler lokantacılık yapmasıdır¹⁸³. Ayı zamanda Eskişehir Demiryolu Şirketi'nde birçok Alman vatandaşı çalışma imkânı elde etmiştir. Böylelikle Eskişehir'in mevcut siyasi-ekonomik yapısında Almanların da varlığı hissedilmiştir. Nitekim Tren Makinisti Alman vatandaşı Pol Halpagz değişen işçi göçlerinden birisidir¹⁸⁴.

İşçi göçleri dışında bölgede eğitim almak için gelen ve giden göçmenlerin de olduğu anlaşılmıştır. Eğitim almak isteyen öğrencilerin ekseriyeti İstanbul'a gittiği

¹⁸⁰ Şevket Pamuk, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2008, s. 3-4.

¹⁸¹ Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994, s. 229.

¹⁸² COA, NFS.d., nr. 1531, s. 225.

¹⁸³ COA. HR.TH. 229-66/1.

¹⁸⁴ COA. HR.TH. 229-66/1.

ve diğer bölgeleri de tercih ettikleri görülürken bölgede bulunan iki medreseye de farklı sancak, kaza ve köylerden öğrencilerin geldikleri anlaşılmıştır. Eskişehir Kazası Paşa mahallesinde yer alan iki medreseye farklı noktalardan gelen 93 öğrencinin kayıtlı olduğu ve bunların da “*Torbalı, Mihaliç, Karacaşehir, Bolu Sancağı Çarşamba Kazası, Çoraklı Kazası, Kayseri, Alaiye, Beypazarı, Mudurlu, Karahisar-ı Sâhip, Kütahya, Nallıkarahisar, Gül, Taraklı*¹⁸⁵” kazalarından geldiği görülmektedir. Kendi dönemimiz de ise medrese eğitimin dışında artık yabancıların varlığı iyiden iyice hissedilmiştir. Yabancı mekteplerin bölgede eğitim vermeye başlaması ve öğrencilere eğitim veren kişilerin de yabancılardan oluşması gibi ciddi değişimler yaşanmıştır. Eskişehir İstasyon Mektep hocası Romanya vatandaşı Madmazel Joniyagrati ve Eskişehir İstasyon Mektep hocası Fransa Cumhuriyet’i tebaasından Mösyö Şarl Eskişehir’de ikamet eden ve çalışan yabancı vatandaşlar arasında yer almıştır (18 Şubat 1898)¹⁸⁶.

1831 yılında Eskişehir bölgesinde 64 kişi başka yaşadığı mahalle ve köyden başka bir bölgeye nakil olmak suretiyle ayrılmıştır¹⁸⁷. 152’si yaşadığı yeri terk ederek başka bir yere gitmiştir¹⁸⁸. 123’ü başka bir bölgeden gelerek kayıt olmuştur¹⁸⁹. 40’ı bulunduğu yerden başka bir bölgeye gitmiştir¹⁹⁰. 16’sı eğitim almaya farklı bölgelere gitmiştir¹⁹¹. 5’i yaşadığı topraklardan firar etmiştir¹⁹². 74’ü askere gitmiş¹⁹³ ve 3’ü tezkeresini alarak memleketine geri gelmiştir¹⁹⁴. Kendi dönemimize baktığımızda ise sadece Kırım ve Kafkasya’dan Eskişehir’e binlerce göçmen yerleştirilmiştir.

¹⁸⁵ Hazar, a.g.t., s. 133.

¹⁸⁶ COA. HR.TH. 207-42/1.

¹⁸⁷ COA, NFS.d., nr. 1531-5, 11, 14-15, 28, 32, 48, 58, 62, 65-66, 68, 82-83, 87, 97-98, 100, 707, 117, 120, 126, 225, 272, 280, 364, 423, 429, 440, 445, 449, 513, 639.

¹⁸⁸ COA, NFS.d., nr. 1531-6, 25, 36, 38, 42, 45, 52, 55-56, 68, 84, 94, 96, 98-99, 111, 116, 118, 127-128, 132-133, 141, 163, 167-168, 175, 170, 177, 181, 209-210, 215-216, 249, 276, 298, 310, 315, 333, 339, 364, 381, 386, 390, 422, 437-438, 442, 454, 457, 460-461, 474, 477-480, 489, 499, 502, 506, 534, 548, 582, 599, 601, 607, 639.

¹⁸⁹ COA, NFS.d., nr. 1531-52, 59, 68-69, 35, 135-136, 155, 161, 181-182, 225-226, 251, 281-282, 316, 340, 360-361, 392-393, 535, 615.

¹⁹⁰ COA, NFS.d., nr. 1531-2, 4, 15, 19-20, 33, 57-58, 64, 113, 120, 169, 201, 217, 222-223, 268, 287, 345, 403, 429, 438, 448, 540, 623.

¹⁹¹ COA, NFS.d., nr. 1531-31, 40, 108, 110, 441, 534, 543-544, 574, 607, 617, 619, 626, 633.

¹⁹² COA, NFS.d., nr. 1531-2, 40, 84, 111, 524.

¹⁹³ COA, NFS.d., nr. 1531-15, 23, 33, 38, 57, 59, 65-66, 84, 99, 114-115, 125, 129, 141, 152, 154, 210, 237, 243, 246, 250, 261, 269, 271-272, 287, 292, 295, 320, 327, 350, 354-357, 380, 385, 390, 413-414, 416, 420, 445, 448, 456, 460, 479, 489-490, 493, 506, 527, 534, 539-540, 546, 550, 553, 572; 599-600; 602-604; 607; 620; 626; 633.

¹⁹⁴ COA, NFS.d., nr. 1531-20, 26-27.

İKİNCİ BÖLÜM

KIRIM VE KAFKASYA'DAN ESKİŞEHİR'E YAPILAN GÖÇLER

1. KIRIM VE KAFKASYA'NIN COĞRAFİ KONUMU

Beşeri coğrafya ve siyasi tarih açısından aralarında yüzyıllar boyu süre gelen ilişkilerine rağmen Kırım ile Kafkasya'nın fiziki coğrafya bakımında bağlantıları yok denecek kadar azdır¹⁹⁵.

Halk arasında Yeşilada ismiyle anılan Kırım Yarımadası batı ve güneyden Karadeniz, doğu ve kuzeyden Azak Denizi ile çevrilidir. 9 km genişliğinde 20 km uzunluğunda bir berzahla karaya bağlanan yarımada 26.140 km² genişliğine sahiptir. Kırım Yarımadasının anakara ile bağlantısını sağlayan Orkapı isimli berzah, yarımadaya anakaradan gelebilecek tehlikelere karşı bir engel oluşturmaktadır. Bu dar bağlantıyla Kırım Yarımadası, bir noktada ada özelliği göstermektedir¹⁹⁶.

Karadeniz'in kuzeydoğusundaki Taman Yarımadasından başlayarak Hazar Denizi'nin batısındaki Apşeron Yarımadasına kadar süren dağlık bölgeye Kafkasya denmektedir. Kafkasya siyasi ve tâbi bakımından Sirkafkasiyen ve Transkafkasiyen olmak üzere iki bölgeye ayrılmaktadır. Doğusu Asya, batı kısmı ise Avrupa kıtaları içinde yer almaktadır¹⁹⁷. Nitekim “Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan” Transkafkasya yani Güney Kafkasya'yı kapsarken; Rusya Federasyonu'na bağlı “Dağıstan, Kalmuk, Karaçay-Çerkez, Kabarda-Balkar, İnguş, Kuzey Osetya Cumhuriyetleri ve Çeçenistan” ise Kafkasönu yani Kuzey Kafkasya'da bulunmaktadır¹⁹⁸. Kafkasya'yı ikiye ayıran sıra dağlar Karadeniz sahilindeki

¹⁹⁵ Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*, s. 14.

¹⁹⁶ Diyanet İslam Ansiklopedisi, “Kırım”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2002, s. 447.

¹⁹⁷ Cemal Gökçe, *Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya Siyaseti*, Şamil Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, İstanbul 1979, s. 1.

¹⁹⁸ Davut Dursun, “Kafkasya”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXIV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, s. 157.

Anapa'dan Hazar Denizi sahiliyle Apşeron yarımadasına kadar bir duvar gibi uzanmaktadır¹⁹⁹. Genellikle dağlık bir bölge olan Kafkasya Kura ve Aras havzaları gibi oldukça verimli tarım arazilerine sahiptir²⁰⁰. Verimli arazileri sayesinde ise hemen hemen her dönemde bölgeye göçler yaşandığı görülmektedir. Anadolu'yu bütünleyen ve bir uzantısı olarak nitelendirilen Kafkasya, coğrafi açıdan 5000 km uzunluğu ile Azak Denizi ve Karadeniz gibi birini diğerine bağlayan iç denizlerin oluşturduğu bir su koridorunun kenarında olmakla beraber Asya, Afrika ve Avrupa kıtalarının birleştiği noktadır. Avrupa içlerine Karadeniz yoluyla, Asya'ya da Hazar Denizi yolu ile ulaşım olanağı sağlamasının yanında doğu-batı arasında yer alarak adeta bir köprü vazifesi üstlenmektedir²⁰¹.

Kafkasya'nın jeopolitik konumu itibarıyla siyasi bütünlük sağlanamamıştır. Kuzey ve güneyi birbirinden koparan Kafkas dağları pek tabii Kafkasya'nın tarihini ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasi açıdan etkilemiştir. Hatta bölgenin güney ve kuzey taraflarındaki kara sınırlarını güvenlik altında tutacak herhangi bir engele sahip değildir. Bu nedenle Kafkasya, deniz sınırı bakımından güvenli olsa da kara sınırları bakımında güvenli olmadığı anlaşılmıştır²⁰².

2. KIRIM VE KAFKASYA'DAN ANADOLU'YA YAPILAN GÖÇLER VE İLK DÖNEM GÖÇLERDE ESKİŞEHİR

Rusya'nın Kırım ve Kafkasya'yı işgali sonrası yaşanan göç hareketleri: İlk dönem göçler; "93 Harbi öncesi yapılan göçler" ve 93 Harbi" sonrası yaşanan göçler olarak sınıflandırılabilir²⁰³.

Kırım ve Kafkasya'dan yapılan göçlerin temeli Kırım Hanlığı'nın 1783 yılında Rus hâkimiyetine girmesiyle başlamıştır. Bu tarihten itibaren yapılan kitlesel göçler zorunlu göç hareketi olarak nitelendirilir. 1774-1783 yılları arasında atalarının Karadeniz ve Hazar Denizi arasındaki topraklarını terk etmeye mecbur bırakılan ve

¹⁹⁹ Pşimaho Kosok, *Kuzey Kafkasya Hürriyet ve İstiklal Savaşı Tarihinden Yapraklar*, Kuzey Kafkas Türk Kültür ve Yardımlaşma Derneği Yayınları, İstanbul 1960, s. 8.

²⁰⁰ Dursun, a.g.m., s. 157.

²⁰¹ Ruhi Ersoy, "Kafkasya'nın Kültür Jeopolitiği ve Türk Dünyası", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, C. VI, S. 15, Kasım 2018, s. 799.

²⁰² Suat İlhan, *Kafkasya'nın Gelişen Jeopolitiği*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1999, s. 11.

²⁰³ Adnan Sofuoğlu, "Osmanlı Devletinde Ortaya Çıkan Göç Problemleri ve Türk Göçlerinin Bir Safhası; 1903-1904 (Rumi:1319) Yılında Meydana Gelen Göçler", *Türk Kültürü Dergisi*, S. 383, Mart 1995, s. 169.

genel olarak Çerkez olarak anılan 3 milyondan fazla Kafkas göçmeni Osmanlı Devleti'nin çeşitli bölgelerine göç etmiştir. Osmanlı topraklarına gelerek nüfusun artmasına neden olan Kırım ve Kafkas göçleri XX. yüzyılın ilk on yılına kadar devam etmiştir. Bunun en önemli nedeni ise Rusya olmuştur²⁰⁴.

1783 yılında Rusya, Kırım'ı hâkimiyeti altına almasıyla bölgeyi Müslüman Türklerden temizlemek istemiştir. Nitekim Rusya, Kırım'da boşaltılan yerlere öncelikli olarak Rus asıllı Hristiyan veya Slav halkı yerleştirmek istemiştir. Bu yerleştirmede Osmanlı Devleti'nde olduğu gibi kolonist iskân metodu tercih edilmiştir. Rusya'nın bu arzusunu gerçekleştirmek için öncelikle bölgede yaşayan Kırım Tatarlarını topraklarından atması gerekmiştir. Amacı doğrultusunda ilk önce Kırım topraklarında Rus İmparatorluğu'na tâbi olmayı reddedenleri ve Ruslara karşı mücadele edecekleri hedef almıştır. Hedef merkezinde mirza ve ileri gelen kişiler yani Giray Hanedanı'na birinci derece mensup kişiler yer almıştır. Rusya, bu kişilerin derhal Kırım topraklarından çıkarılmasını istemiş ve bu doğrultuda onları Osmanlı topraklarına sürgün etmiştir²⁰⁵.

Büyük başarıları giden yolda önemli kararlar alan Rusya, ileride yapacağı sürgünleri nazikâne bir şekilde yapmadığı için sürgünler acımasız ve kanlı geçmiştir. Bu nedenle de Kırım Yarımadası'ndaki Müslüman Türklerin sürgün edilmesi bölgedeki soydaşlarını tedirgin etmiştir. Toplum psikolojisi göçlerin gidişatında büyük rol oynamıştır. Çevresindeki insanların “müstakilen veya kalabalık bir grup halinde” göç ettiğini gören insanlar yalnız kalacağını düşünerek kendini göç etmek için psikolojik olarak zorlamaya başlamıştır. Etrafında insan kalmayacağı ve azınlıkta kalacağını düşünmek zor ve dayanılmaz bir “psikolojik savaş” olduğu düşünülürse göçmenlerin yaptıkları son derece makul bir davranış biçimi olmuştur. Ayrıca Osmanlı topraklarına giden insanların orada yeni bir hayata başlaması umutlarını arttırmıştır²⁰⁶.

Can ve mal güvenliğinden endişe eden halk Rus hükümetine karşı direnmek istemiştir. Fakat Rusların kendilerini topluca Rusya içlerine sürecekları veya zorla Hristiyan yapacağı söylentilerinin dolaşması sonucu Müslüman Türkler bununla

²⁰⁴ Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 66.

²⁰⁵ Hakan Kırımlı, *Türkiye'deki Kırım Tatar ve Nogay Köy Yerleşmeleri*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012, s. 10.

²⁰⁶ Kırımlı, *a.g.e.*, s. 10-11.

karşılaşmak istemedikleri için göç etmek istemiştir. Söylentilerin çoğu gerçeklikten uzak olmasına rağmen Kırım Tatarları topraklarını terk etmeye başlamıştır. Rus hükümeti bu durumdan son derece memnun kalarak söylentilerin kesilmesini istememiştir. Geleceklerinden kaygı duyan diğer Kırım Tatarları kendi istekleriyle “Qarşı” ve “Aq Topraklar” dedikleri Osmanlı Devleti’ne ait topraklara gitmek istemiştir. Zira bu topraklar bir yabancıya değil öz be öz soydaşlarının görülmüştür. Fakat Kırım Tatarlarının göçleri ilk iskân ettirildikleri yerde bitmemiş aralarına yenileri eklenerek başka bölgelere iskân ettirilmelerine kadar oldukça sancılı bir süreçten geçmişlerdir²⁰⁷.

Kafkasya’da Müslüman Türklerin varlığından rahatsızlık duyan Rus idarecileri, rütbeli askerler ve yazarlar gibi önemli bir kesim onların bu topraklardan gitmesini istemiştir. Kırım ve Kafkas göçleri 150 yıl kadar devam etmiştir. Bu göçler ise belli zamanlarda yoğun ve artan sayıda gerçekleşirken bazı zamanlarda neredeyse yok denecek kadar azalmıştır. Gelen göçmenler evvela geçici olarak iskân ettirildikten sonra daimi olarak yaşayacakları yerlere gönderilmiştir. 1785-1800 yılları arasında gerçekleşen “ilk Türk göçlerinde” sadece Kırım’ı terk ederek Osmanlı topraklarına gelen yaklaşık 300.000 göçmen Rumeli ve Anadolu’ya gelmiştir²⁰⁸.

Rus baskısından kaçmak isteyen insanlar Tuna nehrini geçerek özgürlüklerine kavuşmaya çalışmıştır. 1783 Kırım’ın ilhakından sonra Osmanlı topraklarına göç eden ve çoğunlukla Dobruca, Köstence ve Babadağı ile kaza ve civar köydeki arazilere iskân ettirilen Tatarlar halka kaynaştırılmaya çalışılmıştır. Hemen ardından 1802-1803 ve 1806-1812 yılları arasında çok sayıda Tatar kabilesi, dağınık bir şekilde Anadolu’ya geçmiştir. 1812-1813 ve 1828-1829 yıllarında da bu göçler durmamıştır. 1813 yılında Osmanlı Devleti Kırım Tatarlarını iskân ettirmeye devam etmiştir. Örneğin, Karahisar-ı Sâhip Sancağı Barçınlı Nahiyesi’nde (bugün Eskişehir’e bağlı Han ilçesi) bulunan Tatarlar iskâna tâbi tutulanlar arasındadır. Yaklaşık 200.000 Kırım Tatarı, 1828 yılında Osmanlı-Rus Savaşı esnasında ve akabinde gerçekleşen savaşlarla göç etmek zorunda kalmıştır. Bu kitlenin bir kısmı eskiden olduğu gibi Rumeli’de iskâna tâbi tutulurken bir bölümü de Anadolu’ya

²⁰⁷ Kırımlı, *a.g.e.*, s. 10.

²⁰⁸ Erkan, *a.g.t.*, s. 13-14.

geçirilmiştir. İşte bahsi geçen Kırım Tatarlarından bir miktarı 1828-1829 yılları arasında Eskişehir’de Çifteler Hârâsı’na yakın Başyurd olarak adlandırılan bölgeye gönderilmişlerdir. Bu Eskişehir’e gelen ilk kabile olarak kabul edilmiştir. Yalnız bu kafilenin daha sonraları yurtlarına geri dönmüştür²⁰⁹. Eskişehir’e gelen Kırım Tatar kabileleri bölgede “*dış göçlerin*” başladığını göstermektedir.

Kırım’dan sonra Kafkasya’ya yoğunlaşan Rusya, Kırım Tatarlarına yaptıklarının bir benzerini de Kafkasya’da uygulamaya başlamıştır. Aynı kaderi paylaşan 15.000 Kafkasyalı, 1700-1800 yılları arasında Osmanlı topraklarına sığınmıştır. 1828 yılında 12.000 kadar insan göç ederken bu sayı daha da artmaya devam etmiştir. 1853-1856 Kırım Savaşı’nın bitmesinden sona ikinci büyük Kırım Tatar göçmen hareketi yaşanmıştır. 1860-1862 yıllarında 227.000 ve akabinde 8.000 kadar göçmen Osmanlı topraklarına gelmeye devam etmiştir. Göçmenler Rumeli’ye ve Anadolu’ya iskân ettirilmeye çalışılmıştır. Rumeli’de iskân ettirilen bazı göçmenler ise daha sonra Eskişehir bölgesine yerleştirilmiştir. 1860 yılında “Müridizim” hareketinin ateşinin söndürülmesinden 1876 yılına kadar Osmanlı topraklarına göç eden kişi sayısı 700.000’i bulmuştur²¹⁰. Hatta 1861 yılında Osmanlı topraklarına 52.757 hane ile toplamda 256.411 kişi göç etmiştir. Bunların 2.882 hanesinden 15.173 nüfusu Hüdavendigâr Eyaletine iskân ettirilmiştir²¹¹. 1877-1878 yılı ise Osmanlı topraklarına Kafkasya’dan yapılan ikinci büyük göç hareketi ile zirveye ulaşmıştır. Neredeyse bir asırlık geçmişe sahip “Kırım ve Kafkasya göçleri”, önceden bahsettiğimiz nedenlere yenilerinin ilave edilmesiyle iyiden iyiye artmıştır²¹².

3. GÖÇMENLERİN İSKÂNIYLA İLGİLENEN KURUMLAR

XVIII. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren gerek Balkanlar’dan gerekse de Kırım ve Kafkaslardan devletin iç kesimlerine yoğun bir şekilde göçler meydana gelmiştir. Osmanlı Devleti böylesine sıkıntılı bir süreçte hem aşiretlerin ve derebeyi

²⁰⁹ Yakut, “Kırım Tatarları ve Nogayların Osmanlı İmparatorluğu’na Göçleri (1783-1922)”, s. 122-124.

²¹⁰ Süleyman Erkan, *Kırım Kafkasya ve Doğu Anadolu Göçleri (1878-1908)*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Samsun 1993, s. 14-15.

²¹¹ Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*, s. 131.

²¹² Erkan, *a.g.t.*, s. 15.

şeklindeki aile gruplarının iskânı için uygulamalar yapmış hem de devletin işlerine doğru tamamen yayılmaya başlayan göçlerle uğraşmak durumunda kalmıştır²¹³.

1839 Tanzimat'ın ilanına kadar göç ve iskân meseleleriyle direk olarak ya Bâb-ı âlî tarafından civardaki eyaletlerin ilgili mercilerine gönderilen talimatlara göre yahut muhacirlerin bizzat kendileri tarafından devlete müracaatları üzerine hareket edilmiştir²¹⁴.

Osmanlı Devleti'nde göçmenlerin sevk ve iskânlarıyla belli bir idari birim ilgilenmemiştir²¹⁵. Üstelik göçmenler kitlesel halde Osmanlı topraklarına gelmesine rağmen bu durum göz ardı edilmeye devam etmiştir. Bunun temelde en önemli nedeni ise yerli halkın göçmenlerin ihtiyaçlarını karşılamasıdır. Halk tarafından muhacirlere yapılan yardımlar her ne kadar ilk zamanlarda yeterli gelmişse de ilerleyen dönemlerde bu yardımlar ihtiyaçları karşılamaya yetmemiştir. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nde göç ve iskân sorununa biran evvel sistemli bir işleyiş kazandırma düşüncesi hakîm olmuştur. İlk olarak bütün bu göç ve iskânları daha iyi yönetebilmek için belli dairelere görev ve yetkiler verilmeye başlanmıştır. Bu görevli kurumlardan bir tanesi Şehremaneti olmuştur²¹⁶. 1831 yılında kurulan Şehremaneti ancak 1855 yılından sonra modern bir teşkilat halini almıştır. Her ne kadar yeni kurulmuş bir kurum olsa da göçmen işleri vazifesi Şehremaneti'ne bırakılmıştır. İlk önce devletin merkezi olan İstanbul'da daha sonrada diğer eyaletlerde kurularak faaliyetlerine devam etmiştir²¹⁷. Şehremaneti, fakir muhacirlerin gemi nakil ücretlerinin ödenmesine, geçici iskân ünitelerinin tespit edilmesine, giyecek, yiyecek, kömür, kışlık odun ve ev eşyası gibi ihtiyaçların tedarik edilmesine çalışmıştır. Rusya'dan göç edip Osmanlı topraklarına gelen Musevi cemaati muhacirlerine yapılan yardımlar da bunun bir örneğini teşkil etmiştir²¹⁸.

1853-1856 Kırım Savaşı sırasında Kafkasya'dan ve Avusturya'nın işgaliyle Eflak ve Buğdan'dan Rumeli'ye gelen göçmenlerin sevk ve yerleştirilme işlemi

²¹³ Y. Halaçoğlu, *a.g.e.*, s. 2-3.

²¹⁴ Eren, *a.g.e.*, s. 39.

²¹⁵ Bunun temel sebebi göçmenlerin sayısının fazla olmayışı ve gelen göçmenlerin ihtiyaçların halk tarafından karşılanması olarak gösterilmiştir.

²¹⁶ Günümüzdeki belediyelerin Osmanlı Devleti dönemindeki karşılığıdır.

²¹⁷ Eren, *a.g.e.*, s. 40.

²¹⁸ COA. DH.MKT. 1975-85/1.

Silistre Valiliği'ne verilmiştir²¹⁹. Kırım Savaşı'ndan sonra göçmenlerin sevk ve yerleştirme sorunlarıyla ilgilenen en yetkili makam ise Ticaret Nezareti olmuştur. İlerleyen zamanlarda göç ve iskân konusunda Ticaret Nezareti ile Şehremaneti ortak hareket etmiştir. Şehremaneti'nin halka verdiği hizmetlerin yanında bir de göç ve iskân sorumluluğunu alması, yeterli alt yapıya sahip olmayan kurumun yeterince hizmet veremeyeceği fikri burada etkili olmuştur. Göç ve iskân işleriyle ilgilenen bir diğer kurumda Zaptiye Nezareti'dir. Bu kurum tıpkı diğerleri gibi muhacirlerin sorunlarını çözmek için diğer dairelerle beraber çalışmıştır. Hatta Zaptiye Nezareti bütçesinden para ayırarak muhacirlere maddi destekte bulunmaya çalışmıştır. Kurumlar arasında birlikte çalışma faaliyetleri olsa da eyaletlerdeki iskân işleri Ticaret Nezareti kontrolünde yapılmıştır²²⁰. Bunun nedeni ise bahsi geçen diğer kurumların etkinlik alanının yalnızca İstanbul ile sınırlı oluşudur.

Osmanlı Devleti, Kırım Savaşı sonrası meydana gelen büyük kitle göçlerine karşı almış olduğu kararları sık sık değiştirmek zorunda kalmıştır. Alınan kararların değiştirilmesinin en önemli nedenlerinden birisi de Anadolu'ya tahminlerin çok daha üzerinde göçlerin yaşanmasıdır. Haliyle bahsi geçen kurumlar da bu göçleri yönetmekte yetersiz kalmıştır²²¹.

Nihayet Osmanlı Devleti bu sorunların daha fazla ertelenemeyeceğini anlamış, göç ve iskân konusunda ciddi çalışmalar başlatmıştır. Bu çalışmaların en başında 5 Ocak 1860 yılında muhacirin komisyonunun kurulması kararı olmuştur²²². 1857'deki Muhacirin Kanunnamesi ve 1860-1861 yıllarındaki Muhacirin Komisyonu ile muhacirlerin Osmanlı Devleti sınırları içinde yerleşmelerini kolaylaştırıcı ve teşvik edici düzenlemeler getirilmiştir²²³. 29 Temmuz 1877 tarihinde kurulan Muhâcirîn İâne Komisyonu göçmenlerin yaşadığı sıkıntıları en aza indirmek ve göçmenlerin iskân edileceği yerleri tespit etmek için çalışmalar yapmıştır. Yalnız bu dönemlerde Osmanlı topraklarına yoğun bir göç dalgası yaşanmaktaydı²²⁴.

²¹⁹ Eren, *a.g.e.*, s. 40.

²²⁰ Kırılı, *a.g.t.*, s. 156.

²²¹ Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*, s. 96.

²²² Y. Halaçoğlu, *a.g.e.*, s. 2-3.

²²³ Elibol, *a.g.m.*, s. 156.

²²⁴ Kırılı, *a.g.t.*, s. 160-161.

Osmanlı Devleti kendi topraklarına sığınan kişilerin her birine olmasa bile büyük bir çoğunluğuna izin vermiş ve onların “göç ve iskânları” için çalışmalarda bulunmuştur. Yalnız dönemin getirdiği sorunlar devleti derinden etkileyerek göç ve iskân sorununda bazen olumlu bazen de olumsuzluklar yaşanmasına sebebiyet verecek sonuçlara yol açmıştır. Bütün bu yaşananları belli bir olay çerçevesinde açıklamamız mümkün olmasa da olayın tek boyutlu ele alınılmasından kaynaklı bazı yanlışlıkların yapılabileceğini düşünülmektedir. Kırım ve Kafkasya’dan göç eden kişilerin ekseriyetini kabul eden devlet savaşlar, ekonomik sıkıntılar ve siyasi çekişmeler neticesinde Müslüman olmayan, Osmanlı vatandaşı olmayan ve pasaportsuz kişileri kabul etmemeye başlamıştır. Osmanlı topraklarına gelmelerine izin verdiği göçmenleri ise kontrol altına almaya ve ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmıştır. Göçmenlerle ilgilenen kurumlar da bu noktalara dikkat edecek şekilde hareket etmiştir.

Göçmenlere yardım için kurulan diğer komisyonlara dönecek olur isek; 21 Ocak 1878 tarihinde “Milletlerarası Muhacirlere Yardım Komitesi”, aynı yılın şubat ayında “Sermâye-i Şefkat-i Osmaniyye” ve 18 Haziran 1878 tarihinde “İdare-i Umumiyye-i Muhâcirîn Komisyonu” kurulmuştur. “İdâre-i Umûr-ı Hesâbiye” ve “İdâre-i Umûr-ı İskâniyye” şubeleri ise bu komisyona bağlı olarak hizmet vermeye devam etmiştir. 93 Harbi sonrası yaşanan yoğun göçlerin artarak devam etmesi neticesinde 1878 yılında “Umum-ı Muhâcirîn Komisyonu” kurularak göç sorununa çözüm arayışlarına girildiğini göstermiştir. Aynı yıllar içerisinde “Îlâne’i Muhâcirîn Encümeni” adıyla göçmenlerin iâşe ve sağlık masraflarının ödenmesini amaçlayarak kurulmuştur. 1894 yılında İdare-i Umumiyye-i Muhâcirîn Komisyonu’nun dağıtılmasıyla göçmenlerle alakalı vazifelerin yürütülmesi “Dahiliye Nezareti” ve “Şehrameneti’ne” verilmiştir. Bu yıllarda Osmanlı topraklarına eskisi kadar göçmen gelmemesi ise iki kurumun işlerinde aksama yapmamasını sağlamıştır. 1897 yılında Yunan Savaşı vuku bulunca Balkanlar’dan gelen göçmen sayısı artış göstermiş bu durumla da başa çıkabilmek adına “Muhacirîn Komisyon-u Alîsi” kurulmuştur. İlerleyen zamanlarda “Muhacirîn-i İslâmiye Komisyonu” (farklı dönemlerde İskân-ı Muhâcirîn Komisyonu adıyla da anılmıştır) kurulmuştur²²⁵. Hatta 13 Nisan 1899 tarihinde Eskişehir’de iskân ettirilmiş olan 15 hanede 32 nüfuslu Kafkas

²²⁵ Eren, *a.g.e.*, s. 40; Kırılı, *a.g.t.*, s. 154-165.

muhacirlerinin ihtiyaçları olan “tohumluk ve yemeklik 50 kile buğdayın” Muhâcirîn-i İslâmiye Komisyonu tarafınca karşılanacağı bildirilmiştir²²⁶. 13 Mayıs 1913 tarihinde kabul edilen “İşkân-ı Muhâcirîn Nizamnâmesi” ile nihayet muhacirlerin sorunları derinden ele alınması başarılmıştır²²⁷.

Mondros Mütarekesi’nden hemen önce muhacirlere gayrı menkul dağıtımıyla ilgilenen komisyon kaldırılmıştır. 27 Ekim 1918 tarihinde Aşâ’ir ve Muhâcirîn Müdüriyet-i Umumiyesi’nden Hüdavendigar Vilayetiyle Eskişehir Mutasarrıflığı’na bu kararı belirten bir telgraf çekilmiştir²²⁸.

4. KIRIM VE KAFKAS GÖÇMENLERİNİN ESKİŞEHİR’E GELİŞ GÜZERGÂHLARI VE GEÇİCİ İSKÂN ETTİRİLDİKLERİ YERLER

1783 yılında Rusya’nın Kırım’ı hâkimiyeti altına alması ve daha sonra 1853-1856 Kırım Savaşı ile başlayan göçler, 1856-1860 yılları arasında hızlanarak artmıştır. Hatta bu tarihler arasında Müslüman Türklerden yaklaşık 300.000 kadarı Kırım’ı terk ederek Osmanlı topraklarına gelmiştir. Uzun yıllar topraklarında barış ve sükûnet içerisinde yaşayan Türkler, Rusların baskı ve katliamlarından kaçmak için çıktıkları “kurtuluş yolunda” nicesi Osmanlı topraklarına varamadan yollarda ölmüştür. Osmanlı topraklarına gelmeyi başaran göçmenler ise binbir türlü eziyet ve zorlu yollara katlanmıştır²²⁹.

Kırım ve Kafkasya’nın fiziki coğrafyası daha önce de belirtildiği üzere sert ve zorlu bir yapıya sahiptir. Haliyle bu topraklardan göç etmek isteyen göçmenler tek bir yol güzergâhlarından gelmemiştir. Öncelikle Rus baskısından bunalan Müslüman Türk halkı Osmanlı topraklarına ulaşabilmek için Karadeniz sahillerinde yığılmaya başlamıştır. Osmanlı limanlarına gelmek isteyen bu göçmenler ise gidecekleri yerlere sandal, kayık, vapur vb. ulaşım araçlarıyla gelmiştir. “Çerkezistan sahillerindeki limanlardan bulabildikleri gemilere istiâp haddinin çok üzerinde doluşarak, İstanbul, Trabzon, Samsun, Sinop, Batum, Rize gibi iskelelerden karaya

²²⁶ COA. A.MKT.MHM. 505-5/1.

²²⁷ Ufuk Erdem, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Muhacir Komisyonları ve Faaliyetleri (1860-1923)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2014, s. 55.

²²⁸ Kırılı, *a.g.e.*, s. 233.

²²⁹ Erkan, *a.g.t.*, s. 13-14.

çıkıyorlardı²³⁰». 1847 yılında Çifteler Çiftliği'ne iskân ettirilmesi kararlaştırılan Çerkez muhacirlerinden Hacı İsmail ve eşi Samsun İskelesine gelen göçmenlerden yalnızca bir kaçıdır²³¹. 1859 yılında Nogayların Pešto Kabilesi'nden 134 nüfusu, Çifteler Çiftliği'ne bağlı Kuşmad arazisine yerleştirilmek üzere Gemlik üzerinden gönderilmiştir²³². Diğer yandan Osmanlı limanlarına sadece Müslüman göçmenler gelmemiştir. Müslümanlar haricinde Rusya vapurlarıyla Hocabey, Sivastopol ve Odesa'dan gelen bazı Museviler de sonraları münasip görülen vilayetlere dağıtılarak iskân ettirilmeye çalışılmıştır²³³.

Kırım ve Kafkasya'dan gelen göçmenler deniz yolunun dışında kara ve demir yolunu da kullanmıştır. Özellikle hayvan sürülerini getirmek için karayolunu tercih eden göçmenler Gümrü-Kars güzergâhından gelerek Osmanlı topraklarına geçmiştir²³⁴. Eskişehir'e gelen göçmenlerden bazıları ise Karamürsel yolunu kullanmıştır. Örneğin, 8 Kasım 1862 tarihinde Eskişehir Kazası'na bağlı köylerde iskân ettirilmek üzere 18 hane 112 nüfuslu Çerkez Altıkesek Kabilesi göçmeni bu güzergâhla gelmiştir²³⁵.

Eskişehir'e gelecek olan göçmenler demir yolunu anca 1890'lardan sonra kullanmıştır. Bunun en temel sebebi ise Eskişehir Demir Yolu Hattı'nın 1894 yılında hizmete girmiş olmasıdır²³⁶. Bu tarihten sonra demir yolu ulaşımı ve nakil konusunda ön plana çıkan Eskişehir'e sık sık göçmen iskân ettirilmeye çalışılmıştır. Nitekim 1894 yılında Eskişehir'e iskân ettirilmek üzere Kazan muhacirlerinden 43 kişi tren yoluyla gönderilmiştir²³⁷.

Kırım ve Kafkasya'dan gelen göçmenler, Eskişehir'e yerleştirilmeden önce geçici olarak Osmanlı topraklarının muhtelif bölgelerine gönderilmiştir. Bu geçici iskân noktalarının en başında ise İstanbul yer almıştır. Göçmenler iskân ettirilecekleri yerlere gidene kadar da İstanbul'da yaşamaya devam etmiştir. Sadece 1858-1859 yılları arasında 11.309 Nogay, 5.694 Çerkez ve Abhaza olmak üzere toplamda

²³⁰ Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*, s. 86-87.

²³¹ COA. İ.MVL. 101-2186/1-6.

²³² Derya Derin Paşaoğlu, *Nogaylar, Nogay Göçleri ve Türkiye'deki İskânları*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2009, s. 335.

²³³ COA. BEO. 15-1084/3.

²³⁴ İpek, *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler*, s. 41.

²³⁵ COA. A.MKT.MHM. 186-78/1.

²³⁶ H. 1310 tarihli HVS, s. 356.

²³⁷ COA. Y.PRK.ZB. 13-64/1.

17.000'i aşkın göçmen İstanbul'a gelerek geçici iskân ettirilmiştir. Bu da Osmanlı Devleti topraklarından İstanbul'a nedenli göçlerin yaşandığını göstermiştir. 1860 Martında 14.000 Çerkez ve Nogay göç ederken 1863 yılının Aralık ayında yaklaşık bine varan göçmen Osmanlı topraklarına gelmiştir. İstanbul'un dışında göçmenlerin yoğun olarak tercih ettiği diğer bölgeler ise Trabzon, Samsun ve Varna gibi yerler olmuştur²³⁸.

Her geçen gün sayıları artmakta olan göçmenlerin biran evvel iskân ettirileceği bölgelere gitmelerini isteyen Osmanlı Devleti mümkün mertebe göçmenlerin nakil masraflarını karşılamaya çalışmıştır. Fakat göçmenler bazen verilen talimatlara uymayarak farklı bölgelere göç etmeye kalkışmıştır. Örneğin, üç haneden oluşan 18 nüfuslu Çerkez muhacirlerinin Kosova, Manastır, Selanik'e gitmek üzere Trabzon yoluyla sevk edilmeleri için ücretleri ödenmiştir. Fakat nakil masrafları ödenen göçmenler kendilerinden istenilen bölgeye gitmeyip İstanbul'da kalmıştır. Bir müddet burada kaldıkları anlaşılan Çerkez muhacirleri daha sonraları Eskişehir ve Bursa'da almış oldukları arazilerde iskân ettirilmelerini talep etmiştir²³⁹. Bu önekte olduğu gibi Osmanlı Devleti, göçmenlerin geçici iskân noktalarından asıl iskân ettirilecekleri yerlere gönderirken çeşitli zorluklar yaşadığı anlaşılmaktadır.

Göçmenlerin geçici iskân noktalarında kalmasının bir diğer nedeni de arazi tahsisi sorunudur. 1885 yılında Kafkasya'dan göç ederek Eskişehir'e gelen göçmenlerden 9 hane Karakamış'da satın aldıkları araziye iskân ettirilirken aynı bölgeden gelen 11 hanelik göçmen arazi satın almadığı için iskân ettirilememiş ve misafir olarak kalmaya devam etmiştir. Kafkas göçmenlerinden İshak'ın yazdığı dilekçede bu durum açıkça görülmektedir²⁴⁰. Göçmenlerin geçici iskân noktalarında misafir edildiğine dair bir diğer örnek ise 17 Aralık-22 Ekim 1892 tarihinde Ömer Rıfkı Efendi'nin yazdığı dilekçede görülmektedir. Ömer Rıfkı Efendi'nin vermiş olduğu bilgiye göre, Tatar göçmenlerinin Eskişehir'de iskân ettirilme kararı hemen uygulanamamış bu yüzden muhacirler başka yerlerde misafir ettirilmiştir²⁴¹.

²³⁸ İpek, *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler*, s. 42.

²³⁹ COA. Y.MTV. 36-102-1/1.

²⁴⁰ COA. DH.MKT. 1674-63/1.

²⁴¹ COA. DH.MKT. 2013-33/1; COA. DH.MKT. 2031-122.

5. KIRIM VE KAFKAS GÖÇMENLERİNİN ESKİŞEHİR'E İSKÂNİ

5.1. KIRIM VE KAFKAS GÖÇMENLERİNİN ESKİŞEHİR'E “GÖÇ VE İSKÂN” BAŞVURULARI

XIX. yüzyıl coğrafyası ve siyasi durumu göz önüne alındığında yaşanan savaşlar ve savaşın getirdiği yıkımlardan kaçan toplumlar Osmanlı Devleti topraklarına sığınmayı tercih etmiştir. Kırım ve Kafkasya'dan Osmanlı topraklarına sığınan bu göçmenlerin ekseriyeti ise tarım ve hayvancılıkla geçimlerini sağlayan kişilerden oluşmaktaydı. Bu nedenle göçmenler için verimli topraklara sahip kaza, köy ve meralar tercih edilmiştir. Eskişehir Kazası verimli toprakları, ulaşımın kolay olması, tren hattının buradan geçmesi ve iş olanağına elverişli yerlerin olması sayesinde göçmenlerin iskân ettirildiği önemli bir yer haline gelmiştir. Aynı zamanda Eskişehir'e gelen göçmenler arasında Kırım'ın tanınmış tüccar ve ileri gelen şahsiyetleri de yer almıştır. Bu kişiler ticari kabiliyetlerini ve maharetlerini yaşadıkları bölgeye getirerek bölgenin ekonomisine katkıda bulunmuşlardır. Nitekim XIX. yüzyılın ikinci yarısında bu göçmenler önemli tüccar grubunun içerisinde yer almayı başarmıştır. Eskişehir'de yaşayan Kırımlı iş adamları diğer bölgelerle ticari ilişkiler kurarak bugün dahi varlığını sürdüren ana ticari işletmelerin temellerini atmıştır²⁴².

Eskişehir'de yaşamak isteyen Kırım ve Kafkas göçmenlerinin yerine getirmesi gereken bir takım kurallar (pasaportlu olmak, izin belgesinin olması gibi) konulmuştur. Bu kurallar Osmanlı topraklarına gelmek isteyen tüm göçmenler için geçerli olup yapılması zorunlu tutulmuştur. Kırım ve Kafkasya'dan Eskişehir'e gelmek isteyen göçmenlerin pasaportsuz ve izinsiz gelmelerine müsaade edilmemesi için yapılan uygulamalar ise dönemin kaynaklarında açıkça görülmüştür. Nitekim Rus makamlarının vermiş olduğu bilgiye göre sadece 1860-1862 yılları arasında pasaport alanların sayısı 227.361 kişiyi bulmuştur²⁴³. Alınan karar ve önlemlere rağmen Kırım ve Kafkasya'dan pasaportsuz ve izinsiz gelen göçmenler olmuştur²⁴⁴.

²⁴² İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890)*, s. 230.

²⁴³ Derya Derin Paşaoğlu, “Muhacir Komisyonu Maruzatı'na Göre (1977-78) 93 Harbi Sonrası Muhacir İskânı”, *History Studies*, C. V, S. 2, Mart 2013, s. 348; Abdullah Saydam, “Kırım ve Kafkasya'dan Yapılan Göçler ve Osmanlı İskân Siyaseti”, *Osmanlı*, C. IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 667.

²⁴⁴ Osmanlı Devleti, Kafkasya'dan hicretle Eskişehir'e gelecek olan göçmenleri denetlemeye devam etmiştir. Göçmenler için belirtilen kurallar ve yapılan denetimlere rağmen izinsiz bir şekilde gelen

Eskişehir’de yerleşmek isteyen göçmenlerin ilgili makamlara yazdıkları yazı ve üst makamların göçmenlere vermiş olduğu bilgiler sayesinde bu konuda şu bilgilere rastlanmıştır.

Eskişehir’de yaşayan göçmenlerin yalnızca iskân ettirilmek için değil akraba ziyaretinde dahi pasaportlu olmalarına özen gösterilmiştir. Örneğin Kırım’da Balta kasabasının Dereköyü ahalisinden olan Emin oğlu Osman pasaportsuz olarak Trabzon Vilayeti’ne gelmiştir. Trabzon Valiliğinden aldığı bir yazıyla birlikte İstanbul’a gelmiş ve Eskişehir’deki akrabalarının yanına misafir olarak gitmek isteği üzerine izin verilmiştir. Fakat kendisi firari olarak geldiği anlaşıldığından hakkında bir tahkikat yapılması (geldiği yerde vukuatlı bir kişi olup olmadığının araştırılması) ve terk-i tabiiyet sözleşmesinin doldurularak bildirilmesi gerektiği Muhacirin İdaresi tarafından Dahiliye Nezareti’ne bildirilmiştir. Dahiliye Nezareti ise bu kişinin yaşadığı yerde bir tahkikat yapılarak durumunun ne olduğunun araştırılmasını Hariciye Nezareti’nden istemiştir²⁴⁵.

Bu durumdan da anlaşılacağı üzere bir kişi ne suretle olursa olsun gitmek istediği yer için öncelikle pasaportunun olması istenmiştir. Şayet pasaportsuz gelen bir kişi olur ise geldiği yerde kendisinin araştırılarak durumu hakkında malumat toplanması ve ona göre muamele edilmesi gerekmiştir.

1852 yılında Çerkez muhacirlerinden bir kısmının, İzmit’e iskân ettirilmesi kararlaştırılmıştır. Fakat 8 sene geçmesine rağmen Çerkez muhacirlerinin iskânı bir türlü gerçekleştirilmemiştir. Bu nedenle Çerkez muhacirlerinden ikişer üçer hanelik bir grup, Eskişehir’in köylerinde iskân ettirilmelerini istemiştir. Eskişehir köylerinde iskân ettirmek isteyen Çerkez muhacirlerinden 11 hanelik aile İzmit ve Kütahya kaymakamlarından gerekli izinleri istemiştir²⁴⁶.

9-10 Eylül 1859 tarihleri arasında eski Çerkez hocalarından Çerkez Yakup Efendi ve zevcesi Penbe Hanım fakir ve ihtiyar olmaları nedeniyle kendilerine yardım edilmesi için Eskişehir Kaymakamlığına bir dilekçe yazmıştır. Çerkez Yakup

göçmenlerde olmuştur. Örneğin 10 Aralık 1888 tarihli ve 142 numaralı tezkirede, Kafkasya’dan 3 hanelik muhacir halkı Eskişehir’e bağlı Kavacık mevkiinde yaşayan hemşerilerinin yanına iskân ettirilmek istediklerini belirtmiştir. Fakat Kafkasya’da Trabzon yoluyla gelecek olan 3 hanelik Çerkez muhacirin Van, Hakkari ve Erzurum vilayetlerine iskânlarına karar verilmesine rağmen Muhâcirin Komisyonu’nun bilgisi dışında gelmiş oldukları anlaşılmıştır. Bkz: COA. DH.MKT. 1578-101/1.

²⁴⁵ COA, DH.MKT. 2718-28/1-2.

²⁴⁶ COA. A.MKT.NZD. 315-77/1.

Efendi “*Bir hanemiz dahi olmayıp bu ana kadar elimizde bulunan ufak tefek neyimiz varsa satıp hana kira parası verdik ise de bundan böyle verecek gücümüz kalmadı*” demiştir. Yaşlı çift durumlarını izah ettikten sonra Eskişehir’de kendilerine bir odalı yer verilmesini ve ücretten muaf tutulmalarını istemiştir²⁴⁷.

18 Aralık 1860 tarihinde Çerkez Besni Kabilesinden 3 hanede 21 kişinin Eskişehir Kazası’na bağlı kasaba ve köylerine iskânlarına karar verilmiştir²⁴⁸. Rusya’dan İstanbul’a gelen Çerkez Altıkeseş Kabilesinden 1 hanede 20 nüfuslu Osman oğlu Başmak Bey 14 Haziran 1860 tarihinde Eskişehir Kazası’nda iskân ettirilmek üzere bir talepte bulunmuştur. Talepleri uygun görülen Başmak Bey’in Eskişehir’de munasip bir köye yerleştirilmesi için Kütahya Kaymakamlığı’na, sevk işlemlerinin yürütülmesi için de Bursa Mutasarrıfı ve Gemlik Müdürlüğüne 18 Haziran 1860 tarihinde bir yazıyla bildirilmiştir²⁴⁹.

24 Haziran 1860 tarihinde Çerkez Altıkeseş Kabilesi’nden 18 hanede 112 nüfusla Eskişehir köylerinde iskân ettirilmek üzere bir talepte bulunmuştur²⁵⁰.

Kırım civarından Nogay Süd Kabilesinden olan muhacirlerden 102 hane 465 nüfusun Bursa Eyaleti, kaza ve köylerine parça parça iskân ettirilmelerine karar verilmiştir. Fakat bahsi geçen muhacirler bazı gerekçelerle iskân ettirilmelerine karar verilen yere değil de Seyitgazi civarındaki mera ve arazilerine iskân ettirilmek istemiştir. Murat Efendi, Hacergeldi ve Demirgazi 31 Mart 1861 tarihinde Sadarete gönderdikleri yazı ile iskân için müsaade istemişlerdir²⁵¹.

Muhacirlerin Eskişehir’e iskânı için bazı araştırmalar yapan devlet genelde akrabalarının yanına gidecek kişilerin araştırılmasına da özen göstermiştir. 1853-1856 Kırım Savaşından önce başlayan ve Kırım Savaşı ile hızlanan göçlerin neticesinde Eskişehir’e gelen Çerkez muhacirleri ilerleyen zamanlarda hemşerilerinin yanlarına göç etmeleri için örnek teşkil etmişlerdir. 1858-1859 yılları arasında İstanbul’da bulunan ve Kütahya Sancağı’na bağlı Eskişehir Kazası’nın Yılankırkan köyüne 328 Çerkez gönderilmiştir²⁵².

²⁴⁷ COA. A.MKT.UM. 366-49/1-2.

²⁴⁸ COA. A.MKT.NZD. 335-66/1.

²⁴⁹ COA. A.MKT.NZD. 315-20/1-2.

²⁵⁰ COA. A.MKT.NZD. 316-8/1.

²⁵¹ COA. A.MKT.UM. 467-47/2.

²⁵² COA. Y.EE. 34-53/1.

İstanbul’da bulunan Çerkez Altıkesekek Kabilesi’nden bazı muhacirler hemşerilerinin yanına Seyitgazi Kazası’na gitmeye karar vermiştir. Bu kararlarını bildiren muhacirler için şöyle bir yol izlenmiştir; Seyitgazi Kazası’nın o dönemde bağlı olduğu idari birim Kütahya Sancağı olduğu için evvela Kütahya Meclisi’ne bir yazı gönderilmiştir. İskân etme talepleri Kütahya Meclisi’ne gönderilen mazbataya ek olarak Seyitgazi Kazası mazbatası, iki adet mühürlü senet ve pusulası takdim edilmiştir. Muhâcirin Komisyonu başkanı ile yapılan görüşmeler neticesinde bahsi geçen Çerkez kabilesinin reisi Kaspolat Bey olduğu için kendisinin görüşüne başvurulmak istenmiştir. Fakat Kaspolat Bey ve yanında bulunanların misafir olarak Bursa’da bulunmasından dolayı İstanbul’dan gelecek kişilerin iskân edilecekleri yeri kabul edip etmeyeceklerinin anlaşılması için kendilerinin de ifadelerine başvurularak bir karara varılacağı belirtilmiştir²⁵³.

1885 yılında Kafkasya’dan göç ederek Eskişehir’e gelmek isteyen Kafkas muhacirlerinden 11 hane arazi satın almadığı için iskân ettirilememiştir. Kafkas muhaciri İshak, Sadarete yazdığı dilekçede 11 hanelik Kafkas muhacirin iskân ettirilmesini istemiştir²⁵⁴.

40-50 hane kadar Eskişehir Kazası’na bağlı Yedideğirmenler isimli bölgeye iskân ettirilen Tatar muhacirleri ilerleyen zamanlarda o taraflarda bulunan 400 veya 500 dönüm çayırılık bir arazide boş bir yerin Tatar ümerasından Ömer Rıfkı Efendi’ye verilmesi için bir dilekçe yazmıştır. Dahiliye Nezareti de durumu 10 Temmuz 1893 tarihinde Muhâcirin Komisyonu’na iletmiştir²⁵⁵.

15 Ekim 1902 tarihinde Rusya’dan İstanbul’a geleren 5 hanede 22 nüfus Eskişehir’e iskânları için bir talepte bulunmuşlardır. Fakat muhacirler Osmanlı topraklarına kesin surette geldikleri için kendilerinden “Rus hükümeti vatandaşlığını terk ederek Osmanlı vatandaşı olmaları yahut memleketlerine dönmeleri” istenmiştir²⁵⁶.

²⁵³ COA. A.MKT.MHM. 191-1/1-2.

²⁵⁴ COA. DH.MKT. 1674-63/1.

²⁵⁵ COA. DH.MKT. 83-6/1-2.

²⁵⁶ COA. A.MKT.MHM. 520-21/1.

5.2. KIRIM VE KAFKAS GÖÇMENLERİNİN İSKÂN ETTİRİLDİKLERİ YERLER

1839-1918 yılları arasında Eskişehir Kazası'nda göçmenlerin iskân ettirildikleri yerler hakkında verilen bilgilerin ekseriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi ve Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi'nden elde edilmiştir. Bu kaynaklar incelendiğinde ortaya şu bilgiler çıkmıştır.

1856-1857 yılları arasında Kırım'dan göç ederek Eskişehir'e gelen ilk Tatarlar 70-72 hanede 302 kişilik nüfus 1861 yılının Temmuz-Ağustos aylarında Seyitgazi bölgesine gelmiştir. Aksaklıvıran köyüne yakın mesafede bulunan Ayvalı köyüne bağlı Mumlu Çiftliği tarafında toplanan muhacirler daha sonra uygun yerlere iskân ettirilmelerine karar verilmiştir. 14 Kasım 1861 tarihli bir yazıda "civardaki yerli halkın bu karardan pekte memnun kalmadığını nitekim muhacirlerin iskânlarını kabul etmeyen halkın buna mani olmak için yeterli arazinin olmadığı gerekçesiyle itiraz ettiklerini" belirtmiştir. Yapılan incelemeler sonucunda yerli halkın dediği gibi bir durumun olmadığı anlaşıncı 72 hanede 302 nüfuslu Kırım Tatar muhacirleri 1862 yılının ilk zamanlarında iskân ettirilmiştir. Bu tarih aralığına göre civardaki en eski Kırım muhacir iskânının burada yaptırıldığı anlaşılmaktadır²⁵⁷.

Tatar ve Çerkez muhacirlerin iskân ettirilmesine dair yapılan incelemelerde önemli bir kaynak da Nüfus Vukuat Defterleri'dir. Eskişehir Nüfus Vukuat Defterleri'nde aranan bilgiler ancak Hüdavendigar Vilayeti'nin Karahisar-ı Sâhip Sancağı'na bağlı Baklan, Homa, Çifteler ve Hanbarçın Müslim Defterlerinde rastlanmıştır. 16834 numaralı ve 1852-1856 yılları arasında tutulan Nüfus Vukuat Defteri kayıtlarına göre Çifteler Çiftliği'nde Tatar ve Çerkez muhacirlerin iskân ettirildiği kaydedilmiştir²⁵⁸. 1.800.000 dönüm civarında olan arazi, muhacir iskânı için oldukça elverişli olduğu dönemin kayıtlarında açıkça görülmüştür²⁵⁹. Örneğin, Çiftlikat-ı Askeriye Nazırı Ferik Mustafa Paşa tarafından 6 Haziran 1895 tarihinde

²⁵⁷ Kırımlı, *a.g.e.*, s. 281-282.

²⁵⁸ COA, NFS.d, nr. 16834.

²⁵⁹ Çifteler Çiftliği günümüzde Çifteler ilçesine bağlı Mahmudiye'nin tamamı ve Alpu ilçesinin bir bölümünü oluşturmaktadır. Bkz: Osman Köksal, "Osmanlı Dönüşüm Sürecinde Bir Devlet Teşebbüsü Olarak Çifteler Hâra-yı Hümayunu ve Türk Atıcılığına Katkıları", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. X, S. 2, Aralık 2009, s. 347.

verilen bilgilere göre, bölgede önceleri 11 muhacir köyün kurulduğu ve yakın zamanda 7 köy kurulduğu belirtilmiştir. Hatta 3-4 köyünün daha teşkil edilebileceği yönünde bilgi verilmiştir²⁶⁰.

1858 yılında Eskişehir Kazası'na bağlı Alpu köyü civarında bulunan Çukurhisar arazisine iskân ettirilmek üzere Çerkez Debbağ Kabilesi'nden 7 hane 25 nüfus gönderilmeleri kararlaştırılmıştır²⁶¹.

Eskişehir Kazası'na bağlı Gökdere köyüne 1859-1886 yılları arasında 27 yıldan beri Dağıstan muhacirlerinin iskân ettirilmiştir. 22 Aralık 1886 tarihli bir belgede bölgede 11 hane halkının olduğundan bahsedilmiştir²⁶². 25 Aralık 1866 tarihli diğer bir belgede ise Gökdere köyünde Dağıstan muhacirlerinin varlığına rastlanmıştır²⁶³.

Rusya'dan 1.500 haneden yalnızca 1 hanede 20 nüfusla İstanbul'a gelen Çerkez Altıkesek Kabilesi'nden Osman oğlu Başmak Bey İstanbul'a gelmiştir. 18 Haziran 1860 tarihinde Osman oğlu Başmak Bey'in, Eskişehir'de münasip görülen bir köyde yerleştirilmesi için işlemler başlatılmıştır²⁶⁴.

Çerkez muhacirlerinden Behçet Bey'in takdim ettiği bir arzuhalde 20 hanelik Çerkez kabilesiyle 1860 yılında iskân ettirilmeleri için Kütahya Sancağı'na bağlı Eskişehir Kazası'na gönderilmişlerdir. 2 Nisan 1861 tarihli bir yazıda muhacirlerin 7-8 ay önce bölgeye iskân ettirilmek üzere gönderildikleri anlaşılmıştır²⁶⁵.

1861 yılı Şubat ayında Çerkez muhacirleri Dağ Kabilesinden 7 hane Eskişehir'e iskân ettirilmiştir²⁶⁶. 29 Mayıs 1861 tarihinde gerçekleşen bir olay neticesinde Eskişehir'de iskân ettirilmek üzere gönderilen Çerkez muhacirleri kendilerine verilen arazileri beğenmedikleri için istedikleri mahallerde iskânlarında ısrar ettikleri görülmüştür. Muhacirlerin ısrarları üzerine ne yapılması gerektiği, Çerkez muhacirleri hakkında bir karar verilinceye kadar iskân ettirildikleri yerlerde

²⁶⁰ COA. DH.MKT. 386-59/1-2; Çiftlikat-ı Askeriye Nazırı Ferik Mustafa Paşa 1891 yılında Bosna'dan Bursa'ya gelen göçmenlerin Çifteler Çiftliği'ne iskân ettirilmelerini sağlamıştır. Bkz: COA. DH.MKT. 1872-42/1.

²⁶¹ COA. A.MKT.UM. 471-41/1-2.

²⁶² COA. DH.MKT. 1386-99.

²⁶³ COA. MVL. 730-13/3.

²⁶⁴ COA. A.MKT.NZD. 315-20/1-2.

²⁶⁵ COA. A.MKT.UM. 467-35/1-2-3.

²⁶⁶ COA. A.MKT.UM. 458-35/1.

tutulmaları istenmiştir²⁶⁷. Bu da demek oluyor ki 1861 yılı Mayıs ayında veya daha da öncelerinde iskân ettirmek üzere Çerkez muhacirleri Eskişehir’e gönderilmiştir.

13 Eylül 1861 tarihinde Hüdavendigâr Eyaleti’nde iskân ettirmek üzere 51 hanelik Kırım muhacirleri Eskişehir’in Kalkanlı mevkiine gönderilmeleri kararlaştırılmıştır. Dönemin Kütahya Kaymakamı Nebil Paşa, Kırım muhacirlerinden Murad Efendi’ye “Kütahya Sancağı’na bağlı Gireği köyü’ne Arın yoluyla Eskişehir’de Kalkanlı bölgesine gidip bakın ve beğenirseniz de sizleri oraya iskân ettireyim” demiştir²⁶⁸. Burada özellikle belirtilmesi gereken bir husus var ki o da muhacirlerin gönderilecekleri yeri önceden görmeleri için izin verilmesi ve şayet beğenirler de iskânlarına müsaade edilmiş olmasıdır.

51 hanelik Kırım muhaciri Eskişehir’de iskân ettirilinceye değin Kütahya Sancağı’na bağlı köyde misafir olarak ikamet etmişlerdir. Nihayetinde muhacirler Eskişehir’de Kalkanlı bölgesine iskân ettirilmeleri kararlaştırılmıştır²⁶⁹.

1860 yılında Besni Kabilesi’nden Abbas Bey’in refakatinde 35 hane Eskişehir Kazası’na iskân ettirilmesine karar verilmişti²⁷⁰. Bahsi geçen Çerkez Besni Kabilesi muhacirleri 1861 yılında Çukurhisar’a iskân ettirilmiştir²⁷¹. 10 Ocak 1862 tarihinde Çerkez Altıkeseke Kabilisi’nden Ayşe Hanım ve beraberindekiler Eskişehir Kazası’na bağlı İmişehri bölgesine iskân ettirilmiştir²⁷².

1861 yılında Eskişehir’in Çukurhisar bölgesinde Abhaza Bey Kabilesi’nden bir şahıs bölgeye iskân edilmek istemiştir²⁷³.

Kütahya Kaymakamı Nebil Paşa, 24 Şubat 1862 tarihinde Eskişehir Kazası’na bağlı Çukurhisar bölgesine Abhaza Bey Kabilesi’nin iskân ettirilmesi için Kolağası Osman Kazım Efendi’yi görevlendirmiştir. Kolağası Osman Kazım Efendi tarafından Çukurhisar’a iskân ettirilen muhacirlerle beraber artık bölgede 1 hanelik bile yerin kalmadığı Sadrazamlığa bildirilmiştir²⁷⁴.

²⁶⁷ COA. A.MKT.UM. 436-67/1.

²⁶⁸ COA. A.MKT.DV. 203-2/1-2.

²⁶⁹ COA. A.MKT.DV. 203-2/1-2.

²⁷⁰ COA. A.MHR.MHM. 220-12/1.

²⁷¹ COA. A.MKT.UM. 462-50/1-2-3-4.

²⁷² COA. A.MKT.DV. 216-63/3.

²⁷³ COA. A.MKT.NZD. 384-84/1.

²⁷⁴ COA. A.MKT.UM. 552-47/1.

9 Şubat 1862 yılında Uşak Kazası Müdürü ve İdare Meclis azaları tarafından Sadarete gönderilen bir yazıda, Çerkez muhacirlerinin Karacaşehir Kazası'na bağlı Çağlayan Mahallesi'nde iskân ettirildiği belirtilmiştir²⁷⁵.

8 Kasım 1862'de Altıkesek Kabilesi'nden 18 hanede 112 kişi²⁷⁶ ve Debbag Kabilesi'nden 2 hanede 17 nüfuslu Çerkez göçmen Eskişehir Kazası'na bağlı köylerde iskân ettirmek üzere gönderilmiştir²⁷⁷. 27 Aralık 1861 tarihinde Çerkez muhacirlerinden 30 hanede 183 kişi İstanbul'dan Eskişehir'e akrabalarının yanına iskân ettirilmelerine karar verilmiştir. Hatta muhacirlerin iskânlarında "hüsn-i iskân" yani güzel bir şekilde iskân ettirilmelerine, refah ve asayişlerinin çaresine bakılması için Kütahya Kaymakamı Nebil Paşaya gerekli açıklama yapılmıştır²⁷⁸.

93 Harbi'nden sonra Dobruca'dan göç eden Tatar muhacirlerinin Eskişehir'de Seyitgazi Nahiyesi'ne bağlı Üryanlı'ya iskân ettirilmelerine karar verilmiştir. Fakat muhacirlerin bölgenin mesafesinin şehre uzak olması ve sulak alanlardaki sivrisineklerden kaynaklı nedenlerle iskânları ilk başta gerçekleştirilememiştir. 1880'li yılların ilk zamanlarında bugünkü adıyla Güllüce eski adıyla Hayriye köyüne yerleşmişlerdir²⁷⁹. Osmanlı kaynaklarına göre Hayriye köyünde yaşayan Tatar muhacirleri bölgeye Rumeli'den gelmiştir. İlk başlarda Rumeli muhacirlerinin teşkil eylediği köy olarak değerlendirilse de köyün kurucuları Tatar muhacirlerinden meydana gelmiştir. Bu bilgiyi ise muhacirlerin kurmuş olduğu köylere verdikleri isimler hakkında yapılan resmi yazışmalardan öğrenilmiştir²⁸⁰.

İnönü kasabasına bağlı Oklupınar ve Karaağaç bölgesinde yerli halk ile bahsi geçen yerlere iskân ettirilen Çerkez muhacirleri arasında yaşanan sıkıntı neticesinde 2-3 Mayıs 1880 tarihinde bölge halkı Sadarete ve Dahiliye Nezareti'ne durumu telgrafla bildirmişlerdir. Muhacirler arasında yaşanan sıkıntı neticesinde İnönü kasabasına bağlı Oklupınar ve Karaağaç kasabasına 1880 yılında veya daha da öncesinde Çerkez muhacirlerinin iskân ettirildiği anlaşılmaktadır²⁸¹.

²⁷⁵ COA. A.MKT.NZD.409-64/3.

²⁷⁶ COA. A.MKT.MHM. 186-78/1.

²⁷⁷ COA. A.MKT.MHM. 187-31/1.

²⁷⁸ COA. A.MKT.UM. 557-95/1.

²⁷⁹ Kırımlı, *a.g.e.*, s. 317.

²⁸⁰ COA. İ.ŞD. 109-6512/1-2; COA. DH.MKT. 1867-57/1.

²⁸¹ COA. DH.MKT. 1331-12/1-2.

1885 yılında Kafkasya'dan göç ederek Eskişehir'e gelmek isteyen muhacirler Karakamış köyünde arazi satın almadıkları için iskânları gerçekleştirilmemiştir. Kafkas muhaciri İshak ise bu durumu padişaha arz etmiştir. Muhacir İshak'a 24 haneye yetecek kadar Karakamış köyünde arazi olmadığı bu nedenle de başka yerlere iskân ettirilmeleri için öneride bulunulmuştur. Kafkas muhacirleri bu durumu kabul etmediği gibi yakın zamanda Trabzon Vilayeti'ne gelen 15 hanelik muhaciri Karakamış köyüne getirmeleri yüzünden yeni bir sorun daha yaşanmıştır. Trabzon Vilayeti'nden gelen 15 hanelik kişilere padişah kararı dışında gelmelerinden dolayı muhacir gözüyle bakılmadığı belirtilmiştir. Hüdavendigâr Vilayeti ve Muhâcirîn Komisyonu ile yapılan görüşmeler neticesinde, Karakamış köyüne 15 hanelik muhacirlerin iskân ettirilemeyeceği ve Gümler (günümüzde Gümele diye geçmekte) mevkiinde iskânlarına karar verildiği anlaşılmıştır²⁸².

Tablo 3: 1886 Yılı Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesine Göre Eskişehir Kazası'nda İskân Ettirilen Kafkas Göçmenleri (H.1303)

Millet	İskân edildikleri yer adı	Hane	Nüfus
Rumeli ve Tatar	İhsaniye Mahallesi	189	646
Rumeli ve Tatar	Akçağlan Mahallesi	44	194
Çerkez	Nemli Köyü	20	150
Çerkez	Tandır Köyü	23	83
Çerkez	Aşuhalık Köyü	25	119
Çerkez	Gökçekesik Köyü	28	132
Çerkez	Kapanalan Köyü	22	89
Toplam		351	1.413

Kaynak: H. 1303 tarihli HVS, s. 86-87.

²⁸² COA. DH.MKT. 1674-63/1; COA. DH.MKT. 1683-49/1.

Tablo 4: 1886 Yılı Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesine Göre Seyitgazi Nahiyesi'nde İskân Ettirilen Kafkas Göçmenleri (H.1303)

Millet	İskân edildikleri yer adı	Hane	Nüfus
Tatar	Hamidiye Köyü	59	268
Tatar	Mecidiye Köyü	48	298
Toplam		107	566

Kaynak: H. 1303 tarihli HVS, s. 87.

Tablo 5: 1886 Yılı Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesine Göre İnönü Nahiyesi'nde İskân Ettirilen Kafkas Göçmenleri (H.1303)

Millet	İskân edildikleri yer adı	Hane	Nüfus
Çerkez	Oklubalı Köyü	49	230
Çerkez	Aşağıoklubalı Köyü	40	182
Çerkez	Karaçayır Köyü	60	311
Çerkez	Çepni Köyü	52	235
Çerkez	Poyra Köyü	116	575
Çerkez	Düzdağı Köyü	48	222
Çerkez	Kümbed Köyü	50	185
Çerkez	Akpınar Köyü	39	172
Çerkez	Akçapınar Köyü	25	117
Çerkez	İslambey Köyü	11	75
Çerkez	Kavalca Köyü	41	191
Toplam		531	2.495

Kaynak: H. 1303 tarihli HVS, s. 87-88.

Aynı salnamede Eskişehir Kazası'nda 2 mahalle, 29 köyde Rumeli ve Kafkaslardan muhacirin iskân edildiği, içlerinden toplamda 649 hane 3068 kişilik Çerkez göçmenlerin yanında diğer milletlerle beraber toplamda 1.433 hane, 6.352

göçmenin yerleştirildiği kaydedilmiştir²⁸³. 1.896 senesi Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesinde Eskişehir Kazası dâhilinde 2.553 hanede 11.254 kişilik nüfus yerleştirilmiştir²⁸⁴. 1906 yılında Eskişehir Kazası'nda 84.051 Müslüman, 2.303 Rum, 3.427 Ermeni, 407 Katolik, 210 Protestan, 151 Musevi, 431 yabancı kişi yaşadığı belirtilmiştir. Aynı zamanda Eskişehir Kazası'nda 22.725 hanede 47.835 erkek ve 43.045 kadın ile toplamda 90.880 kişinin olduğu kaydedilmiştir²⁸⁵.

Tablo 3-4-5'te yer alan verilere göre 1886 yılında Çerkez muhacirlerinin en fazla iskân ettirildiği yer İnönü Nahiyesi iken Tatar muhacirlerinin de Seyitgazi Nahiyesi olmuştur. Tablo 3'te Rumeli ve Tatar muhacirlerinin aynı yere iskân ettirildiğini gördüğümüz İhsaniye ve Akçağlan mahalleleri bizlere, Balkan ve Kafkasya gibi oldukça ayrı coğrafyalardan göç eden kişilerin aynı yerlerde iskân ettirildiklerini göstermiştir.

Tablo 3-4-5'te bahsi geçen köylere göre; Nemli, Tandır, Aşuhalık, Oklubalı, Aşağıoklubalı, Karaçayır, Çepni, Poyra, Düздаğı, Kümbed, Akpınar, Akçapınar, İslambey ve Kavalca köylerinde Kafkasya'dan göç eden muhacirlerin en fazla olduğu Poyraz köyü 575 kişi, en az olduğu İslambey köyü 75 kişilik nüfusa sahip olduğu tespit edilmiştir.

1886 yılında Hüdavendigâr Vilayeti'nin Bursa Sancağı'na bağlı Mihaliç Kazası'nda çok sayıda Kırım, Kafkasya ve Rumeli göçmeni iskân ettirilmiştir. Mihaliç Kazası dönem itibarıyla Eskişehir'e bağlı olmasa da iskân ettirilen göçmenler günümüzde Sivrihisar ve Seyitgazi'ye bağlı mahallerdir. Bu nedenle Kırım ve Kafkas göçmenleri araştırılırken Mihaliç Kazası'na da bakılması icap etmiştir²⁸⁶.

²⁸³ H. 1303 tarihli HVS, s. 89.

²⁸⁴ H. 1314 tarihli HVS, s. 306.

²⁸⁵ H. 1324 tarihli HVS, s. 606-607.

²⁸⁶ Hakkı Yazıcı ve Muammer Demirel, "93 Harbi" (1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'ndan Sonra Eskişehir'e Yerleştirilen Göçmenler", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Prof. Dr. Zeki Başar Özel Sayısı, S. 29, Erzurum 2006, s. 274.

Tablo 6: 1886 Yılı Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesine Göre Mihaliç Kazası'na Bağlı Mahallelerde İskân Ettirilen Kafkas Göçmenleri (H.1303)

Millet	İskân edildikleri yer adı	Hane	Nüfus
Çerkez	Akçasagırlık Köyü	100	318
Çerkez	Karaçalılık Köyü	40	169
Toplam		140	487

Kaynak: H. 1303 tarihli HVS, s. 82.

Günümüzde Akçasagırlık (Sığircık Köyü) Sivrihisar ilçesine ve Karaçalılık (Karacalık Köyü) Seyitgazi ilçelerine bağlı olarak geçmektedir.

Eskişehir'in Karakamış mevkiinde daha önceleri iskân ettirilmiş olan Kafkas muhacirlerinden geriye kalan üç hane hemşerilerinin yanına iskân ettirilmek için 6 Mayıs 1889 tarihinde Muhâcirîn Komisyonu'na bir talepte bulunmuşlardır. Belirtilen tarihten önce iskân ettirilmesi kesin bir tarihi ifade etmese de Kafkas muhacirlerinin Karakamış'a iskân ettirildiğine dair önemli bir örnek teşkil etmiştir²⁸⁷.

1889 yılında Gökdere köyünde iskân ettirilmiş olan Dağıstan, Karınabad ve Nogay muhacirleriyle Hacı Hasan Ağazade Hacı Mustafa ve Hasan Beylerin arasında bir anlaşmazlık yaşanmıştır. Bahsi geçen muhacirlerin vekili olan Hızır'ın arz ettiği duruma göre Hacı Hasan Ağazade Hacı Mustafa ve Hasan Beyler, Dağıstan ve Karınabad muhacirlerini yaşadıkları yerden kaçırmaya çalışmış ve Nogay muhacirlerini de tehdit etmiştir. Yaşanan hadisenin tahkik edilmesi ve çözüme kavuşturulması için yapılan yazışmalarda bahsi geçen muhacirlerin hakkında daha detaylı bilgiler verilmiştir. Örneğin Eskişehir kasabası civarında diye bahsettiği yerin aslında Gökdere köyü olduğu ve muhacirlerin de Dağıstan, Karınabad ve Nogaylar olduğu anlaşılmıştır²⁸⁸.

Kırım'dan Dobruca'ya iskân ettirilen Tatar muhacirleri, 1890'lı yıllarda Eskişehir Kazası'na bağlı Yedideğirmenler ve Karaçay mevkiine iskân

²⁸⁷ COA. DH.MKT. 1573-17/1; COA. DH.MKT. 1574-101/1.

²⁸⁸ COA. DH.MKT. 1611-104/1; COA. DH.MKT. 2706-73/1-2.

ettirilmelerine karar verilmiştir. Aynı zamanda alınan bu karar diğer 21 Haziran 1892 tarihinde Dahiliye Nezareti tarafından Muhâcirîn Komisyonu'na bildirilmiştir²⁸⁹.

Abhaza muhacirlerinin teşkil ettiği köye Ahiler adının verildiğine dair yapılan yazışmalarda bazı önemli bilgiler elde edilmiştir. Bu bilgilere göre Ahiler köyünü 1893 yılında Eskişehir kasabasına gelen 15 hanelik Abhaza muhacirleri kurmuştur²⁹⁰.

Tatar muhacirlerinin iskân kararı ne yazık ki hemen uygulanmamıştır. Zira iskân ettirilecekleri yerlere daha öncesinde de Tatar muhacirlerinin yerleştirildiği üstelik Yedideğirmenler'in Hârâ-yı Hümâyûn'a yakın görülmesi gerekçeleriyle iskân için gelen muhacirler iskân ettirilememiştir. Geçici olarak misafir edilen göçmenler bir türlü bitmeyince ve iskân yerlerine gönderilmeleri gecikince Tatar muhacirleri bu sorunun halledilmesi için Ömer Refik Efendi aracılığıyla sık sık "sefalet ve perişanlık içinde olduklarını" yazmıştır. Dahiliye Nezareti ise bu durumu "Ömer Rıfkı Efendi'nin yine dilekçe yazdığı" şeklinde Hüdavendigâr Vilayeti'ne bildirmiştir (17 Aralık-22 Ekim 1892)²⁹¹.

Ömer Rıfkı Efendi'nin uzun süren gayret ve çabalarından sonra 50 hanelik Tatar muhaciri Darören ve İneklerpınarı arasında kalmakta olan Tospapınarı mevkiine iskân ettirilmelerine karar verilmiştir. Nitekim Tatar muhacirlerinin iskân ettirildiği bu yere daha sonraları Ömer Rıfkı Efendi'nin adından mütevellit *Rıfkıye* adı verilerek bir köy kurulmuştur²⁹².

1895-1896 yılları arasında Kırım'dan göç eden Kırım Tatar muhacirleri Osmanlı Devleti topraklarına geldikten sonra Eskişehir'in "Alpu ve Karaçay köyü arasında kalan Kumtepe" isimleri bölgeye yerleşmişlerdir. Fakat yerli halk muhacirleri istemedikleri için aralarında sorun çıkartarak muhacirlerin bölgeden ayrılmalarına neden olmuştur. Kumtepe bölgesinden giden muhacirler "Evrıpınarı mevkiinin güney kısmında yer alan Fevziye" köyüne gitmiştir²⁹³.

62 haneden oluşan Turtrakan, Kırım Rumeli muhacirleri Eskişehir'in Seyyidgazi tarafına yerleştirilmiş ve muhacirlere zahire bedeli ve 1 çift öküz

²⁸⁹ COA. DH.MKT. 1964-24/1.

²⁹⁰ COA. Y.A.RES. 121-26/2.

²⁹¹ COA. DH.MKT. 2013-33./1; COA. DH.MKT. 2031-122.

²⁹² COA. ŞD. 1556-14/1; COA. DH.MKT. 2048-71/1; COA. BEO. 262-19582/1.

²⁹³ Kırımlı, *a.g.e.*, s. 301.

verilmesi konusundaki yardım talepleri, Muhâcirîn Komisyonu 1.Azalığı tarafından 2 Eylül 1901 tarihinde Sadarete iletilmiştir. Böylelikle Seyitgazi Nahiyesi'nde 62 hanelik Tutrakan, Kırım Rumeli muhacirlerinin çok daha öncesinde yerleştirildiği ve nüfusları üzerine bilgi edinilmesi kolaylaşmıştır²⁹⁴.

1902 yılının Nisanında Kırım'dan gelen Tatar muhacirler eski adıyla Gökçeoğlu köyüne iskân ettirilmiştir. 1903 tarihinde Kafkasya'dan 7 hane daha Çukurhisar köyüne yerleştirilmiştir. Aynı yıllarda Çukurhisar köyünde Abhaz, Adige ve Çeçen muhacirlerinin yaşadığı ve günümüzde tespit edildiği kadarıyla bu muhacirlerin mezarları da “Abhaza (Abaz), Çeçen, Besleney ve Karbardey” olarak ayrılmıştır. Kırım Tatarları ayrılmayarak Kabardey muhacirlerinin mezarlığına gömülmüştür²⁹⁵. 18 Şubat 1903 tarihinde Eskişehir Kazası'na bağlı Gökçeoğlu köyünde 22 hane Kırım muhacirinin varlığına rastlanmıştır²⁹⁶.

Kafkasya Karaçay muhacirlerinden 400 hane halkından Konya Vilayeti'ne iskân ettirilmeleri emrini inatla kabul etmeyen hatta içlerinden bazıları firar etmiş bazıları da sevk memurlarını tehdit ederek Hüdavendigâr Vilayeti'ne iskân ettirmek istemiştir. Hal böyle olunca alt makamlar üst makamlara durumu izah etmek durumunda kalmıştır. Muhâcirîn-i İslâmiye Komisyonu 17 Ekim 1906 tarihinde durumu Sadarete bildirmek durumunda kalmıştır. Nihai olarak Sadaret tarafından 26 Kasım 1906 tarihinde Muhâcirîn-i İslâmiye Komisyonu 1.Azalığına, Konya'dan Hüdavendigâr Vilayeti'ne firar ederek gelen 167 hanede 2.000 küsurdan Eskişehir'e bağlı Sivrihisar mevkiine 27 hanede 160 kişi nakil edildiği ifade edilmiştir. Bahsi geçen muhacirlerin Konya Vilayeti'ne gitmeyeceği anlaşıldığı için de “*Hüdavendigâr Vilayeti'ne bağlı boş arazilerde uygun görülen yerlere iskân*” edilmeleri de ayrıca tembih edilmiştir²⁹⁷.

Eskişehir'de iskân ettirilen muhacirlerin geliş tarihleri hakkında net olmasa da nereye iskân ettirildiğine dair şunları da söyleyebiliriz;

Eskişehir'de Çifteler Çiftliği'ne bağlı Osmaniye köyünde yaşayan 8 hanelik Kazan muhacirine ve Çavul köyündeki 6 hanede 83 nüfus Kafkasya muhacirine gıda

²⁹⁴ COA. İ.DH. 1387-40/1; COA. BEO.NGG.d, nr. 763, s. 30a.

²⁹⁵ Kırımlı, a.g.e., s. 294-295; 304.

²⁹⁶ COA. A.MKT.MHM. 521-31/1.

²⁹⁷ COA. A.MKT.MHM. 529-75/5-8.

yardımları yapılması hususu için Maliye Nezareti tarafından 8 Haziran 1902 tarihinde Sadarete bildirmiştir. 9 Haziran 1902 tarihinde Sadaret'ten gönderilen bir yazı ile, Maliye Nezareti tarafından muhacirlere gereken yardım için ödemenin yapılması istenmiştir²⁹⁸. Eskişehir'e gelen muhacirlere yapılan bu yardımlar sayesinde ise göçmenlerin hangi bölgeden geldikleri veya göçmen nüfusu üzerine bilgi edinilmesi kolaylaşmıştır.

24-25 Ocak 1903 tarihinde yaşanan bir hadisede Eskişehir'e 4050 kişi sevk edildiği ve bahsi geçen muhacirlerin zor durumda kaldıkları için yardım talebinde bulunduklarını belirten telgrafi Sadarete göndermişlerdir. Sadaret de Hüdavendigar Vilayeti'ne derhal muhacirlerin sıkıntılarının halledilmesine dair bir yazı göndermiş ve sonucun bildirilmesini istemiştir²⁹⁹.

18 Şubat 1903 tarihli Eskişehir Kazası'na bağlı Gökçeoğlu köyünde bulunan Kırım muhacirine tohumluk yardımında bulunması ile ilgili yazıdan Gökçeoğlu köyünde 22 hanelik Kırım muhacirinin meskun olduğu anlaşılmaktadır³⁰⁰.

22 Şubat 1903 tarihli Ticaret ve Nafia Nezareti'ne gönderilen bir yazıdan, Eskişehir Kazası'na bağlı Alpu istasyonuna bir saat mesafede bulunan Mamuriye köyünde 17 hanelik Kırım muhacirinin yaşadığı belirtilmektedir. Bahsi geçen muhacirler hangi tarih aralığında bölgeye iskân ettirildikleri belirtilmese de yaşadıkları yer konusunda Mamuriye köyünün olduğu görülmektedir³⁰¹.

23 Mart 1903 tarihli muhacirlere tohumluk yardımı ile ilgili evraktan, 16 hanelik Kırım muhacirlerinin Eskişehir'e bağlı Karakaş köyünde meskun olduğu görülmektedir³⁰².

Eskişehir Kazası'na bağlı Ağapınar bölgesinde iskân ettirilen muhacirlerden bazıları da Abhaza ve Çerkezler olmuştur. Ağapınar mevkiine ilk defa hangi tarihte geldikleri net bir şekilde söylenemese de 24 Eylül 1895 tarihinde bu bölgede yaşadıkları anlaşılmaktadır³⁰³.

²⁹⁸ COA. A.MKT.MHM. 518-8/1-2.

²⁹⁹ COA. A.MKT.MHM. 521-4/1-2.

³⁰⁰ COA. A.MKT.MHM. 521-31/1.

³⁰¹ COA. A.MKT.MHM. 521-20/1.

³⁰² COA. A.MKT.MHM. 521-34/1-2.

³⁰³ COA. DH.MKT. 439-22/1-2.

Kafkasya coğrafyası içerisinde yer alan Rusya'dan sadece Kırım ve Kafkasya'da yaşayan Müslüman-Türkler göç etmemiştir. Rusya'dan gelerek Eskişehir'e yerleşen Musevilerin de varlığına rastlanmıştır. Örneğin; 11 Temmuz 1905 tarihinde Hüdavendigâr Vilayeti Valisi tarafından Hariciye Nezareti'ne gönderilen bir yazıda Musevi cemaatine mensup Salamon Kreson oğlu Jozef'in 20 gün önce İstanbul'dan Varna'ya yola çıktığı ve eşi Seltani'nin Eskişehir'de Hacı İzzet Efendi'nin Hanında tek başına oturduğu açıklanmıştır³⁰⁴.

1860'lı yılların başında Kırım'dan göç ederek Dobruca'ya iskân ettirilen muhacirler ilerleyen zamanlarda Eskişehir Kazası'nın Çukurağıl köyüne iskân ettirilmişlerdir. Net geliş tarihleri bilinmemekle beraber 1909 yılında 36 hane olduğu görülmektedir³⁰⁵.

³⁰⁴ COA. HR.TH., 321-20/1-1.

³⁰⁵ Kırımlı, *a.g.e.*, s. 294.

Tablo 7: Eskişehir’de Hâlen Daha Varlığını Devam Ettiren Kırım ve Kafkas Yerleşim Yerlerinden Bazıları

YER ADLARI			
Ağapınar	Fevziye	İmişehir (<i>İmşir</i>)	Paşakadın (<i>Burhaneddin</i>)
Ağlarca	Güllüce (<i>Hayriye</i>)	İkipınar	Sultaniye
Ahılar (<i>Ahiler/Ağalar</i>)	Gümüşbel (<i>Hüsnüabad</i>)	Kalkanlı	Süleymaniye
Aksaklı	Güneli (<i>Mâmûre</i>)	Karaalan (<i>Çerkez Karaalan</i>)	Şerefiye
Aktepe (<i>Rıfkıye</i>)	Gökçeoğlu	Karaçay	Tokathan (<i>Buzağı Tokat/Tokat Mecidiye</i>)
Akyurt (<i>Lütfiye</i>)	Gökdere	Karaçobanpınarı	Uyuzhamam
Boyacıoğlu	Güllüce (<i>Hayriye</i>)	Karakaya	Yâverören (<i>Yavurören</i>)
Çardakbaşı	Güneli (<i>Mâmûre</i>)	Kireç (<i>Çerkez Kireç</i>)	Yenikent (<i>Hamidiye/Yeniköy</i>)
Çukurağıl	Güroluk (<i>Refahiye/Kızılsuvat</i>)	Mesudiye (<i>Taşlıhöyük</i>)	Yeniköy
Çukurhisar (<i>Çerkez Çukurhisar</i>)	Hamidiye	Musaözü	Yeşildon
Değişören	Hayriye (<i>Çingillihöyük</i>)	Nemli (<i>Memlü</i>)	Yıldızören (<i>Mâmûre/Mecidiye Köprüsü</i>)
Esence (<i>Şefkatiye/Yellice</i>)	Ilıcbaşı	Oklubalı	Zaferhamit
Fahriye	Işıkören (<i>Aziziye/Arapkuyusu</i>)	Ortaklar (<i>Aziziye</i>)	

Kaynak: Kırımlı, *a.g.e.*, s. 281-379.

Genel olarak baktığımızda Eskişehir’e çok sayıda Kırım ve Kafkasya’dan göç yaşandığı görülmüştür. Eskişehir Kazası ve kazaya bağlı idari birimlerine Dağıstan, Kazan, Kırım civarından Tatar, Nogay ve Çerkez göçmenlerinin geldikleri tespit edilmiştir. Yalnız bu göçlerde yerleşik hayata henüz geçmiş olanları resmi nüfus kayıtlarına derhal geçirilmemesi aradaki kaymanın ve net bir göçmen sayısının olmayışının en büyük nedeni olarak gösterilmiştir. Bunun temel gerekçesi olarak;

Osmanlı Devleti'nin geniş çapta göçmenlere vergi muafiyet hakkını tanıması, askere hemen çağrılmamaları, iskân ettirilecekleri yerlere karar veremeyen muhacirlerin olması, yerli halk ile aralarında husumet çıkaranların başka yerlere iskân ettirilmeleri ve iskân ettirildikleri yerlerden memnun olmayan muhacirlerin başka yerlere gönderilmek istemeleri gibi çeşitli sebepler gösterilmiştir³⁰⁶.

5.3. KIRIM VE KAFKAS GÖÇMENLERİ TARAFINDAN ESKİŞEHİR'DE KURULAN YERLEŞİM YERLERİ

Eskişehir'de iskânı gerçekleştirilen Rumeli göçmenlerinin kurmuş olduğu yeni yerleşim yerleri başta Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi belgeleri olmak üzere salnameler ve diğer kaynaklardan elde edilen bilgiler neticesinde şu bilgilere ulaşılmıştır.

-Ağapınar (Ak-pınar) Köyü: Odunpazarı ilçesine bağlı olan köyün geçmişi 1530 yılına kadar uzanmakla beraber 93 Harbi sırasında ve akabinde gerçekleşen Çerkez göçleriyle kurulan köylerden birisi olduğu düşünülmektedir³⁰⁷.

-Ağlarca Köyü: Han ilçesine bağlı köy, 93 Harbi'nden sonra Kafkasya'dan göç eden Şapşığ Çerkezleri tarafından kurulmuştur³⁰⁸.

-Ahılar (Ahiler/Ağalar) Köyü: Tepebaşı ilçesine bağlı olan köy 1900'lü yılların başında Abhaza muhacirleri tarafından kurulmuştur³⁰⁹.

-Akhisar Köyü: Han ilçesine bağlı olan köy 93 Harbi sonrası Kafkasya'dan göç eden Çerkezler tarafından kurulmuştur³¹⁰.

-Aksaklı (Aksaklıvıran) Köyü: Bugünkü Aksaklı (Aksaklıvıran) köyü Seyitgazi ilçesine bağlı olmakla beraber 1553-1856 Kırım Savaşı sonrası göç eden Kırım Tatar muhacirleri tarafından 1862 yılında kurulmuştur³¹¹.

-Aktepe (Rıfkiye) Köyü: Alpu ilçesine bağlı olan köy 93 Harbinden sonra Osmanlı topraklarına gelen Tatar muhacirlerinden 40-50 hane kadarının bölgeye

³⁰⁶ Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, s. 87.

³⁰⁷ Ebru Ada, *Eskişehir İli Yer Adları*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2012, s.43-44.

³⁰⁸ Ada, *a.g.t.*, s. 44.

³⁰⁹ COA. Y.A.RES. 121-26/1-6.

³¹⁰ Ada, *a.g.t.*, s. 47.

³¹¹ Kırımlı, *a.g.e.*, s. 281.

iskân ettirilmesinden sonra 1893 yılında Ömer Rıfkı Efendi'nin gayret ve çabalarına binaen Rıfkiye ismini alarak kurulmuştur³¹².

-Akyurt (Lütfiye) Köyü: Mahmudiye ilçesine bağlı olan köy 1880 yılında Dobruca'dan gelen Kırım Tatarları tarafından kurulmuştur. 1890 yılında resmi olarak bir köy statüsüne kavuşan köy Çifteler Hârâ-yı Hümâyûn'una bağlanarak Lütfiye ismi verilmiştir³¹³.

-Aşağıkartal (Çerkez Kartal) Köyü: Tepebaşı ilçesine bağlı olan köy Kırım Savaşı'ndan sonra Kafkasya'dan göç eden Çerkezler tarafından kurulmuştur.

-Bektaşınarı (Mesudiye) Köyü: Tepebaşı ilçesine bağlı olan köy Bulgaristan'ın Hacıoğlu Pazarcık (Tatarpazarcık) ve Kırım muhacirleri tarafından 1902 yılında Mesudiye adıyla kurulmuştur³¹⁴.

-Beykışla (Feyz âbâd/ Çengiş/Çeçeniş) Köyü: Seyitgazi ilçesine bağlı olan köy Kırım Harbi'nden sonra Çerkez muhacirleri tarafından kurulmuştur³¹⁵.

-Boyacıoğlu Köyü: Merkez ilçesine bağlı olan köy 1553-1856 Kırım Savaşı sonrasında göç eden ve 1900'lü yılların ilk zamanlarında Kırım'dan gelen muhacirler tarafından kurulmuştur³¹⁶.

-Çardakbaşı Köyü: Alpu ilçesine bağlı olan köy 93 Harbi sonrasında Rumeli ve Kırım muhacirleri tarafından kurulmuştur³¹⁷.

-Çukurhisar (Çerkez Çukurhisar) Köyü: Alpu ilçesine bağlı olan köy muhacirler tarafından kurulan bir köy olmasa da dönemi itibariyle gerçekleşen Kafkas göçlerinde Çerkez muhacirlerin yoğun ilgisine maruz kalmıştır. Bu nedenle geçmişte Çukurhisar köyü "Çerkez Çukurhisar" olarak da anılmıştır³¹⁸.

-Değişören (Değiş-i viran) Köyü: Seyitgazi ilçesine bağlı olan köyün tarihi XVI. yüzyıla kadar dayandığı belirtilse de ilerleyen yüzyıllarda bilinmeyen bir

³¹² Kırımlı, *a.g.e.*, s. 286.

³¹³ Ada, *a.g.t.*, s. 171.

³¹⁴ COA. DH.MKT. 2749-24/1; COA. A.MKT.MHM. 519-14/1; COA. DH.MKT. 562-15/1.

³¹⁵ Ada, *a.g.t.*, s. 174.

³¹⁶ Kırımlı, *a.g.e.*, s. 290.

³¹⁷ Kırımlı, *a.g.e.*, s. 291.

³¹⁸ Kırımlı, *a.g.e.*, s. 294.

nedenle köy boşaltılınca ıssızlaşmıştır. Bugünkü Değişören 1860 yılında Nogay muhacirleri tarafından kurulmuştur³¹⁹.

-Esence (Şefkatiye-Yellice) Köyü: Alpu ilçesine bağlı olan köy 1900'lü yılların bitiminde Dobruca'dan gelen Nogay muhacirlerinin bölgeye iskân ettirilmesi ile başlayan ve Kırım muhacirlerinin de iskânıyla nihai olarak 1902 yılında kurulmuştur³²⁰.

-Fahriye Köyü: Mahmudiye ilçesine bağlı olan köy 1901 yılından sonra Kırım Tatarlarının iskân ettirilmesinden bir iki yıl sonra kurulmuştur³²¹.

-Fevziye Köyü: Alpu ilçesine bağlı olan köy 1901 yılında Kırım Tatarlarından 26 hanenin temellerinin atılmasıyla kurulmuştur³²².

-Güllüce (Hayriye) Köyü: Mahmudiye ilçesine bağlı köy Kırım Tatarları tarafından 1880'li yılların başında kurulmuştur³²³.

-Gümüşbel (Hüsniabat /Mabaşı/Subaşı) Köyü: Seyitgazi ilçesine bağlı olan köy 93 Harbi'nden sonra Rumeli ve Kafkaslardan gelen göçmenler tarafından kurulmuştur³²⁴.

-Güneli (Mâmûre) Köyü: Alpu ilçesine bağlı olan köy Kırım Tatarları tarafından kurulmuştur³²⁵.

-Güroluk (Refahiye/Kızılsuvat) Köyü: Alpu ilçesine bağlı olan köy 1899-1900 yılları arasında Tatarlar tarafından kurulmuştur³²⁶.

-Gökçekısıık Köyü: Tepebaşı ilçesine bağlı olan köy 93 Harbi'nin akabinde Kafkasya'dan göç eden Çerkezler tarafından kurulmuştur³²⁷.

-Hamidiye Köyü: Mahmudiye ilçesine bağlı olan köy Kırım'dan Rumeli'ye oradan da Eskişehir'e göç eden muhacirler tarafından kurulmuştur. Belgelerde köyün

³¹⁹ Kırımlı, *a.g.e.*, s. 296.

³²⁰ Ada, *a.g.t.*, s. 87; Kırımlı, *a.g.e.*, s. 298.

³²¹ Kırımlı, *a.g.e.*, s. 299-300.

³²² Kırımlı, *a.g.e.*, s. 301.

³²³ Ada, *a.g.t.*, s. 94.

³²⁴ Ada, *a.g.t.*, s. 181-182.

³²⁵ Ada, *a.g.t.*, s. 183.

³²⁶ Ada, *a.g.t.*, s. 183-184.

³²⁷ Ada, *a.g.t.*, s. 91.

kuruluş tarihi 1891 yılı olarak verilmiştir. Aynı zamanda köyün kurucuları olarak Rumeli'den gelen muhacirlerin olduğu belirtilmiştir³²⁸.

-İlıcabaşı Köyü: Çifteler ilçesine bağlı olan köye Kafkasya'dan gelen Çerkezler iskân edilmiş olsa da günümüzdeki birleşimini Tatar muhacirlerin 1880'li yıllarında başında iskân etmesi sonucu kurulmuştur³²⁹.

-Işıkören (Aziziye/Arapkuyusu) Köyü: Alpu ilçesine bağlı olan köy 1880'li yılların sonlarında Nogaylar tarafından kurulmuştur³³⁰.

-İmişehir Köyü: Odunpazarı ilçesine bağlı olan köy Kırım Harbinden sonra Kafkasya'dan gelen muhacirler tarafından kurulmuştur³³¹.

-Kalkanlı Köyü: Merkez ilçesine bağlı olan köy Kırım Harbi sonrası Tatar veya Nogay muhacirleri tarafından kurulmuştur³³².

-Karaalan (Çerkez Karaalan) Köyü: Odunpazarı ilçesine bağlı köy Kırım Savaşı'ndan sonra Kırım'dan gelen muhacirler tarafından kurulmuştur³³³.

-Karaçay Köyü: Merkez ilçesine bağlı olan köy Tatar muhacirler tarafından kurulmuştur³³⁴.

-Karaçobanpınarı Köyü: Merkez ilçesine bağlı olan köy Kırım Harbi sonrası Tatar muhacirleri tarafından kurulmuştur³³⁵.

-Kireç (Çerkez Kireç) Köyü: Merkez ilçesine bağlı olan köy 1500'lü yıllarda varlığına rastlanmıssa da ilerleyen zamanlarda köy boşalmıştır. 1800'lü yılların ortalarında bölgeye yerleşen Çerkezler tarafından tekrar kurulmuştur³³⁶.

-Musaözü Köyü: Tepebaşı ilçesine bağlı olan köy Kırım Harbi'nden sonra Kafkasya'dan göç eden Çerkezler tarafından kurulmuştur³³⁷.

³²⁸ COA. İ.ŞD. 109-6512/1-2; COA. BEO. 623-46656/1-2.

³²⁹ Ada, *a.g.t.*, s. 185-186.

³³⁰ Ada, *a.g.t.*, s. 186-187.

³³¹ Ada, *a.g.t.*, s. 103.

³³² Ada, *a.g.t.*, s. 105.

³³³ Ada, *a.g.t.*, s. 106.

³³⁴ Ada, *a.g.t.*, s. 109.

³³⁵ Ada, *a.g.t.*, s. 109-110.

³³⁶ Ada, *a.g.t.*, s. 121.

³³⁷ Ada, *a.g.t.*, s. 131.

-Nemli (Memlü) Köyü: Tepebaşı ilçesine bağlı olan köy hangi tarihte kurulduğuna yönelik net bir tarih verilmemişse de 93 Harbi'nden sonra Kafkasya'dan göç eden Çerkezler tarafından kurulmuştur³³⁸.

-Oklubalı Köyü: İnönü ilçesine bağlı olan köy 93 Harbi'nden sonra Çerkez muhacirlerinin bölgeye göç etmesi sonucu kurulmuştur³³⁹.

-Ortaklar (Aziziye) Köyü: Sivrihisar ilçesine bağlı olan köyün varlığına 1530 yılında rastlansada ilerleyen zamanlarda boş ve ıssız bir yer olarak kalmıştır. 1898-1899 yıllarında Tatarların bölgeye yerleşmesi ile tekrar şenlendirilmiştir³⁴⁰.

-Paşakadın (Burhaneddin) Köyü: Sivrihisar ilçesine bağlı olan köy 1892 yılında Kırım Tatarı muhacirler tarafından kurulmuştur³⁴¹.

-Rahmiye (Akgüney) Köyü: Beylikova ilçesine bağlı olan köy 93 Harbi'nin akabinde Kafkasya'dan gelen Çerkezler tarafından kurulmuştur³⁴².

-Sultaniye Köyü: Beylikova ilçesine bağlı olan köy Kırım'dan Dobruca'ya oradan da Eskişehir'e göç eden Tatar muhacirleri tarafından kurulmuştur³⁴³.

-Şerefiye Köyü: Mahmudiye ilçesine bağlı olan köy Kırım Tatarları tarafından 1903 yılında resmi olarak bir köy statüsünde kurulmuştur³⁴⁴.

-Tandır Köyü: Tepebaşı ilçesine bağlı olan köy 93 Harbinde ve akabinde gerçekleşen göçler sonrasında Abhaz muhacirleri tarafından kurulmuştur³⁴⁵.

-Tokathan (Buzdağı Tokat/ Mecidiye) Köyü: Tokat Mecidiye olarak da anılan Mahmudiye ilçesine bağlı olan köy, Tatar muhacirler tarafından kurulmuştur³⁴⁶.

-Uyuzhamam (Hamam) Köyü: Alpu ilçesine bağlı olan köy 1860'lı yıllarda Tatar muhacirler tarafından kurulmuştur³⁴⁷.

³³⁸ Ada, *a.g.t.*, s. 132.

³³⁹ Ada, *a.g.t.*, s. 134.

³⁴⁰ Kırımlı, *a.g.e.*, s. 354.

³⁴¹ Kırımlı, *a.g.e.*, s. 356.

³⁴² Ada, *a.g.t.*, s. 170-171.

³⁴³ Kırımlı, *a.g.e.*, s. 359.

³⁴⁴ Kırımlı, *a.g.e.*, s. 360.

³⁴⁵ Ada, *a.g.t.*, s. 152.

³⁴⁶ Kırımlı, *a.g.e.*, s. 363-364.

³⁴⁷ Kırımlı, *a.g.e.*, s. 365.

-Yaverören (Yaverviran) Köyü: Sivrihisar ilçesine bağlı olan köy Gözleve ve Kırım Tatar muhacirleri tarafından kurulmuştur³⁴⁸.

-Yazılıkaya (Yazılı) Köyü: Han ilçesine bağlı olan köy 1886 ve 1877-1878 yıllarından sonra Kafkasya'dan gelen Çerkezler tarafından kurulmuştur³⁴⁹.

-Yenikent (Hamidiye/Yeniköy) Köyü: Seyitgazi ilçesine bağlı olan köy Osmanlı Devleti'ne ait kaynaklarda Hamidiye adıyla anılmıştır. Aynı zamanda köy Rumeli tarafından gelen Tatatar muhacirleri tarafından 1891 yılında bir köy olarak kurulmuştur³⁵⁰.

-Yeşildon (Yeşilton) Köyü: Alpu ilçesine bağlı olan köy Kırım Tatarları tarafından 1903 yılında kurulmuştur³⁵¹.

-Yıldızören (/Mahmure/Mecidiye Köpüsü) Köyü: Tatar Mecidiye, Mecidiyeköprü ve Mamure adlarıyla da anılan köy, Çifteler ilçesine bağlı olup 1902-1903 yıllarına müteakip Tatar muhacirleri tarafından kurulmuştur³⁵².

-Zaferhamit Köyü: Çifteler ilçesine bağlı olan köy Köstence tarafından göç eden Tatar muhacirleri tarafından kurulmuştur³⁵³.

6. ESKİŞEHİR'DE YAŞAYAN KIRIM VE KAFKAS GÖÇMENLERİNE YAPILAN YARDIMLAR

İnsanlık tarihinin hemen hemen her yüzyılında göç hadisesi yaşanmış ve yaşanmaya da devam edecektir. Bunun birçok farklı nedenleri olduğu gibi yaşanan göç hadiseleri en nihayetinde bir takım sorunlar getirmiştir. Bu sorunların aşılması daha çok devletlerin aldıkları kararlarla paralellik taşırken ortaya çıkan her hadise bizlere önemli dersler vermiştir. Bilindiği üzere bir kişinin ya da topluluğun göç etmesi sadece bir devleti ya da tek bir ulusu ilgilendirmemektedir. Bir devletin kendi çevresinde yaşanan sorunlara kendi sorunu olarak bakmadığı zaman ortaya çıkan olumsuzluklar aslında ekonomik-sosyal ve kültürel olarak etkilenmesine sebep olmaktadır. Kırım'ın Ruslar tarafından ilhakı, 1853-1856 Kırım Savaşı ve 93

³⁴⁸ Ada, *a.g.t.*, s. 159-60.

³⁴⁹ Ada, *a.g.t.*, s. 160.

³⁵⁰ COA. İ.ŞD. 109-6512/1-2; COA. BEO. 623-46656/1-2.

³⁵¹ Kırımlı, *a.g.e.*, s. 375.

³⁵² Ada, *a.g.t.*, s. 196.

³⁵³ Ada, *a.g.t.*, s. 169-170.

Harbi'nin getirdiği bir takım sıkıntılar neticesinde göç eden veya göçe zorlanan Kafkas muhacirlerinin yaşadıkları sıkıntılar ise bunun en acı örneklerinden birisini teşkil etmiştir.

Osmanlı Devleti'nin payına düşen sorumluluk veya kendisinin üstlendiği vazifeyi ne derece avantaja çevirdiğini ya da bu hadiselerden ne derece etkilendiğinin anlaşılmasına Kırım ve Kafkasya'dan Eskişehir bölgesine yerleştirilen muhacirlere yapılan yardımların incelenmesi önemli katkı sağlayacaktır. Üstelik bu yardımlar belli makamlar tarafından düzenlenerek ve denetlenerek yapılmıştır.

Osmanlı Devleti, topraklarına göç eden muhacirleri belli kanun ve talimatlara göre iskân ettirmeye çalışmıştır. Özellikle tarımsal üretimin arttırılması için kırsal nüfusun artması gerektiğini düşünen devlet göçmenlerden oldukça az bir sermayeye sahip olanlarına 1857 yılında “Muhacirin Kanunnamesi” çıkararak ihtiyaç sahiplerine yeterli sayıda toprak verileceğini açıklamıştır. Şayet göçmenlerden Anadolu'da iskân ettirilecek olurlarsa 12, Rumeli'de iskân ettirilmeyi kabul edecek olurlarsa da 6 yıl vergi vermeyecekleri ve askerlik hizmeti için çağırılmayacakları ifade edilmiştir. Göçmenlere verilecek haklar karşılığında kendilerinden yerine getirmek üzere belli şartlar da konulmuştur. Örneğin İskân ettirildikleri bölgelerde kendilerine verilen toprakları işlemek, 20 yıl boyunca satmaya teşebbüs etmemek, göç etmemeleri ve Osmanlı vatandaşı olarak tüm kurallara uymaları zorunlu kılınmıştır³⁵⁴. Aynı zamanda 6 Haziran 1858 tarihinde çıkarılan “Arâzî Kanunnâmesi (Kanunnâme-i Arâzî)”ne göre Eskişehir çevresinde devlete ait topraklar muhacirler için tahsis edilmiştir. Alınan karara göre muhacirler çok zorda kalmadıkça arka arkaya üç yıl topraklarını boş bırakamayacaklardı. 21 Mayıs 1867 tarihli bir nizamnâmeyle intikal süresi 8 yıla yükseltilmiştir. Bu kanunname Cumhuriyet dönemine kadar yürürlükte kalmıştır³⁵⁵. 1917 tarihli “Muhâcirîne Arâzî ve Emlâk Tevziine Dair Talimatnâme” de muhacirlere verilecek arazi, hanelerin teşkili ve ne suretle dağıtılacağı hakkında bilgiler verilmiştir. Talimatname 2 bölümden meydana getirilmiştir. Bunlar “Muhâcirîne arâzî ve emlak tevziine dair”, “Muhâcirîne verilen bağ, zeytinlik ve emsali yerlerin imarına” ve “Hüsn-i muhafazasına dair” olarak

³⁵⁴ Abdulvahap Akıncı, “Osmanlı-Türk Milli Kimliğinin Oluşmasında Rusya Türkleri, Göçler ve Türkoloji Çalışmalarının Rolü”, *Akademik Bakış Dergisi*, S. 38, Eylül-Ekim 2013, s. 10.

³⁵⁵ Mehmet Âkif Aydın, “Arazi Kanunnâmesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. III, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, s. 346-347.

açıklanmıştır³⁵⁶. Böylelikle muhacirlerin iskân ettirileceği yerlerin belirlenmesi, iskânların kalıcılığının sağlanması, tarımsal üretimin desteklenmesi gibi konularda belirlenen usullere göre hareket edilmeye çalışılmıştır.

Eskişehir bölgesine iskân ettirilen muhacirlerin geldikleri coğrafyadaki şartları düşünüldüğünde, tarım ve hayvancılığa oldukça elverişli bir yer olan kazada yaşayan muhacirler ekseriyetle geldikleri yerlerdeki mesleklerini devam ettirdikleri söylenebilir. Tarım ve hayvancılıkla geçimlerini sağladıklarını bilen devlet, muhacirlere yapmış olduğu yardımları bu doğrultuda gerçekleştirmiştir.

Kafkasya ve diğer coğrafyalardan Osmanlı topraklarına gelen muhacirlerin yerleştirildikleri yerlerde mağdur edilmemelerine özen gösterilmiştir. Aynı zamanda Osmanlı Devleti topraklarına gerçekleşen göçlerin belki de en sıkıntılı tarafı göçmenlere yapılan maddi yardımlar olmuştur. Yukarıda daha önce değinildiği üzere devletlerin yaşanan hadiselerde ne gibi bir tavır gösterdiği ilerleyen zamanlarda hem kendi halkına hem de etrafında bulunan devletlerin toplumlarına etki etmiştir. Osmanlı Devleti de zorda kalan bu kişilere yardım etmek için siyasi ve ekonomik yönde birçok yardımda bulunmuştur. Bu yardımların ne derece yapıldığını anlamak için ise geçmiş dönemde çıkarılan kanun ve talimatlara bakılmalıdır.

1855 yılında göçmenler için bazı yardımlar yapılmasına yönelik talimatlar düzenlenmiştir. Bunlardan bir tanesi de şu şekilde geçmektedir. *“15 yaşına kadar olanlara birer, on beş yaşından yukarı olanlara ikişer kuruş yevmiye verilmekte olduğu halde, muhacirinin kesreti üzerine bu oranın yarısı kadar yevmiye verilmesi karara bağlanıyordu. Memleketlerini tamamen terk ederek gelenlere 10 yaşına kadar olanlarına 100 dirhem ve bu yaştan daha fazla olanlara yarımşar kıyye tahsisatı sonradan karara bağlanmıştır. Her 5 nüfus bir hane kabul edilerek, iki haneye bir çift öküz verilmesi, ayrıca münferiden göç edenlerin birleştirilerek yerleştirilmeleri³⁵⁷”* kararlaştırılmıştır. Osmanlı Devleti, Eskişehir’de yaşayan Kırım ve Kafkas göçmenlerine bu hakları tanıdığı gibi göçmenlere maddi yönden desteklemeye devam etmiştir. Bu konuda verilecek örnekler de bu görüşü destekler niteliktedir. Bu örneklerden bazıları ise şunlardır.

³⁵⁶ Dahiliye Nezareti, *Talimatnâme (1-Muhâcirîne arâzî ve emlak tevziine dair, 2-Muhâcirîne verilen bağ, zeytinlik ve emsali yerlerin imarına ve hüsn-i muhafazasına dair)*, Dersaadet 1333, Garoyan Matbaası, s. 1.

³⁵⁷ Kırılı, a.g.t., s. 224.

18 Aralık 1860 tarihinde Çerkez Besni Kabilesinden 3 hanede 21 kişi Eskişehir Kazası'na bağlı kasaba ve köylerine iskânlarına karar verilmiştir. Çerkez göçmenlerin içerisinde “fukara pusulası” bulunanlara iskânları süresince yarımşar yevmiye verilmesine, nân-ı aziz (ekmek) veya bedeli olan paranın kendilerine teslim edilmesi kararlaştırılmıştır³⁵⁸.

Rusya'dan İstanbul'a gelen Çerkez Altıkesek Kabilesinden 1 hanede 20 nüfuslu Osman oğlu Başmak Bey 14 Haziran 1860 tarihinde Eskişehir Kazası'nda iskân ettirilmek üzere bir talepte bulunmuştur. Talepleri uygun görülen Başmak Bey'in Eskişehir'de münasip bir köye yerleştirilmesi için Kütahya Kaymakamlığı'na ve sevk işlemlerinin yürütülmesi için de Bursa Mutasarrıfı ve Gemlik Müdürlüğü'ne 18 Haziran 1860 tarihinde bir yazıyla bildirilmiştir³⁵⁹. Fakat Başmak Bey'in iskân ettirilmesi gerçekleştirilmeyince durumunu tekrar iletmiştir. İskân ettirilmeyen muhacirin biran evvel yerleştirilmesi ve kendilerine yevmiye verilmesi istenmiştir³⁶⁰. Böylelikle devlet Çerkez muhacirlerine iskân ettirilmedikleri zamanlarda ilgili kurumlara acele etmeleri ve muhacirlerin mağdur edilmemeleri için yevmiye verilerek desteklenmesini sağlamıştır.

Çerkez Altıkesek Kabilesi'nden Kaspolat Bey Osmanlı Devleti'nden kendilerine yardım yapılması için talepte bulunmuşlardır. 1861 yılında Kaspolat Bey takımına ve Hacı Musa Efendi cemaatine yevmiye verilmesine karar verilmiştir³⁶¹.

Kırım civarından Nogay Süd Kabilesinden olan muhacirlerden İstanbul'a gelen Murad Efendi cemaatinden olan 102 hane ve 465 nüfusun daha önceki komisyon valisi paşa tarafından, Bursa Eyaleti, kaza ve köylerine dağıtılarak iskân ettirilmişlerdir. Fakat muhacirlerin dağıtıldıkları bölgenin havasıyla kaynaşamadıkları ve havasından kaynaklı olarak geldikleri yerde çiftçi ve ziraat ile uğraşmalarına rağmen iskân ettirildikleri bölge mezra ve arazilerinin çiftçilik ve ziraata uygun olmadığından geçinme hususunda aciz kalacakları anlaşılmıştır. Bu sebeple söz konusu muhacirlerden Murad Efendi, Hacergeldi ve Demirgazi 31 Mart 1861 tarihinde Sadaret'e gönderdikleri yazı ile Eskişehir'e yakınlığı nedeniyle

³⁵⁸ COA. A.MKT.NZD. 335-66/1.

³⁵⁹ COA. A.MKT.NZD. 315-20/1-2.

³⁶⁰ COA. A.MKT.MHM. 185-61/1.

³⁶¹ COA. BEO.NGG.d., nr. 761, s. 25b.

Seyitgazi civarındaki mera ve arazilere yerleştirilmelerine müsaade edilmesini istemiřlerdir³⁶².

9 şubat 1862 yılında Uşak Kazası Müdürü ve İdare Meclis azaları tarafından Sadarete gönderilen bir yazıda, Karacaşehir Kazası'na bağlı Çağlayan Mahallesinde iskân ettirilen Çerkez muhacirler için 60 adet hane inşa ettirilmesi için gerekli olan 36.425 guruş masrafın kaza ahalisi tarafından karşılandığı belirtilmiřtir³⁶³. Nitekim muhacirler için farklı zamanlarda hane inşasına devam edilmiştir. Çukurhisar'da boş arazilerde iskân ettirilen muhacirler için toplanılan yevmiyelerden haneler inşa ettirilmeye çalıřılmıřtır³⁶⁴.

8 Kasım 1862'de Eskişehir Kazası'na bağlı köylerde iskân ettirilecek olan Altıkesek Kabilesi'nden 18 hanede 112 kişiye yevmiyelik ve 9.389 guruş tutarında yardım edilmesine karar verilmiřtir³⁶⁵.

23 Ağustos 1866 tarihinde Hüdavendigar Eyaleti Muhacir İskân memuru Seyyid Vasfi tarafından gönderilen bir diğer yazıda Başmak Bey'in 5 hane ile bundan 4 sene önce yani 1862 yılında Eskişehir Kazası'na 3 saat mesafede bulunan Çavlam (Çavlım-Çavlum) adlı mevkide hane inşa ettiğinden bahsedilmektedir³⁶⁶.

1889 yılı Ağustos ayında Hüdavendigar Vilayeti'nde muhacirin iskânı için 3.000.000 milyon guruşun lazım olduğu belirtilmiştir. Aynı zamanda İnegöl ve Eskişehir kazalarındaki muhacirlerden arazi ihtiyacı olanlarına arazi dağıtılarak yardım yapılması istenmiřtir³⁶⁷.

1892 yılında Eskişehir'de Karacaşehir Nahiyesi'nde bulunan 30 hanelik Çerkez muhacirlerinin, Gökçekısık köyünde bir camii olmadığı için her seferinde Uluçayır adlı bölgeye gitmesi sıkıntı yaşamalarına neden olmuştur. Bu nedenle Ademizade Mehmed Naim Bey tarafından verilen arzuhalde Gökçekısık köyünde bir cami yapılması istenmiştir. Cami için toplamda 31.000 guruş masraf belirlenmiştir. Yapılan araştırmalar neticesinde 25 Ekim 1892 tarihinde camii inşası için gerekli

³⁶² COA. A.MKT.UM. 467-47/2.

³⁶³ COA. A.MKT.NZD.409-64/3.

³⁶⁴ COA. A.MKT.MHM. 226-47/1.

³⁶⁵ COA. A.MKT.MHM. 186-78/1.

³⁶⁶ COA. HR.SYS. 2938-36/1.

³⁶⁷ COA. BEO.NGG.d., nr. 760, s. 9a.

olan paranın 6 veya 7.000 guruşu ahali tarafından, geri kalanın ise vilayetçe tamamlanmasına karar verilmiştir³⁶⁸.

40-50 hane kadar Eskişehir Kazası'na bağlı Yedideğirmenler isimli bölgeye iskân ettirilen Tatar muhacirleri ilerleyen zamanlarda o taraflarda bulunan 400 veya 500 dönümlük Çayırık adıyla anılan arazide boş bir yerin kendilerine tahsis edilmesi için Tatar ümerasından Ömer Rıfkı Efendi tarafından bir arzuhal yazılmıştır. Dahiliye Nezareti de durumu 10 Temmuz 1893 tarihinde Muhâcirîn Komisyonu'na iletmiştir. Ömer Rıfkı Efendi'nin talepte bulunduğu arazi araştırmalar sonucunda aslında Akköprü Kuru-yı Hümayunu'na ait olduğu ve teferruatı izah edilmiştir. Hal böyle olunca bahsi geçen kişilerin Yedideğirmenler mevkiinde iskân ettirilmelerine karar verilmiştir. Ömer Rıfkı Efendi'nin oraya gitmesi halinde 75 dönümden 130 dönüme kadar kendisine arazi tahsis edilerek verilmesi için Hüdavendigâr Vilayeti'ne 13 Şubat 1894 tarihinde bildirilmiştir³⁶⁹.

Tutrakan, Kırım ve Rumeli muhacirlerinin Eskişehir'in Seyitgazi Nahiyesi'ne gelerek burada iskân ettirildikleri bilgisine ulaşılmıştır. İşte bu muhacirlerin yerleştirildikleri yerde mağdur olmamaları için bir takım güvenceler verilerek kendilerinin ihtiyaçları karşılanmaya çalışılmıştır. Muhacirlerin ihtiyaçlarına binaen hane başına 10'ar kileden 620 kile buğday ve 5'er kileden 310 kile arpa olmak üzere toplamda 930 kile tohumluk hububat ile 1'er çift öküzün satın alınması için 62.000 guruş verilmesi hususunda Hüdavendigâr Vilayeti Muhâcirîn İslâmiye Komisyonu 1.Azalığı'na bir yazı yazılmıştır. Muhâcirîn-i İslâmiye Komisyonu muhacirler için lazım olan paranın Maliye Nezareti tarafından verilmesi talebini Sadaret'e bildirmiştir. Sadrazam Halil Paşa durumun 12 Eylül 1901 tarihinde padişaha arz edilmesi için bir yazı yazmıştır. 23 Eylül 1901 tarihinde padişahın onay verdiği bildirilmiştir³⁷⁰. Padişahın onay vermesi sonucunda 15 Eylül 1901 tarihinde Sadaret makamınca Muhâcirîn-i İslâmiye Komisyonu 1.Azalığı'na, Dahiliye ve Maliye nezaretlerine gereğinin yapılması yazılmıştır³⁷¹.

Bâb-ı âlî Evrak Odası Nezaret Gelen-Giden ve Vilayet Gelen-Giden defterlerinde Tutrakan, Kırım ve Rumeli muhacirlerinin ihtiyaçlarının karşılanmasına

³⁶⁸ COA. BEO. 102-7580/1.

³⁶⁹ COA. DH.MKT. 83-6/1-2.

³⁷⁰ COA. İ.DH. 1387-40/1-2-3.

³⁷¹ COA. A.MKT.MHM. 515-12/1.

dair talimatlar verildiği açıkça görülmüştür. Böylelikle muhacirlerin ihtiyaçlarıyla hükümetin ne denli alakadar olduğu bir kez daha kanıtlanmıştır³⁷².

Şimdi burada dikkatimizi çeken hususların arasında devlet kademelerinin bu konuda hangi mercilere haber verdiği ki bunlar da sırasıyla belirtilmiştir. Misal muhacirlerin sorunlarını gidermek için Muhacirin Komisyonuna bildirilmesi elzem bir durumken mali işlerle alakalı bir konu geçtiği için gereken paranın temini için Maliye Nezareti'ne haber verilmiştir. Muhacirlerin iskânlarının yapıldığı yer ve daha sonra karşılaştıkları sorun karşısında yaşadıkları yerin bağlı olduğu idari birim tarafından Dahiliye Nezareti'ne durumun izahı yapılmıştır. Yani yaşanan hadiseden anlaşılmaktadır ki Osmanlı topraklarına gelen muhacirlerin göç ve iskân süreçleri son derece sistemli bir şekilde yapılırken yaşanan sorunlar da idari birimlerce halledilmeye çalışılmıştır³⁷³.

1901 yılında Eskişehir Kazası'nda bulunan Kafkasya muhacirlerinin iskân ettirilmesi ve diğerleri için de boş arazi verilmesi Dahiliye Nezareti'ne bildirilmiştir³⁷⁴. 24 Ocak 1903 tarihinde Eskişehir'e 4050 kişi sevk edildiği ve bahsi geçen muhacirlerin şiddetli kış mevsiminde sokakta kaldıklarını ve kendilerine maddi yardımda bulunmadıkları için sefalet içinde bırakıldıklarını Seyid Ömer ve dokuz arkadaşı Sadarete telgrafla bildirmiştir. Durumu öğrenen Sadaret derhal muhacirlere yardım edilmesi için Eskişehir'in bağlı olduğu Hüdavendigâr Vilayeti'ne 25 Ocak 1903 tarihinde telgraf yazmıştır. Hüdavendigâr Vilayeti durumu halleder halletmez tarafına bildirilmesini istemiştir. Demek oluyor ki muhacirler Eskişehir'de maddi olarak yetemedikleri ve perişan bir halde kaldıkları zaman durumlarını Sadarete arz ederek çözüm arayışına girmiştir. Sadaret tarafından muhacirlerin sorunlarına çözüm yolu bulacak makamın bölgenin idari birim olarak bağlı olduğu yere yazması da bizlere alt ve üst makam ilişkisi ile idari birimlerini göstermiştir. Diğer yandan muhacirlerin sıkıntılarının çözüme kavuşması ile yetinemeyen Sadaret bir de kendisine dönüş yapılmasını isteyerek olaylar karşısında kontrollü bir mekanizmanın olduğunu da göstermiştir³⁷⁵.

³⁷² COA. BEO.NGG.d. nr. 760, s. 32b; COA. BEO.VGG.d., nr. 760.

³⁷³ COA. İ.DH. 1387-40/1-2-3.

³⁷⁴ COA. BEO.NGG.d. nr. 760, s. 44a.

³⁷⁵ COA. A.MKT.MHM. 521-4/1-2.

Eskişehir Kazası'na bağlı Gökçeoğlu köyüne 22 hane Kırım muhacirlerinin ihtiyaçları üzerine tohumluk olmak üzere hane başına 10'ardan 120 kile buğday ve 5'erden 110 kile bedeli olan 5.280 guruşun verilmesine için bazı yazışmalar yapılmıştır. Buna göre muhacirlerin ihtiyacını olan 5.280 guruşun Muhacirin İdaresi tarafından 1903 senesinde tahsil edilecek şekilde gönderilmesi ve gerekenin yapılması Muhsabe-i Umumiye-i Maliye'den bildirilmiştir. Maliye Nazırı 18 Şubat 1903 tarihinde Sadarete muhacirlerin durumunu iletmiştir. Sadaret ise 23 Mart 1903 tarihinde Maliye Nezareti'nden gerekeni yapmasını istemiştir³⁷⁶.

Eskişehir Kazası'na bağlı Alpu istasyonuna bir saat mesafede bulunan Mamuriye köyünde 17 hanelik Kırım muhacirine zaman zaman yardımda bulunulmuştur. Örneğin, Muhacirler ihtiyaçları olan 1.110 kile buğday, 740 kile arpanın ve tohumluğun temini için yardım talebinde bulunmuşlardır. Muhacirlerin buğday ve arpa ihtiyaçları için nakil masraflarının tahminen 30.000 guruş tutacağı belirtilmiştir. Belirtilen miktarın ise ileride tahsil edilmek üzere Ziraat Bankası tarafından ödenmesi kararlaştırılmıştır. H. 1318 temettuat fazlasının Umum-ı Ziraatten ödenmesi istenmiştir. Durum, 19 Şubat 1903 tarihli ve 369 numaralı tezkire ile Orman, Maden ve Ziraat nezaretlerine haber verilmiştir. Nitekim 22 Şubat 1903 tarihinde Ticaret ve Nafia Nezareti'ne gerekli olan harcama tutarları iletilmiştir³⁷⁷.

Eskişehir Kazası'na bağlı Karakaş köyünde 16 hane Kırım muhaciri ve aynı kazaya bağlı Seyitgazi Nahiyesi'nin Belviran mevkiinde iskân ettirilen 37 hanelik Şumnu muhaciri gıda yardımı talebinde bulunmuştur. Hüdavendigâr Vilayeti, muhacirlerin ihtiyacı olan tohumluk için 980 kile buğday ve arpa bedeli olan 10.000 guruşun temini için Sadaret'e durumu iletmiştir. Sadaret ise muhacirlerin buğday ihtiyaçlarının karşılanması için Muhâcîrîn-i İslâmiye Komisyonu 1.Azalığı'na bir tezkire göndermiştir. Muhasebe-i Umumiye-i Maliye idarasi toplam tutarın 1903 senesinde tahsil edilecek şekilde gönderilmesini istemiştir. 23 Mart 1903 tarihinde Maliye Nazırı, Sadaret'e bu hususu iletmiştir. Sadaret de 25 Mart 1903 tarihli yazı ile Maliye Nezareti'nin gereğini yapmasını istemiştir³⁷⁸.

³⁷⁶ COA. A.MKT.MHM. 521-31/1-2.

³⁷⁷ COA. A.MKT.MHM. 521-20/1; COA. İ.OM. 9-7/1-2-3.

³⁷⁸ COA. A.MKT.MHM. 521-34/1-2.

1903 yılında Eskişehir’e 4050 kişi sevk edilmiş ve bahsi geçen muhacirler şiddetli kış mevsiminde sokakta kalmışlardır. Bu gruptan Seyid Ömer ve dokuz arkadaşı Sadaret’e bir telgraf göndererek sefalet içerisinde bulunduklarını ifade ederek yardım talebinde bulunmuşlardır. Durumu öğrenen Sadaret derhal muhacirlere yardım edilmesi için Eskişehir’in bağlı olduğu Hüdavendigâr Vilayeti’ne 25 Ocak 1903 tarihinde bir telgraf yazmış ve neticenin bildirilmesini istemiştir³⁷⁹. Demek oluyor ki muhacirler Eskişehir’de maddi olarak yetemedikleri ve perişan bir halde kaldıkları zaman durumlarını Sadaret’e arz ederek çözüm arayışına girmiştir. Sadaret tarafından muhacirlerin sorunlarına çözüm yolu bulacak makamın bölgenin idari birim olarak bağlı olduğu yere yazması alt ve üst makam ilişkisi ile idari birimleri göstermiştir. Diğer yandan muhacirlerin sıkıntılarının çözüme kavuşması ile yetinmeyen Sadaret aynı zamanda kendisine dönüş yapılmasını isteyerek olaylar karşısında kontrollü bir mekanizmanın varlığını da göstermiştir.

Kırım ve Kafkasya göçmenlerine yapılan yardımlar neticesinde birçok göçmen bölgedeki yaşamlarını sürdürmeye devam etmiştir. Bu göçlerin neticesinde bölgede sosyo-ekonomik ve kültürel alanda birçok değişim yaşanmıştır. Üstelik bu değişimlerin izleri günümüzde dahi görülmektedir³⁸⁰. Örneğin Çiğ (Çi) Börek, Sorpa, Nogay çayı, Kalmuk çayı, Nogay mantısı, Oğmaç ve Kıygaşa gibi bazı yiyecek ve içecekler Eskişehir’in zengin mutfak kültürünü oluşturmaktadır³⁸¹.

7. KIRIM VE KAFKAS GÖÇMENLERİNİN ESKİŞEHİR’DE KARŞILAŞTIĞI SORUNLAR

Eskişehir’de yaşayan muhacirlerin ekseriyeti iskân ettirilmeleri kararlaştırılan yerlere gönderilmemelerinden, iskân için belirlenen yerleri beğenmemelerinden, tarım arazilerinin elverişsizliğinden, arazilerinin yeterli gelmeyişinden, iskân ettirildikleri yerden başka bir bölgeye gönderilmelerinden vb. nedenlerle Osmanlı devlet merkezine sorunlarını anlattıkları dilekçeler yazmıştır. Bu dilekçeler Sadarete yazıldıktan sonra gerekli incelemeler yapılarak muhacirlerin sorunları giderilmeye

³⁷⁹ COA. A.MKT.MHM. 521-4/1-2.

³⁸⁰ Ayla Efe, “Orası” ile “Burası” Arasında Değişen Kimlikler/Aidiyetlikler: Eskişehirli Olmak Üzerine Bir Değerlendirme”, *Geçmişten Günümüze Göç III*, (ed. Osman Köse), Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun 2017, s. 1810.

³⁸¹ https://eklesene.com/tv_radyo/eskişehir_göçmen_mutfağı.html, (Erişim Tarihi: 01.06.2019).

çalışıldığı gibi kimi zaman da muhacirlere yardım edilememiştir. Bu konunun daha net anlaşılması için Eskişehir’de muhacirlerin yaşadıkları sıkıntılara ve devlete yazdıkları dilekçelere bakılmıştır.

Kırım ve Kafkasya’dan Eskişehir’e göç etmek isteyen veya göç ettikten sonra belli yerlere iskân ettirilen muhacirlerin şikâyetleri incelendiğinde karşımıza şunlar çıkmıştır.

7.1. İSKÂNLARI GERÇEKLEŞMEYEN KIRIM VE KAFKAS GÖÇMENLERİ

Kırım ve Kafkasya’dan Eskişehir’e gelecek olan göçmenlere her ne kadar izin verilmiş olsa da göçmenlerin bölgeye yerleştirilmesi kolay olmamıştır. Göçmenlerin iskânı geciktirilmiştir. İskânları geciken göçmenler ise sık sık Osmanlı Devleti’ne zor durumda kaldıklarını bildirmiştir. Bu duruma dair birkaç örnek verilecek olursa, 1858 yılında Eskişehir Kazası’na bağlı Alpu köyü civarında bulunan Çukurhisar arazisine iskân ettirilmek üzere Çerkez Debbağ Kabilesi’nden 7 hane 25 nüfus gönderilmeleri kararlaştırılmıştır. Mehmed ve Zekeriya Efendiler iskânları gerçekleştirilmeyen muhacirlerin sefalet içinde kaldıklarını ve biran evvel iskân ettirilmelerini istemiştir³⁸².

29 Ağustos 1859 tarihli bir yazıya göre Eskişehir Kazası’na bağlı bazı yerlerde yerli halk ile muhacirler arasında mera ve arazi anlaşmazlığı yaşanmıştır³⁸³.

Çerkez muhacirlerinden Behçet Bey’in takdim ettiği bir arzuhalde 20 hanelik Çerkez kabilesiyle 1860 yılında iskân ettirilmeleri için Kütahya Sancağı’na bağlı Eskişehir Kazası’na gönderilmişlerse de henüz iskân ettirilmedikleri gibi bir de 4 aylık yevmiyeleri ödenmemiştir. 1861 yılında Çerkez muhacirleri zor durumda kaldıklarını ve Seferihisar Kazası’na bağlı Sarı köyüne iskân ettirilmek istediklerini belirtmiştir³⁸⁴.

Kırım ve Kafkas göçmenlerinin Eskişehir’e iskânlarının gecikmesi yalnızca göçmenleri etkilememiştir. Göçmenlerin iskânı meselesiyle ilgilenen devlet adamları ise yaşanan sorunun halledilmesi için ilgilenmiştir. Örneğin, 13 Eylül 1861 tarihinde

³⁸² COA. A.MKT.UM. 471-41/1-2.

³⁸³ COA. A.MKT.UM. 363-23/1.

³⁸⁴ COA. A.MKT.UM. 467-35/1-2-3.

Hüdavendigâr Eyaleti'nde iskân ettirmek üzere 51 hanelik Kırım muhacirleri, Eskişehir'in Kalkanlı mevkiine gönderilmeleri kararlaştırılmıştır. Dönemin Kütahya Kaymakamı Nebil Paşa, Kırım muhacirlerinden Murad Efendi'ye "Kütahya Sancağı'na bağlı Gireği köyü'ne Arın yoluyla Eskişehir'de Kalkanlı bölgesine gidip bakın ve beğenirseniz de sizleri oraya iskân ettireyim" demiştir. 51 hanelik Kırım muhaciri Eskişehir'de iskân ettirilinceye değin Kütahya Sancağı'na bağlı Gire köyünde misafir olarak ikamet etse de bir türlü iskânlarının gerçekleştirilmemesi üzerinde 51 hane namına Murad Efendi Sadarete bir dilekçe yazmıştır. 15 Eylül 1861 tarihinde Sadaret makamı "muhacirlerin neden iskân ettirilmediklerinin sebeplerini" ve mümkün olabildiğince bahsi geçen yere muhacirlerin iskân ettirilmelerini şayet mümkün değilse de Eskişehir'de başka bir yere iskân ettirilmelerini belirtmiştir. Diğer yandan muhacirler itinalı ve dikkatli bir şekilde yerleştirilmelerini Hüdavendigâr Vilayeti ile Kütahya Kaymakamı'ndan istemiştir³⁸⁵.

Besni Kabilesi'nden Abbas Bey'in refakatinde 35 hane Eskişehir Kazası'na iskân ettirilmesine karar verilmesine rağmen iskân ettirilememiştir. Muhacirlerin güzellikle iskân ettirilmelerine rağmen başka yere iskân ettirilmelerini istemeleri ise ilgili makamlarca sorun olarak görülmüştür. Bu nedenle de sorunun izahı ve yapılacaklar için dönemin Kütahya Kaymakamı Nebil Paşa'ya bildirilmiştir³⁸⁶. Abbas Bey gibi iskânları konusunda sıkıntı çeken başka muhacirler de olmuştur. Örneğin Çerkez Altıkesek Kabilesi'nden olan 6 hanelik Doğusa? Nuh, İlyas, İshak ve Uğurlu adlı muhacirleri hükümet kararıyla Kütahya Sancağı'na sevk olunmuşsa da iskân ettirilmedikleri ve kendilerine yevmiyelerinin verilmediği için bu durumu ilgili makamlara iletmışlerdir. Muhacirin konusu Kütahya Kaymakamı Nebil Paşa'ya arz edilmesiyle daha net anlaşılmıştır³⁸⁷. 1861 yılında Kütahya Kaymakamı Nebil Paşa tarafından Eskişehir Kazası'na bağlı Çukurhisar mevkiine iskân ettirilmelerine karar verilmiştir. Ayrıca iskân ettirilmeden önce kendilerinin yaşadığı yevmiye sorunun halledilmesine ve kendilerine tekrar yevmiye tahsis edilmesine karar verilmiştir³⁸⁸.

Kırım civarından Nogay Sûd Kabilesinden olan muhacirlerden İstanbul'a gelen Murad Efendi cemaatinden olan 102 hane ve 465 nüfusun daha önceki

³⁸⁵ COA. A.MKT.DV. 203-2/1-2.

³⁸⁶ COA. A.MHR.MHM. 220-12/1.

³⁸⁷ COA. A.MKT.MHM. 222-6/1.

³⁸⁸ COA. A.MKT.UM. 462-50/1-2-3-4.

komisyon valisi paşa tarafından, Bursa Eyaleti, kaza ve köylerine dağıtılarak iskân ettirilmişlerdir. Fakat muhacirlerin dağıtıldıkları bölgenin havasıyla kaynaşamadıkları ve havasından kaynaklı olarak geldikleri yerde çiftçi ve ziraat ile uğraşmalarına rağmen iskân ettirildikleri bölge mezra ve arazilerinin çiftçilik ve ziraata uygun olmadığından geçinme hususunda aciz kalacakları anlaşılmış olup yüce merhametli görevlilerden bu konuda yardım rica etmişlerdir³⁸⁹.

7.2. ARAZİ TAHSİSİ, KONUT İNŞASI VE YEVMİYE SORUNU

Kırım ve Kafkas göçmenlerinin Eskişehir Kazası'na gönderilmesinden sonra bütün sorunlar halledilmiş gibi bir algı olmamalıdır. Göçmenlerin Osmanlı topraklarına gelişi kadar bir de onların uygun arazilere iskân ettirilmesi de önemli olmuştur. Bu iskân ettirilme eylemlerinde kimi zamanlar devlet görevlileri sıkıntılı olurken kimi zaman da göçmenler hükümet yetkililerine sorun yaratmıştır. Özellikle arazilerin tespiti ve muhacirlerin iskânlarında yerlerini beğenmeyen veya bir türlü iskânları gerçekleştirilemeyen göçmenlerin şikayetleri dikkatleri çekmiştir.

Osmanlı Devleti'nde iskân mahallerini gören bazı muhacirler hükümet görevlilerini ekstra işlerle meşgul etmeye başlamıştır. 29 Mayıs 1861 tarihinde gerçekleşen bir olay neticesinde Eskişehir'de iskân ettirilmek üzere gönderilen Çerkez muhacirleri kendilerine verilen arazileri beğenmedikleri için istedikleri mahallerde iskânlarında ısrar etmiştir. Muhacirlerin ısrarları üzerine ne yapılması gerektiği, Çerkez muhacirleri hakkında bir karar verilinceye kadar iskân ettirildikleri yerlerde tutulmaları istenmiştir³⁹⁰.

Çerkez muhacirlerinden Behçet Bey'in takdim ettiği bir arzuhalde 20 hanelik Çerkez kabilesiyle 1860 yılında iskân ettirilmeleri için Kütahya Sancağı'na bağlı Eskişehir Kazası'na gönderilmişlerse de henüz iskân ettirilmedikleri gibi bir de 4 aylık yevmiyeleri ödenmemiştir³⁹¹.

Çerkez Altıkesekek Kabilesi'nden 6 hanelik Doğusa? Nuh, İlyas, İshak ve Uğurlu adlı muhacirleri hükümet kararıyla Kütahya Sancağı'na sevk olunmuşsa da iskân ettirilmedikleri ve kendilerine yevmiyelerinin verilmediği için zor durumda

³⁸⁹ COA. A.MKT.UM. 467-47/2.

³⁹⁰ COA. A.MKT. UM. 436-67/1.

³⁹¹ COA. A.MKT.UM. 467-35/1-2-3.

kaldıklarını belirtmişlerdir³⁹². 1861 yılında muhacirler hem iskân ettirilmiş hem de kendilerine tekrar yevmiye tahsis edilmesine karar verilmiştir³⁹³.

Muhacirlerin iskân ettirildikleri yerleri beğenmemelerinde toprağın verimsiz oluşu, şehrin mesafesi, su kaynağının azlığı ve sivrisinekler gibi haklı gerekçeler kabul edilebilmiştir. 1895-1896 yılları arasında Kırım Tatar muhacirleri Osmanlı Devleti topraklarına geldikten sonra Eskişehir'in "Alpu ve Karaçay köyü arasında kalan Kumtepe" isimleri yerde su bulunmamasından dolayı muhacirler sıkıntı yaşamıştır³⁹⁴.

Yukarıda belirttiğimiz gibi iskânları çözülmeyen göçmenler maddi olanakları da olmadıkları için sefalet içinde kalmış ve kış mevsiminde aciz bir halde devletin yardımını beklediklerini ifade etmişlerdir. Bu muhacirlerin aslında geciktirilmesindeki en önemli nedenlerden birisi arazilerin artık yeterli gelmeyeşidir.

Muhacirlerin sayısı gün geçtikçe artmış ve artık araziler yeterli gelmemeye başlamıştır. Bu nedenle de devlet muhacirlerin iskânı için dolan yerleri ilgili makamlara bildirerek göç ve iskân için Eskişehir'den başka yerlere bakması ve haritalarının çıkarılması için heyetler göndermiştir. Gönderilen heyetler sayesinde muhacirler için boş ve uygun araziler tercih edilmiştir. 23 Ocak 1892 tarihinde Eskişehir'den Ankara'ya kadar boş arazilerin teftişi ve haritalarının çıkarılması için Askeri Teftiş Komisyonu azası Ferik Mazhar Paşa görevlendirilmiştir³⁹⁵.

Muhacirlerin iskân ettirilmesinden sonra yaşadıkları yerlerde ev yapmaları doğal karşılanmıştır. "Peygamberimizin yadigârı³⁹⁶" dedikleri muhacirlere iyi niyetle muamele ederek onlarla iyi geçinmek istemişlerdir. Muhacirler ile yerli halk arasında bazen istenmeyen sıkıntılar yaşandığı gibi kimi zaman da bu sorunlar büyük bir felakete dönüşmüştür.

Hane inşası konusunda yaşanan sorunları değerlendirdiğimiz de karşımıza şunlar çıkmıştır. Çukurhisar bölgesine iskân ettirilen Altıkesik ve Abhaza Bey Kabilesi muahacirleri için 33 hane üzerine muhacirlerin iskân ettirilmesi üzerine ve

³⁹² COA. A.MKT.MHM. 222-6/1.

³⁹³ COA. A.MKT.UM. 462-50/1-2-3-4.

³⁹⁴ Kırımlı, *a.g.e.*, s. 301.

³⁹⁵ COA. DH.MKT. 1931-27/2.

³⁹⁶ COA. BEO. 2357-176753/1.

30 hane daha yapılması için çalışmalar başlatılmıştır. Fakat muhacirlerin hane inşasına Eskişehir Kazası Meclis Azaları bahsi geçen yere daha fazla hane inşa edilmemesini çünkü arazinin buna yeterli gelmeyeceği gerekçesiyle itiraz etmiştir. Yapılan araştırmalar neticesinde bölgede 30 hane inşasına müsait olduğu Serasker Paşa'ya bildirilmiştir. Konya ve Bursa Sancaklarına muhacirin iskânı için uygun hane inşası yapılarak bölgeye muhacir iskân ettirilebileceği Mehmed Vehbi tarafından 18 Ekim 1861 tarihinde Konya Valisi'ne gönderdiği yazıda anlaşılmıştır³⁹⁷.

1861 yılında Kırım Tatar muhacirlerinin Aksakvıran köyüne yerleştirilmesi hükümet tarafından her ne kadar münasip görülmüşse de 14 Kasım 1861 tarihinde gönderilen bir yazıda civardaki yerli halk bu karardan pekte memnun kalmamıştır. Nitekim muhacirlerin iskânlarını kabul etmeyen halk buna mani olmak için “yeterli arazinin olmadığı” gerekçesiyle itiraz etmiştir. Fakat Bâb-ı Âlî bu itirazların yersiz görmüş ve Kırım Tatar muhacirlerinin iskânı başarıyla gerçekleştirilmiştir³⁹⁸.

1859 yılında Eskişehir Kazası'na bağlı Gökdere köyüne iskân ettirilmiş olan Dağıstan muhacirleri 27 yıldan beri iskân ettirildiği ve 1886 yılında 11 hanelik nüfusa sahip olan muhacirler³⁹⁹ bölgede yaşayan yerli halk arasında şiddetli sorunlar yaşamıştır. Üstelik bu sorunları çıkaranlar da Eskişehir'in ileri gelen isimleridir. Örneğin; 22 Aralık 1866 tarihinde Dahiliye tarafından Hüdavendigâr Vilayeti'ne gönderilen bir yazıda Dağıstan muhacirleri ile Orta mahalle ahalisinden Hacı Hasan Ağa ve şahsın oğlu Mustafa Beyin arasında bulunan hanelerin yıkılmasını istemişlerdir. İki tarafın sorunları o kadar çözülemez bir hal almıştır ki muhacirlerin hayvanları gasp edilmekte ve muhacir cinayetleri işlenmektedir. Bu durumda yetkili makamlar duruma el atmak zorunda kalmıştır⁴⁰⁰.

Göçmenler ile yerli halk arasında bir diğer anlaşmazlık nedeni ormanlık ve mera alanlarıdır. Örneğin, anlaşmazlık konusu olan Kurbanpınarı köyü kaza merkezi ile Danişmend, Sekiviran, Yarımca ve Tandır köylerinin ormanlık ve mera alanı olup buraya muhacir iskân edilemeyeceği üç yıl önce Kazâ İdare Meclisi kararıyla

³⁹⁷ COA. A.MKT.UM. 524-74/2.

³⁹⁸ Kırımlı, *a.g.e.*, s. 281-282.

³⁹⁹ COA. DH.MKT. 1386-99.

⁴⁰⁰ COA. DH.MKT. 1386-99.

belirtilmişken buraya Danişmend köyünden 7, Sekiviran köyünden 20 hane iskân ettirilmiştir. Halbuki bahsi geçen muhacirler geçimlerini sağlayamayıp Aziziye Kazası'na gönderilmeleri kararlaştırıldığı halde aynı bölgede bırakılmıştır⁴⁰¹.

1895-1896 yılları arasında Kırım Tatar muhacirlerinden Eskişehir'in "Alpu ve Karaçay köyü arasında kalan Kumtepe" isimlerine iskân ettirilenler ile yerli Alpu halkı arasında bazı münakaşalar yaşanmıştır. Muhacirlerin iskân ettirilmelerini istemeyen yerli halk aynı zamanda muhacirlerin inşa ettikleri evleri de yıkmıştır⁴⁰².

Danişmend köyünde iskân süreleri biten muhacirlerin Kurbanpınarı köyüne getirilmeleri ve bunların ziraat edecekleri yer olmayınca da muhacirlere Sekiviran köyünden bazı ahalinin arazisi ile bölgedeki baltalıkları ziraat etmeleri için verilmiştir. Bu durum orman alanının tahribine ve odun tedarikinin güçleşmesine sebep olmuştur. Ormanlara muhacir iskân edilmemesi hakkındaki padişah kararına rağmen muhacir iskânı yapan memur Müfettiş Mehmed Bey'in keyfi uygulamaları sebebiyle muhacirler arasında anlaşmazlıklar artmıştır. Buraya sonradan iskân ettirilen muhacirlerin buradan kaldırılarak zuhur eden anlaşmazlıkların giderilmesi, zor durumda kalan muhacir varsa da *peygamberimizin yadigarı olduklarından onların korunacağına* dair bölge köyleri ahalisinin ileri gelenleri Sadarete 11 Haziran 1904 tarihinde bir dilekçe yazmıştır⁴⁰³.

Buna benzer bir diğer durum da 26 Haziran 1920 tarihinde yaşanmıştır. Sadaret makamı tarafından Dahiliye Nezareti'ne "Eskişehir'in Kurbanpınarı köyü baltalık ve mera alanı olduğundan muhacir iskânına elverişli olmadığı halde Danişmend köyünde bulunan muhacirlerin evleri yıkılarak Kurbanpınarı köyüne iskân edilmesi ahalinin mağduriyetine sebep olduğundan" bu durumun düzeltilmesi ile alakalı köylülerin vermiş olduğu dilekçe ile alakalı araştırma yapılmasını istemiştir⁴⁰⁴.

⁴⁰¹ COA. BEO. 2357-176753/1-2.

⁴⁰² Kırımlı, *a.g.e.*, s. 301.

⁴⁰³ COA. BEO. 2357-176753/2.

⁴⁰⁴ COA. BEO. 2357-176753/1.

7.3. YERLİ HALK VE GÖÇMENLER ARASI YAŞANAN SORUNLAR

1856-1857 yılları arasında Kırım'dan göç ederek Eskişehir'e 70-72 hanede 302 kişilik Tatarlar nüfusu 1861 yılının Temmuz-Ağustos aylarında Seyitgazi bölgesine gelmiştir. Aksaklıvıran köyüne yakın mesafede bulunan Ayvalı köyüne bağlı Mumlu Çiftliği tarafında toplanan muhacirler daha sonra uygun yerlere iskân ettirilmelerine karar verilmiştir. 14 Kasım 1861 tarihli bir yazıda “civardaki yerli halkın bu karardan pekte memnun kalmadığını nitekim muhacirlerin iskânlarını kabul etmeyen halkın buna mani olmak için yeterli arazinin olmadığı gerekçesiyle itiraz ettiklerini” belirtmiştir. Yapılan incelemeler sonucunda yerli halkın dediği gibi bir durumun olmadığı anlaşılmıştır⁴⁰⁵. Diğer yandan Kırım Tatarlarıyla yerli halk arasındaki anlaşmazlık ilerleyen zamanlarda da devam etmiştir. Örneğin, 1878 yılında Aksaklıvıran köyü yakınlarında 40 hanelik Kırım muhacire boş arazi temin edilmesi kararına karşı Mustafa Ağa isimli şahıs tarafından müdahale yapıldığına dair şikayetde bulunulmuştur⁴⁰⁶.

Çerkezlerden Altıkese kabilesi Abaşahan aşiretinden bir topluluk Eskişehir'in İmişehir köyüne iskân edilmiştir. Burada boş bulunan mirî arazi Kaza Meclis kararı ile bu göçmenlere tahsis edilmiş, ancak bazı kimseler bu göçmenlerin yerleşmesine müdahale edilmiştir. Bunun üzerine kabile reisleri hükümete müracaat ederek meselenin çözümünü ve iskânlarının gerçekleşmesi için gerekli tedbirlerin alınmasını istemişlerdir. Hükümet, gerekli tedbirlerin alınarak göçmenlerin tahsis edilen araziye iskânlarının engellenmesinin önüne geçilmesi ile göçmenlerin iskân ve rahatlarının temini hususunda Kütahya Kaymakamı'na 18 Ocak 1862 tarihinde talimat vermiştir⁴⁰⁷.

13 Ağustos 1888 tarihinde Eskişehir'de yaşayan Çerkez Hafize Hanım eşi Osman Bey'in bir cariyesi ve yanına aldığı paralarla gittiği gibi kendisine ne bir nafaka verdiği nede kendisinin iâşesi ile ilgilenmediğini belirtmiştir⁴⁰⁸. Hafize Hanım'ın eşini şikâyet etmesi bizlere muhacirlerin aile içerisinde de bir takım sorunlar yaşadığını göstermiştir. Arazi ihtiyacı, gıda temini için üst makamlara

⁴⁰⁵ Kırımlı, *a.g.e.*, s. 281-282.

⁴⁰⁶ COA. BEO.NGG.d, nr. 762, s. 11a.

⁴⁰⁷ COA. A.MKT.DV. 216-63/1-2-3.

⁴⁰⁸ COA. DH.MKT. 1558-53/1.

yazılan yazıların dışında görülen bu olay sosyolojik açıdan da önem arz etmiştir. Zira muhacirlerin içerisinde çok eşlilik olduğunu kanıtlamıştır. Diğer yandan bir kadının hakkını aramak için üst makamlara durumunu izah etmesi kadın muhacirlerin kim olduğu, nerede yaşadıkları, ne gibi sorunlar yaşadıklarını ve çözüm yolu için izledikleri yolları izlememizi kolaylaştırmıştır.

1889 yılında Gökdere köyünde iskân ettirilmiş olan Dağıstan, Karinabad ve Nogay muhacirleriyle Hacı Hasan Ağazade Hacı Mustafa ve Hasan Beylerin arasında bir anlaşmazlık yaşanmıştır. Bahsi geçen muhacirlerin vekili olan Hızır'ın arz ettiği duruma göre Hacı Hasan Ağazade Hacı Mustafa ve Hasan Beyler, Dağıstan ve Karinabad muhacirlerini yaşadıkları yerden kaçırmaya çalışmış ve Nogay muhacirlerini de tehdit etmiştir. Sadarete arz edilen hadisenin tahkik edilmesi için 26 Mart 1889 tarihinde Hüdavendigâr Vilayeti'ne bir yazı gönderilmiştir. Fakat 11 Ocak 1909 tarihinde Dahiliye Nezareti tarafından Hüdavendigâr Vilayeti'ne iletilen yazı da tahkikatın hâlen daha sürdürüldüğü ve bir sonuca varılmadığı anlaşılmıştır⁴⁰⁹.

24 Eylül 1895 tarihinde Serasker Rıza Paşa tarafından Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği bir yazıda Eskişehir Kazası'na bağlı Ağapınar'da Abhaza ve Çerkez muhacirlerinin arasında geçen bir olay yüzünden Abhaza muhacirlerinin şikayette bulunduğu anlaşılmıştır. Olayın içeriği bilinmese de muhacirler arasında bir sorun olduğu ve bu nedenle İzmit Kumandanlığı'nın da işin içine karıştırıldığı anlaşılmıştır⁴¹⁰.

19 Haziran 1905 tarihinde Eskişehir Kazası Kaymakamlığı tarafından hayvanat-ı ehliye rüsumu tahsilinde yapılan zorlamalar yapılmıştır. Muhacirlere tanınan vergi muafiyetin süresi henüz bitmediği halde hayvanat-ı ehliye rüsumunun kendilerinden tahsil edilmesi muhacirler ile yönetici arasında bir anlaşmazlığa neden olmuştur. Bu nedenle Muhtar Mehmet tarafından Seyyitgazi'den çekilen telgraf ile Hüdavendigâr Vilayeti'nden gereğinin yapılması istenmiştir⁴¹¹.

Kafkasya Karaçay muhacirlerinden 400 hane halkı Konya Vilayeti'ne iskân ettirilmeleri emrini inatla kabul etmedikleri gibi içlerinden bazıları da firar etmiştir. Hüdavendigâr Vilayeti'ne iskân ettirilmek isteyen Karaçay muhacirleri sadece ısrar

⁴⁰⁹ COA. DH.MKT. 1611-104/1; COA. DH.MKT. 2706-73/2.

⁴¹⁰ COA. DH.MKT. 439-22/1.

⁴¹¹ COA. DH.MKT. 974-25/1-2.

etmekle de yetinmeyerek sevk memurlarını tehdit etmiştir. Hal böyle olunca alt makamlar üst makamlara durumu izah etmek durumunda kalmıştır. Muhâcirîn-i İslâmiye Komisyonu 17 Ekim 1906 tarihinde durumu Sadarete bildirmek durumunda kalmıştır. Nihai olarak Sadaret tarafından 26 Kasım 1906 tarihinde Muhâcirîn-i İslâmiye Komisyon'u Birinci Azalığına, Konya'dan Hüdavendigâr Vilayeti'ne firar ederek gelen 167 hanede 2.000 küsurdan Eskişehir'e bağlı Sivrihisar mevkiine 27 hanede 160 kişi nakil edilmiştir. Konya Vilayeti'ne iskân ettirilemeyeceği anlaşılan Kafkas Karaçay muhacirleri "*Hüdavendigâr Vilayeti'ne bağlı boş arazilerde uygun görülen yerlere iskân*" edilmeleri de ayrıca tembih edilmiştir⁴¹². Karaçay muhacirlerinin ısrar, firar, baskı ve tehdit yoluyla istedikleri yere gönderilmeleri devlet için küçük bir hadise olarak görülmemelidir. Zira muhacirlerin bir Osmanlı memurunu tehdit etmesi hiç de hafife alınacak bir hadise değildir. Muhacirlerin bu tür yollara başvurması diğer muhacirleri de cesaretlendireceği gibi devlet içerisinde küçük çatlaklara da neden olacaktır. Bu nedenle Osmanlı Devleti içerisinde başıboş muhacirlerin olmasındansa bahsi geçen muhacirlerin biran iskân ettirilmeleri hedeflenmiştir. Yaşanan bu hadise tüm muhacirler için geçerli olmayıp azınlığı temsil etmektedir.

Kırım ve Kafkasya'dan Eskişehir'e gelen göçmenler yerli halk ve devlet adamlarıyla her zaman sorun yaşamamıştır. 1886 yılında 11 hanelik nüfusa sahip olan muhacirler bölgede yaşayan yerli halk arasında şiddetli sorunlar yaşadığı gibi⁴¹³ iyi ilişkilerde kurduğu olmuştur. 24 Mart 1870 tarihinde Dağıstan muhacirlerinden Said Efendi'nin farklı bir yere iskân ettirileceğini öğrenen yerli halk bu kararın iptalini istemiştir. Bâb-ı Âlî Evrak Odası, Hüdavendigâr Ayniyat defterlerinden elde edilen bilgiye göre Said Efendi'nin Gökdere mevkiindeki tarlasını sulamak amacıyla hükümetten kanal açma iznini alması neticesinde şahsın iskân ettirilme kararından vazgeçildiği anlaşılmıştır⁴¹⁴.

Bir diğer örnek ise, 9 Şubat 1862 yılında Uşak Kazası Müdürü ve İdare Meclis azaları tarafından Sadarete gönderilen bir yazıda görülmektedir. Karacaşehir Kazası'na bağlı Çağlayan Mahallesinde iskân ettirilen Çerkez muhacirler için

⁴¹² COA. A.MKT.MHM. 529-75/5-8.

⁴¹³ COA. DH.MKT. 1386-99.

⁴¹⁴ Kırılı, a.g.t., s. 251.

yapılacak olan 60 adet hane inşası için gerekli olan 36.425 gurus masraf kaza ahalisi tarafından aralarında pay edilerek karşılanmıştır. Hatta kaza ahalisinin bu durumdan memnun ve müteşekkir olduklarını belirtmiştir⁴¹⁵. Bu da demek oluyor ki yerli halk muhacirlerin konut inşası için birleşerek aralarında bu sorunu halletmeye çalışmıştır. Muhacirlerin masraflarını aralarında pay etmeleri ortak dayanışmayı sağlarken bu durumdan memnun oldukları ifade etmeleri ise bölgede muhacirlerin iyi karşılandığının önemli bir göstergesi olmuştur.

⁴¹⁵ COA. A.MKT.NZD. 409-64/3.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

RUMELİ VE DİĞER BÖLGELERDEN ESKİŞEHİR'E YAPILAN GÖÇLER

1. RUMELİ COĞRAFYASI

Osmanlı Devleti, Roma İmparatorluğu'ndan Anadolu'ya karşı denizin ötesinde aldığı topraklara Rum-ili adını vermiştir⁴¹⁶.

Rumeli adıyla anılan Balkan Yarımadası, Adriyatik Denizi, Otranto Boğazı, Yunan Denizi, Doğu Akdeniz, Ege Denizi, Çanakkale Boğazı ve Karadeniz'le çevrilidir⁴¹⁷. *Yarımadanın kuzey sınırı ise aynı nitelikte değildir; Tuna-Sava ırmakları veya Doğu Karpatlar ile Transilvanya Alpleri olarak da ele alınmaktadır. Daha belirgin bir hat olarak Ukrayna'nın Odessa limanından İtalya'nın Trieste limanına çekilecek bir hattın güneyinde kalan alan olarak da tanımlanmaktadır*⁴¹⁸.

Balkan ülkeleri olarak: Arnavutluk Cumhuriyeti, Bosna-Hersek Cumhuriyeti, Bulgaristan Cumhuriyeti, Hırvatistan, Karadağ, Kosova, Makedonya Cumhuriyeti, Romanya, Sırbistan, Slovenya, Yunanistan Cumhuriyeti ve Türkiye Cumhuriyeti yer almaktadır⁴¹⁹.

2. RUMELİ'DEN ANADOLU'YA GÖÇLERİN BAŞLAMASI

1774 yılında Küçük Kaynarca Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Rusya Ortodoksların hamisi olarak kendini göstermeye başlamıştır. Paris Antlaşması ile Osmanlı Devleti, Hristiyan azınlıklarının korunmasını yabancı devletlere

⁴¹⁶ Halil İnalçık, "Rumeli", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXXV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2008, s. 232.

⁴¹⁷ Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi 18. ve 19. Yüzyıllar*, Küre Yayınları, İstanbul 2013, s. 1.

⁴¹⁸ Ali Yiğit, "Balkan Yarımadası'nın Beşeri Coğrafya Özellikleri ve Türk ve/veya Müslüman Nüfus Varlığı", *Yeni Türkiye Dergisi*, Rumeli-Balkanlar Özel Sayısı 1, S. 66 Ankara 2015, s. 943.

⁴¹⁹ Balkan ülkeleri üzerine daha ayrıntılı bilgi için Bkz: Ramazan Özey, *Balkanlar ve Balkan Ülkeleri Coğrafyası*, Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2016.

vermiştir⁴²⁰. Rusya bu tarihten itibaren Ortodoksları himaye etme gerekçesiyle “Panslavizm⁴²¹” projesini ilerletmeye başlamıştır.

Osmanlı Devleti yabancı güçler karşısında aldığı yenilgiler zamanla önünü alamadığı kayıplara neden olmuştur. Özellikle XIV. ve XV. yüzyıl arasında Osmanlı Devleti’nin Rumeli’de uygulamış olduğu iskân siyaseti, dramatik bir şekilde geriye dönüş sahnesi olarak değerlendirilmiştir. Rusya’nın Rumeli’de Slav haklarını koruma bahanesiyle sayısı milyonlarla ifade edilen Müslümanları yağma, tecavüz, yakılıp-yıkılma, sürgün ve göç gibi sistemli yok etme politikasına maruz kalmalarıyla sonuçlanmıştır⁴²².

Rusya, Kırım ve Kafkasya’da uyguladığı baskı politikasıyla binlerce Müslüman Türkün Osmanlı topraklarına göç etmesine neden olduğunu söylemiştik. 200.000 Kırım Tatarı 1828 Osmanlı-Rus Savaşı esnasında ve akabinde gerçekleşen savaşlarla göç etmek zorunda kalmıştır. Bu kitlenin bir kısmı eskiden olduğu gibi Rumeli’de iskâna tâbi tutulurken bir bölümü de Anadolu’ya geçirilmiştir. 1860-1862 yıllarında 227.000 ve akabinde 8.000 kadar göçmen Rumeli’ye ve Anadolu’ya iskân ettirilmeye çalışmıştır⁴²³. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi’nde Eskişehir bölgesine göç eden Rumeli muhacirleri arasında Kırım ve Kafkasya’dan gelen kişilerin yer aldığı görülmüştür. Rumeli’ye iskân ettirilen bu muhacirler arşiv belgelerinde kimi zaman *Rumeli muhacirleri* olarak geçmiştir.

⁴²⁰ Erkan, a.g.t., s. 16-17.

⁴²¹ Panslavizm tabiri ilk defa 1826 yılında Slovak yazar J. Herkel tarafından kullanılmıştır. Bu tabir Orta ve Doğu Avrupa’da yaşayan Slav kavimlerinin ortak bir geçmişi benimsemeleri ve Rusya’nın millî emellerine erişmesi yolunda kültürel ve siyasal bir birliktelik hedefleyen harekettir. Panslavizm, Kırım Savaşı yenilgisi nedeniyle Rus milliyetçiliği Slav ittifadı (Panslavizm) hedefi altında bütün Rusya’da güçlenmiştir. Rusya’nın liderliği altında bütün Slav kavimlerinin siyasi birliktelik yapmaları hedeflenmiştir. Danilevski tarafından bir sisteme dönüştürülen *Avrupa ve Rusya* adlı eserinde “Panslavizm” görüşünün esas prensipleri orya konulmuştur. Buna göre; Rusların her şeyden önce Türkleri Avrupa’dan kovmalarını ve İstanbul merkez olmak üzere bir Slav devleti kurmayı telkin etmekte ve Rusya’nın bu misyonu yapmaya tarihi hakkı olduğunu iddia etmiştir. Dostoyevski ve Tolstoy gibi ünlü Rus edebiyatı yazarları da bu görüşü benimseyen isimler arasında yer almıştır. Bkz: Akdes Nimet Kurat, “Panslavizm”, *Ankara Üniversitesi ve Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. XI, S. 2-4, Ankara 1953, s. 242; Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarih: Başlangıçtan 1917’ye Kadar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987, s. 343-344; Kemal Beydilli, “Rusya II. Tarih”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXXV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2008, s. 258.

⁴²² Paşaoğlu, a.g.m., s. 349.

⁴²³ Yakut, “Kırım Tatarları ve Nogayların Osmanlı İmparatorluğu’na Göçleri (1783-1922)”, s. 122-124.

Osmanlı Devleti, Rumeli’de yaşadığı ağır yenilgilerde yalnızca nüfus yapısında değil idari taksimatta değişikliklere uğramıştır. “1847 yılına doğru Üsküp, Bosna, Yanya, Selânik eyaletleri kuruldu; asıl Rumeli eyaleti ise İşkodra, Ohri ve Kesriye sancaklarından ibaret kaldı. 1864’te ilk vilayet teşkilatı uygulandığı zaman Rumeli eyalet merkezi Manastır olarak Kesriye ve Ohri, İşkodra livalarından ibaretti. 1864’te Tuna vilâyeti oluşturulduktan sonra birbiri arkasından yeni vilâyetler meydana getirildi ve Rumeli artık coğrafi bir tabirden ibaret kaldı⁴²⁴”. 1878 yılında düzenlenen Berlin Kongresi’nde ve akabinde 13 Temmuz 1878 yılında imzalanan Berlin Antlaşmasından sonra Sırbistan, Karadağ, Bulgaristan ve Romanya Osmanlı Devleti’nden ayrılarak müstakil devlet haline gelmiştir. Bu süreçten sonra Müslüman-Türk halkının büyük bir kısmı göç ederek Anadolu’ya yerleşmeye başlamıştır. Böylelikle bahsi geçen yerlerde Müslüman nüfusu azalırken Gayri-Müslim nüfusu artmıştır⁴²⁵. “Bulgaristan ayrıldıktan sonra 1894’te Rumeli Edirne, Selânik, Kosova, Yanya, İşkodra, Manastır vilâyetlerine ayrılmış bulunuyordu⁴²⁶”. Böylelikle devletten ayrılan topraklardan Eskişehir’e uzanan bir göç dalgası yaşanmaya devam etmiştir. Nihayetinde XIX. asır sonlarında Rumeli’de yaşayan yaklaşık 4 milyon Müslüman-Türk nüfustan sayısı yüzbinleri hatta milyonlara ulaşan göçmen başka yerlere göç etmeye zorlanmıştır. Osmanlı Devleti’nin izlerini silmek için birçok yapıya (binalar, köprüler dahi) tahrip edilmiştir. Yoğun baskı, tahrip ve sürgünler neticesinde yaşanan hadiseler Balkan milliyetçiliğinin kara yüzü olarak tarihe geçmiştir⁴²⁷.

3. RUMELİ GÖÇMENLERİNİN GEÇİCİ İSKÂN ETTİRİLDİKLERİ YERLER VE GÖÇ GÜZERGÂHLARI

Uzun yıllar topraklarında barış ve sükûnet içerisinde yaşayan Rumeli Türkleri, baskı ve katliamlarından kaçmak için çareler aramıştır. Bu çareyi Osmanlı topraklarına sığınmakta bulan nice Rumeli muhaciri ise daha Osmanlı toprağına varamadan yollarda ölmüştür. Öncelikle Rumeli muhacirlerinin yol güzergâhlarının

⁴²⁴ Halil İncalcık, *Osmanlılar Fütühat, İmparatorluk, Avrupa ile İlişkiler*, Timaş Yayınları, İstanbul 2011, s. 201.

⁴²⁵ Enver Ziya Karal, “İstibdat Devri Müesseseleri”, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, C. IV, Ankara 2007, s. 487.

⁴²⁶ İncalcık, “Rumeli”, s. 234.

⁴²⁷ Halil İncalcık ve Bülent Arı, “Türk-İslam-Osmanlı Şehirciği ve Halil İncalcık’ın Çalışmaları”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. III, S. 6, Temmuz 2005, s. 36.

nerelerden geçtiğini ve Eskişehir'e hangi vasıta ile ulaştıklarının en başta belirtilmesi gerekir. Göçlerin yönü ve biçimi, geçerli durumu ve göçmenlerin bulunduğu bölgelere göre farklılık göstermiştir.

Baskı ve zulümden kaçan çeşitli halk kitlesi Rumeli'den ayrılmak için bazı limanlarda toplanmaya başlamıştır. Bu toplanma merkezleri ise “*Tuna üzerindeki Vidin, Tulça, Kalas, Karadeniz'in batı sahillerinde Köstence, Varna, Burgas, Ahyolu, Batı Trakya'da Dede-ağaç, Karaağaç, Kavala ve Selânik..*”⁴²⁸ olmak üzere çeşitli limanlar olarak belirtilmiştir. 1894 yılında Şarkî Rumeli'nin Foniya Kazası'na bağlı Borova köyünden Eskişehir'e iskân ettirilmek üzere 166 hanede 782 kişi Gümülcine'ye sevk edilmiştir. Gümülcine'den Dede-ağaç'a sevk edilmelerine karar verilmiştir⁴²⁹.

Eskişehir'e gelenlerin bazıları Hocabey, Sivastopol ve Odesa üzerinden gelmiştir⁴³⁰. Ayrıca Anadolu demir yolunun inşası sonrası demiryoluyla gelenlerde olmuştur. 1892 yıllarında yapımı devam eden *Anadolu Demir Yolu Hattı* 1894 yılından itibaren hizmet veren *Eskişehir Demir Yolu Hattı* sayesinde ulaşım ağı ve nakil konusunda yıldızı daha da parlamıştır⁴³¹. 1893 yılında Rumeli muhacirlerinden 95 kişi Haydar Paşa Treniyle Eskişehir Kazası'na bağlı Çifteler Hârâ-yı Hümâyû'na iskân ettirilmek üzere gönderilmiştir⁴³². 1894 yılında Filipe Kazası'ndan gelen muhacirler, yol güzergâhlarına göre evvela Karaağaç iskelesinde toplanmaya başlamıştır. Burada toplandıktan sonra İzmid'den Eskişehir'e kadar tren yoluyla gelmişlerdir⁴³³. Farklı yıllarda birçok sayıda Filibe, Silistre, Pravadi, Kızanlık ve Köstence muhaciri Haydar Paşa ve Ankara trenleriyle Eskişehir'e sevk edilmeye devam etmiştir⁴³⁴. Göçmenler deniz yolunun dışında kara yolunu tercih edenleri de olmuştur. 1894 yılında Filibe'den Eskişehir'e iskân ettirilmek üzere gelen bazı

⁴²⁸ Faruk Kocacık, “Balkanlar'dan Anadolu'ya Yönelik Göçler (1878-1890), *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, İstanbul 1980, s. 146.

⁴²⁹ COA. DH.MKT. 391-82/1.

⁴³⁰ COA. BEO, 15-1084/3.

⁴³¹ H. 1310 tarihli HVS, s. 356.

⁴³² COA. Y.PRK.KOM. 91-67/1.

⁴³³ COA. BEO. 475-35566/1-2-3.

⁴³⁴ COA. Y.PRK.ZB. 11-91/1; COA. Y.PRK.ZB. 13-64/1; COA. Y.PRK.ZB. 20-44/1; COA. Y.PRK.ZB. 21-5/1; COA. Y.PRK.ZB. 22-25/1.

Rumeli muhacirleri İnegöl Kazası'nın bitişiğinde Ahur Dağı'ndan gelmeye çalışmıştır⁴³⁵.

4. RUMELİ GÖÇMENLERİNİN ESKİŞEHİR'E İSKÂN LARI

4.1. GÖÇMENLERİN “GÖÇ VE İSKÂN” BAŞVURULARI

XIX. yüzyıl coğrafyası ve siyasi durumu göz önüne alındığında yaşanan savaşlar ve savaşın getirdiği yıkımlardan kaçan Rumeli göçmenleri, Osmanlı Devleti topraklarına sığınmayı tercih etmiştir. Rumeli'den Osmanlı topraklarına gelen göçmenlerin ekseriyeti hayvancılık ve ziraat ile geçimlerini sağlayan kişilerden oluştuğu için verimli topraklara sahip kaza, köy ve meralara iskân ettirilmek istemiştir. Bu nedenle Eskişehir Kazası; verimli toprakları, ulaşımın kolay olması, tren hattının buradan geçmesi ve iş olanağına elverişli yerlerin olması sayesinde birçok göçmenin iskân ettirilmek için tercih ettiği önemli yerlerden birisi olmuştur.

Bilindiği üzere göç eden toplumların her ne sebeple olursa olsun göç ettikleri bölgenin kural ve kaidelerini yerine getirmeleri gerekmiştir. İşte bu noktada Osmanlı Devleti, topraklarına göç edecek kişilerden bazı yerine getirmelerini istediği kurallar koymuştur. Göçmenlerin pasaportlu ve izin belgesinin olmasının yanında göç nedenleri ve göç edecek kişilerin künyelerinin açıkça belirtilmesi istenmiştir. Belirtilen kurallar Osmanlı topraklarına gelmek isteyen tüm göçmenler için geçerli olup Eskişehir'de yaşamak isteyen Rumeli'den göçmenleri için de zorunlu tutulmuştur. Rumeli'den Eskişehir'e gelmek isteyen göçmenlerin pasaportsuz ve izinsiz gelmelerine müsaade edilmemesi için yapılan uygulamalar ise dönemin kaynaklarında açıkça görülmüştür. Şayet izinsiz gelenler olursa muhacirler araştırılarak haklarında gerekli işlemler yapılmıştır.

Rumeli'den Eskişehir'e izinsiz bir şekilde yerleşen muhacirler için verilecek bir örnekte şudur. 1908 yılında yapılan yazışmalarda Seyitgazi Nahiyesi civarında Hacı Bekir Bey'in mutasarrıfında olan yaylada 25 hanelik 75 nüfuslu Bosna muhacirin buraya izinsiz gelip yerleştikleri görülmüştür. Olay Hacı Bekir Bey'in yaylasının işgal edildiği yönündeki şikâyeti üzerine başlamıştır. Hacı Bekir Bey'in “*Bosna muhacirlerinin yaylada işgalci gibi izinsiz yaşadıklarını*” beyan etmesi

⁴³⁵ COA. DH.H. 29-15/1-2-3.

sonucu buraya izinsiz geldikleri anlaşılmıştır. Bu şikâyet üzerine muhacirlerin içlerinde bir sözcü ile savunma yapmalarına izin verilmiştir. Muhacirlerden ne zaman ve nereden geldikleri, künyelerinin geçtiği defterin yanında göç ve iskân izin belgeleri talep edilmiştir. Muhacir Komisyonuna verdikleri beyan üzerine, yayladaki iskânlarını resmi olarak belgelendiremedikleri ve sevk edildiklerine dair belgelerinin olmadığı görülmüştür. Eskişehir Kaymakamlığınca durumlarının görüşüleceği ve muhacirlerin ne zaman, hangi numaralı emirle sevk olunduklarının bir an evvel araştırılması talep edilmiştir⁴³⁶.

19 Eylül 1908 tarihinde başlatılan işlemler 1 Ekim 1908 tarihinde Dahiliye tarafından Hüdavendigar Vilayeti'ne gönderilen yazıda Bosna muhacirlerinin evvel emirde geldiklerine dair künyelerinin ve muhacir kayıtlarının biran önce Muhacirin İdare-i Umumiyesi'ne beyan edilmesi istenmiştir⁴³⁷.

4 Temmuz 1893 tarihinde Silistre ahalisinden 10 hane İstanbul'a gelmiştir. Muhacirlerin durumunu anlatmak üzere Küçük İsmail tarafından Sadarete bir yazı gönderilmiştir. Anlaşılan göre Silistre muhacirleri İstanbul'da perişan bir halde oldukları ve biran evvel Eskişehir Kazası'na bağlı Seyitgazi Nahiyesi'nde iskânlarına müsaade etmelerini talep etmiştir⁴³⁸.

25 Eylül 1908 tarihli ve 404 numaralı yazıya verilen cevapta Seyitgazi kasabasında oturan Hezargrad Kazası'nın Balaban köyü muhacirlerinden Ahmed oğlu Mehmed'in bundan 8 sene evvel hicret ettiği ve bunun için herhangi bir engelin olmadığı Varna Tüccar Vekaleti ile yapılan görüşmeler neticesinde anlaşılmıştır. Bu sebeple şahsın Osmanlı nüfusuna kaydedilerek tezkiresinin verilmesi için Muhâcirin Komisyonu tarafından 19 Mayıs 1906 ve 25 Mart 1907 tarihleri arasında Tebligat-ı Umumiye Dairesinde bir araştırma yapılmıştır. Yapılan araştırmalarda Ahmed oğlu Mehmed'in 8 sene evvel gelmesine rağmen Osmanlı nüfusuna müracaatı için geç kaldıkları ifade edilmiştir. Ayrıca bu süre zarfında nerelerde bulunduğu kendisine sorulması ve Muhâcirin-i İdare Umumiyesi'ne ifadesiyle beyan edilmesine karar verilmiştir⁴³⁹. Eskişehir'e gelen muhacirlerin Osmanlı nüfusuna kaydedilmeleri için verilen sürenin 8 seneden az olduğu ve bu süreyi aşanların geçirdikleri süre boyunca

⁴³⁶ COA. DH.MKT. 2620-33/2-1.

⁴³⁷ COA. DH.MKT. 2620-33/3-1.

⁴³⁸ COA. DH.MKT. 78-47/1.

⁴³⁹ COA. DH.MKT. 2800-42/2.

nerelerde bulunduklarının bildirilmesi yönünde bazı kuralların olduğu tespit edilmiştir.

1 Nisan 1909 tarihinde Kuzey Dobruca’da yer alan Tulça⁴⁴⁰ muhacirlerinden Halil bin Zeyn Ali’nin Eskişehir’de iskân ettirilmesine karar verilmiştir. Halil bin Zeyn Ali daha sonraları Osmanlı tabiiyetine kabul için bir başvurda bulunmuştur. Hariciye Nezareti şahsın yaşadığı bölgede herhangi bir vukuatının olmadığı üzerine bir tahkikat yaptırmıştır. Yapılan araştırmalarda Halil bin Zeyn Ali’nin Osmanlı tabiiyetine kabulü için bir engel olmadığı belirtilmiştir. Dahiliye Nezareti’de bu durumu Hüdavendigâr Vilayeti’ne iletmiştir⁴⁴¹.

14 Mayıs 1909 tarihinde Eskişehir Kazası’na iskân ettirmek üzere 50 nüfuslu Hezargrad ve Köstence muhaciri gönderilmiştir. Muhacirlerin içinde pasaportsuz gelenler de olmuştur. 14 Ağustos 1909 tarihinde gönderilen yazıyla, Köstence Kazası’nın Gelincik köyünden İstanbul’a gelen Hamid bin Musa’nın Eskişehir’e iskân ettirilmeden önce yaşadığı yerde vukuatlı olup olmadı tahkik edilip Hariciye Nezareti’ne bildirilmesi istenmiştir⁴⁴². Şayet gelişinde bir mani yoksa Eskişehir’de iskân ettirileceği anlaşılmıştır.

I. Balkan Harbi’nden sonra Eskişehir’e gelmek isteyen Rumeli muhacirleri Osmanlı Devleti’ne göç etmek için izin talep etmeye devam etmiştir. Örneğin: 1917 yılı Nisan ayında Köprülü⁴⁴³ muhacirlerinden Fatıma kocasının yanına gönderilmesi adına bir dilekçe yazmıştır. Dilekçesine göre Köprülü muhacirlerinden Fatıma’nın Eskişehir’de Hoşnudiye mahallesinde oğluyla beraber Eskişehir’e geldiği belirtilmiştir. Aynı zamanda şahsın vermiş olduğu bilgilere bakılarak, Fatıma’nın bir oğlunun seferberlik nedeniyle askerliğe çağrıldığı, birisinin Şark Dar-ül Harbinde şehit düştüğü ve diğerinin de 6.Kolordu’da vazifeli olduğunu belirtmiştir. Bu nedenle Fatıma adlı şahıs “büsbütün kimsesiz, bîçâre ve maişetsiz” kaldığını ifade etmiştir. Fatıma, Köprülü ahalisinden olan eşinin henüz yanına gönderilmediğini ve sefalet içinde olduğunu tekrarlayarak kocası Gola Ahmet oğlu Abdurrahman’ın gelmesine

⁴⁴⁰ Tolci, Tulca, veya Tulcea ismiyle de anılmaktadır.

⁴⁴¹ COA. DH.MKT. 2913-46/1-2.

⁴⁴² COA. DH.MKT. 2904-67/1.

⁴⁴³ Köprülü diğer adıyla Titov Veles, 1872-1899 yılları arasında Selanik Vilayeti’ne bağlı bir kaza iken 1900-1912 yılları arasında Kosova Vilayeti’ne bağlı bir kaza olarak geçmiştir. Günümüzde ise Makedonya’ya bağlı bir şehir konumundadır. Bkz: Sezen, *a.g.e.*, s. 487.

müsaade edilmesini istemiştir. Fakat Sadaret makamının yazmış olduğu tezkirede vermiş olduğu bilgiye bakılırsa Gola Ahmet oğlu Abdurrahman'ın "celbine imkân görülmediği" belirtilerek reddedilmiştir⁴⁴⁴.

7 Ekim 1917 tarihinde Ustumruca muhacirlerinden Kadınşah Muhâcirîn Komisyonu'na bir dilekçe yazmıştır. Dilekçe incelendiğinde karşımıza şu bilgiler çıkmıştır. Ustumruca muhacirlerinden Kadınşah, Balkan harbi muhacirlerinden iki asker evladıyla evvela Dersaadet'e gelmiştir. Kadınşah'ın ifadelerine göre Muhâcirîn Komisyonu tarafından annesiyle beraberindeki cariyeler, akrabalarının yanına yani Eskişehir'e gönderilmiştir. İki oğlu askerde olduğu içinde kendisi annesinin yanına ziyarete gitmek istediğini belirterek izin istemiştir. Dahiliye Nezareti Aşa'ır ve Muhâcirîn Müdüriyet-i Umumiyesi Kadınşah'ın bahsi geçen yerde herhangi bir akrabasının olup olmadığının araştırılması için Eskişehir Mutasarrıflığı'na araştırılma yapılmasını iletmiştir⁴⁴⁵.

4.2. RUMELİ'DEN GELEN GÖÇMENLERİN ESKİŞEHİR'DE İSKÂN ETTİRİLDİKLERİ YERLER

Muhacirlerin göç ve iskân ettikleri yerler hakkında verilen bilgilerin ekseriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi ve Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi'nden elde edilmiştir. Dönemin önemli kaynaklarından birisi olan salnameler ise bu konuda önemli rehberlerimizden birisi olmuştur. Bu kaynaklara bakarak Eskişehir Kazası ve kazaya bağlı idari birimlerinde Rumeli göçmenlerinden kimlerin göç ettikleri, ne zaman geldikleri ve hangi yerlere iskân ettirildiğine dair bilgi edinmemiz kolaylaşmıştır.

Rusya baskı ve zulümlerinden kaçan binlerce Müslüman Türk Osmanlı topraklarına göç etmiştir. Yaklaşık 200.000 Kırım Tatarı 1828 Osmanlı-Rus Savaşı esnasında ve akabinde gerçekleşen savaşlarla göç etmek zorunda kalmıştır. Bu kitlenin bir kısmı eskiden olduğu gibi Rumeli'de iskâna tâbi tutulurken bir bölümü de Anadolu'ya geçirilmiştir. 1860-1862 yıllarında 227.000 ve akabinde 8.000 kadar

⁴⁴⁴ CCA. TİGM. SEVKİYAT, 272-14-73-4-12/1-2-3.

⁴⁴⁵ CCA. TİGM. SEVKİYAT, 272-14-74-10-4/1-2-3-4.

göçmen Rumeli'ye ve Anadolu'ya iskân ettirilmeye çalışmıştır⁴⁴⁶. Rumeli'ye iskân ettirilen bu muhacirler daha sonraları *Rumeli muhacirleri* olarak Eskişehir'e iskân ettirilmiştir.

Osmanlı Devleti, Gayri-müslim nüfusun fazla olduğu vilayetlere göçmenlerin gönderilmesine ve bölgedeki Müslüman nüfusun sayısının arttırılmasına yönelik nüfus politikasını uygulamaya devam etmiştir. Rumeliden gelen Müslüman göçmenlerin iskân ettirildiği en önemli vilayetlerden birisi Hüdavendigâr Vilayeti olmuştur⁴⁴⁷.

Tablo 8: 1886 Yılı Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesine Göre Eskişehir Kazası'nda İskân Ettirilen Rumeli Göçmenleri (H.1303)

Millet	İskân edildikleri yer adı	Hane	Nüfus
Rumeli ve Tatar	İhsaniye Mahallesi	189	646
Rumeli ve Tatar	Akçağlan Mahallesi	44	194
Rumeli	Kızılınler Köyü	42	191
Rumeli	Hamidiye Köyü	53	169
Rumeli	Bağcecik Köyü	33	141
Rumeli	Ağaçpınar Köyü	54	286
Rumeli	Taşpınarı Köyü	15	59
Rumeli	Selimiye Köyü	60	265
Rumeli	Satılmışoğlu Köyü	24	170
Toplam		514	2.121

Kaynak: H. 1303 tarihli HVS, s. 86-87.

⁴⁴⁶ Yakut, "Kırım Tatarları ve Nogayların Osmanlı İmparatorluğu'na Göçleri (1783-1922)", s. 122-124.

⁴⁴⁷ H. Yıldırım Ağanoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makûs Talihi Göç*, Kum Saati Yayınları, İstanbul 2001, s. 104.

Tablo 9: 1886 yılı Hüdavendigar Vilayeti Salnamesine Göre Seyitgazi Nahiyesi'nde İskân Ettirilen Rumeli Göçmenleri (H.1303)

Millet	İskân edildikleri yer adı	Hane	Nüfus
Rumeli	Dilişviran Köyü	70	241

Kaynak: H. 1303 tarihli HVS, s. 87.

Tablo 10: 1886 Yılı Hüdavendigar Vilayeti Salnamesine Göre İnönü Nahiyesi'nde İskân Ettirilen Rumeli Göçmenleri (H.1303)

Millet	İskân edildikleri yer adı	Hane	Nüfus
Rumeli	Soğukça Köyü	58	507
Rumeli	Ereğli Köyü	12	40
Rumeli	Yeniköy Köyü	23	109
Toplam		93	656

Kaynak: H. 1303 tarihli HVS, s. 87.

Tablo 8-9-10'a göre Rumeli göçmenlerinin iskân ettirildiği mahalle sayısı 2, köy sayısı 11'dir. Rumeli göçmenlerinin en fazla iskân ettirildiği köy 58 hane 507 kişiyle İnönü Nahiyesi'ne bağlı Soğukça köyüdür. Hane ve nüfus oranına göre bölgede muhtemelen kalabalık bir şekilde ailelerin yaşadığı düşünülmektedir. Örneğin Ereğli köyü ile Yeniköy'ü incelendiğinde, Yeniköy'ün yaklaşık olarak 80 kişi olması gerekirken 109 kişi olduğu görülmektedir. Buda demek oluyor ki 1 hanede tahmin edilenden daha fazla kişi yaşamıştır.

1886 yılında Hüdavendigar Vilayeti'nin Bursa Sancağı'na bağlı Mihaliç Kazası'nda çok sayıda Kırım, Kafkasya ve Rumeli göçmeni iskân ettirilmiştir. Mihaliç Kazası dönem itibariyle Eskişehir'e bağlı olmasada iskân ettirilen göçmenler günümüzde Sivrihisar ve Seyitgazi'ye bağlı mahallerdir. Bu nedenle Eskişehir'den Rumeli'ye gelen göçmenler araştırılırken Mihaliç Kazası'na da yer verilmiştir⁴⁴⁸.

⁴⁴⁸ Yazıcı ve Demirel, a.g.m., s. 273-274.

Tablo 11: 1886 Yılı Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesine Göre Mihaliç Kazası'na İskân Ettirilen Kafkas Göçmenleri (H.1303)

Millet	İskân edildikleri yer adı	Hane	Nüfus
Rumeli	Hüdavendigâr Mahallesi	96	399
Rumeli	Selimiye Mahallesi	50	213
Rumeli	Hamidiye Mahallesi	60	225
Rumeli	Mecidiye Mahallesi	80	339
Rumeli	Nasreddin Mahallesi	60	254
Toplam		346	1.430

Kaynak: H. 1303 tarihli HVS, s. 81.

Tablo 12: 1886 Yılı Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesine Göre Mihaliç Kazası'na Bağlı Mahallerde İskân Ettirilen Kafkas Göçmenleri (H.1303)

Millet	İskân edildikleri yer adı	Hane	Nüfus
Rumeli	Okçu Köyü	50	227
Rumeli	Taşlık Köyü	25	152
Rumeli	Örencik Köyü	26	116
Toplam		101	495

Kaynak: H. 1303 tarihli HVS, s. 81-82.

Tablo 11-12'ye göre günümüzde Eskişehir'e bağlı olan fakat 1886 yılında Mihaliç Kazası'na bağlı 5 mahalle ve 3 köyde Rumeli muhaciri iskân ettirilmiştir. Mihaliç Kazası'nda Rumeli muhacirinin yaşadığı en kalabalık mahalle 399 nüfusla Hüdavendigâr ve Mecidiye mahalleleridir. Köylerden de Okçu köyüdür.

Günümüzde Hüdavendigâr ve Selimiye mahalleleri Sivrihisar'a, Hamidiye ve Mecidiye mahalleleri Mahmudiye ilçesine ve Nasreddinhoca mahallesi Sivrihisar ilçesine bağlıdır. Okçu köyü Beylikova'ya, Taşlık (Taşlıkköy) ve Örencik köyleri Seyitgazi ilçesine bağlıdır.

1889 yılında Gökdere köyünde Karinabad muhacirlerinin varlığına rastlanmıştır⁴⁴⁹. 1890'lı yılların başında Eskişehir Kazası'nda Aydos muhacirlerinden 5 hanenin teşkil ettikleri köye Süleymaniye adının verilmesine dair bazı resmi yazışmalar yapılmıştır. Bu yazışmalar sayesinde Aydos muhacirlerinin Kavacık dere mevkiinde 20 hane ile iskân ettirildiği tespit edilmiştir⁴⁵⁰.

Eskişehir Kazası'na bağlı Gümle isimli mevkiine Tırnova muhacirleri iskân ettirilmiştir. Fakat Tırnova muhacirleri kuraklıktan dolayı zamanla yaşadıkları yerleri terk etmiştir. 1890 yılında halen daha gelmekte olan Tırnova muhacirlerinin iskânları için yapılan görüşmelerde Gümle'nin uygun görüldüğü belirtilmiştir. Kuraklıktan dolayı bir daha dönemeyen muhacirlerin yerine 25 hanelik Tırnova muhacirlerinin iskân ettirilmeye çalışması boşalan yerlerin yeniden muhacirlerle doldurulduğunu göstermiştir⁴⁵¹.

6 Nisan ve 19 Mayıs 1891 tarihleri arasında yapılan yazışmalarda, Eskişehir Kazası'na bağlı Osmaniye köyüne yaşayan Pomak muhacirlerinin bataklık ve sazlık olan arazilerden aynı köye bir saat mesafedeki Kavacık'a nakledilmeleri kararlaştırılmıştır⁴⁵².

1893 yılında Eskişehir Kazası'na bağlı Seyitgazi Nahiyesi'nde Silistre ve Karinabad muhacirleri tarafından kurulan 4 köy sayesinde bölgede muhacirlerin hane sayısına ulaşılmıştır. Salihye köyünde 35 hane, Büyükyayala köyünde 36 hane, Burhaniye köyünde 25 hane İlyas köyünde 8 hane ile toplamda 104 hanenin yaşadığı tespit edilmiştir. İlyas köyünü Silistre muhacirleri teşkil ederken diğer kalan üç köyü Karinabad muhacirleri kurmuştur. Seyitgazi bölgesinde kurulan köyler sayesinde bölgede Karinabad muhacirlerinin sayısının ne deneli yüksek olduğu anlaşılmıştır⁴⁵³. 4 Temmuz ve 2 Ağustos 1893 tarihli iki farklı kaynaklarda Seyitgazi Nahiyesi'nde teşkil edilen 4 köyün Karinabad ve Silistre muhacirlerinden toplamda 114 haneden meydana geldiği kaydedilmiştir⁴⁵⁴.

⁴⁴⁹ COA. DH.MKT. 1611-104/1; COA. DH.MKT. 2706-73/2.

⁴⁵⁰ COA. İ.ŞD. 117-7009/1-2.

⁴⁵¹ COA. DH.MKT. 1794-92/1.

⁴⁵² COA. ŞD. 2569-28/3; COA. İ.ŞD. 107-6381/1-2.

⁴⁵³ COA. ŞD. 1556-15/5; COA. BEO. 273-20463/1.

⁴⁵⁴ COA. DH.MKT. 83-14/1-2; COA. İ.DH. 1307-8/1.

2 Haziran 1893 tarihinde Haydar Paşa Tren İstasyonu'ndan Eskişehir Kazası'na bağlı Çifteler Hârâ-yı Hümâyu'na iskân ettirmek üzere 95 kişilik Silistre muhaciri gönderilmiştir⁴⁵⁵.

11 Eylül 1894 tarihinde yapılan görüşmelerde Filibe Kazası'nın Borova ve Köprü köyleri ahalisinden toplamda 1900 muhacirin Osmanlı topraklarına iskân ettirilmesine müsaade edildiği ifade edilmiştir. Bahsi geçen Rumeli muhacirlerinden 450 kişinin Eskişehir Kazası'nın Seyitgazi Nahiyesi'ne bağlı Büyük ve Onbaşı yaylalarına iskân ettirilmelerine ve geriye kalanların başka yerlere gönderildikleri anlaşılmıştır⁴⁵⁶.

1895 yılından birkaç sene önce Rumeli'nin Mankalya⁴⁵⁷ muhacirlerinden İsmail oğlu Mustafa Eskişehir'e iskân ettirilmiştir⁴⁵⁸. 18 Nisan 1895 tarihinde Sekiviran, Muttalib ve Bozdağ köyleri civarında Karadere Pınarı etrafı tarıma elverişli topraklara sahip olduğu için Silistre muhacirleri bu bölgeye iskân ettirilmeleri kararlaştırılmıştır⁴⁵⁹.

Osmanlı Devleti topraklarına birçok farklı bölgelerden ve ulustan göçler devam etmiştir. 1878-1908 yılları arasında Makedonya, Osmanlı toprakları arasında yer aldığı sıralarda bile göçler yaşanmaya devam etmiştir. 1877-1878 yıllarının kış mevsiminde Selanik ve Kosova vileyetlerinde yaklaşık 300.000 Boşnak muhacir Anadolu ve Suriye'ye göç etmiştir. 1879 yılının Eylül ayında 250.000-300.000'e varan muhacir nüfus Makedonya'da göç etmeyi beklemiştir. Boşnak muhacirler ilerleyen zamanlarda çeşitli bölgelere gönderilmiştir⁴⁶⁰. Boşnak göçmenlerin iskân ettirildiği önemli yerlerden birisi Eskişehir Kazası olmuştur.

8 Ağustos 1901 yılında yapılan bir resmi yazışmada Boşnak muhacirlerinin iskân ettirilmesi amacıyla Eskişehir'in bir kazası olan Sivrihisar tercih edildiği anlaşılmıştır. Sivrihisar Kazası'na 700 hanelik Boşnak Muhacirinin iskân ettirilmesi için Mecidiye, Mahmudiye, Osmaniye ve Hüdavendigâr köyleri tahsis edilmiştir. Tahsis edilen köylerin 3'de 2'sine 1.Kafile olarak 12 haneden 58 kişi ve Tuzla

⁴⁵⁵ Yazıcı ve Demirel, a.g.m., s. 275.

⁴⁵⁶ COA. BEO. 475-35566/1-2-3.

⁴⁵⁷ Günümüzde Mankalya, Romanya'nın Dobruca bölgesinde bir liman şehridir.

⁴⁵⁸ COA. DH.MKT. 430-65/1.

⁴⁵⁹ Kırılı, a.g.t., s. 208.

⁴⁶⁰ Emgili, a.g.e., s. 252.

ahalisinden 55 haneden 242 kişilik nüfusun iskân ettirilmesine karar verilmiştir. Tuzla Muhacirlerinden 100 hanede 490 kişilik nüfusun yarısı Orhaniye ve diğer yarısı Hüdavendigâr köylerine sevk edilmiştir⁴⁶¹.

1903 yılında Eskişehir Kazası'nın Seyitgazi Nahiyesi'nde 40 hanede 170 nüfusla Şumnu muhacirlerinin varlığına rastlanmıştır⁴⁶². 28 Mart 1903 tarihinde Mihaliççık Kazası'na bağlı Bağaraslan adlı bölgede 199 nüfuslu Rumeli muhaciri yerleştirilmiştir. 30 hane, 10 samanlık, 1 ahır, 1 ağıl, 1 sıbyan mektebi, 1 cami-i şerif, 1 çamaşırhane inşasıyla Hamidiye köyünün meydana getirildiği anlaşılmıştır⁴⁶³.

22-24 Mayıs 1904 tarihinde Seyitgazi Nahiyesi'nin İdris Yaylası mevkiinde iskân ettirilmiş olan 20 hanelik Rumeli muhacirlerine yapılan yardımlar sayesinde bölgede Rumeli muhacirlerinin iskân ettirildiği anlaşılmıştır⁴⁶⁴.

18 Mart 1905 tarihli ve 130 numaralı bir tezkireye 11 Temmuz 1905 tarihinde Hüdavendigâr Vilayeti Valisi tarafından Hariciye Nezareti'ne bilgi verilmiştir. Yapılan yazışmalarda elde edilen bilgiler doğrultusunda Musevi cemaatine mensup Salamon Kreson oğlu Jozef'in 20 gün önce İstanbul'dan Varna'ya yola çıktığını ve eşi Seltani'nin Eskişehir'de Hacı İzzet Efendi'nin hanında tek başına oturduğu anlaşılmıştır⁴⁶⁵. Eskişehir'de Musevi cemaatine mensup şahısların daimi olarak ikamet etmesinin yanında hanlarda geçici olarak ikamet edenlerin olduğunu göstermiştir.

I. Balkan Harbi ve I. Dünya Harbi'ne kadar Eskişehir ve civarında muhacir göçleri yaşanmaya devam etmiştir. Nitekim Eskişehir Livası'nın haftada 1 çıkan resmi gazetesi Karacahisar'da, Romanya'dan Eskişehir'e iskân ettirmek üzere 20 hanenin geldiği yazmıştır⁴⁶⁶. Daha önceleri İzmit'de iskân ettirilmiş Üsküp muhacirlerinden Beşir oğlu Destan, 1917 yılının Ağustos ayında Eskişehir'e gitmesine müsaade edilmiştir⁴⁶⁷.

⁴⁶¹ COA. DH.MKT. 2524-12/1.

⁴⁶² COA. DH.MKT. 752-57/1-2-3.

⁴⁶³ Kırılı, *a.g.t.*, s. 209.

⁴⁶⁴ COA. A.MKT.MHM. 525-4/2.

⁴⁶⁵ COA. HR.TH. 321-20/1.

⁴⁶⁶ Kırılı, *a.g.t.*, s. 211.

⁴⁶⁷ CCA. TİGM. SEVKİYAT, 272-14-74-9-2/1-2.

9 Ocak 1918 tarihinde yaşadıkları toprakları terk eden Rumeli muahcirleri Eskişehir'e gelmiştir. Rumeli muhacirlerinin iskân ettirilmesi ve kendilerine iâşe yardımı yapılmasına yönelik bazı cetveller düzenlenmiştir. Böylelikle Balkan Harbi sonrasında Eskişehir'e gelen göçmenlerin sayısının arttığı daha net bir şekilde anlaşılmıştır⁴⁶⁸.

5. RUMELİ GÖÇMENLERİ TARAFINDAN ESKİŞEHİR'DE KURULAN YERLER

Eskişehir'de iskânı gerçekleştirilen Rumeli göçmenlerinin kurmuş olduğu yeni yerleşim yerleri başta Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi olmak üzere diğer kaynak eserlerden elde edilen bilgiler doğrultusunda incelenmiştir. Bu bilgiler doğrultusunda Eskişehir'de Rumeli göçmenleri tarafından kurulan yerleşim yerleri şu şekilde belirlenmiştir.

-Abbas Halim Paşa (Mandıra) Köyü: Çifteler ilçesine bağlı olan köy 1912 Balkan Harbi ve akabinde Bulgaristan'ın Kırcaali ve Tosca mevkiinden gelen göçmenler tarafından kurulmuştur⁴⁶⁹.

-Ahiler Köyü: Sivrihisar ilçesine bağlı olan köy 1912 Balkan Harbi ve akabinde gelen göçmenler tarafından kurulmuştur⁴⁷⁰.

-Akköprü Köyü: Beylikova ilçesine bağlı olan köy 1912 Balkan Harbi ve akabinde gelen göçmenler tarafından kurulmuştur⁴⁷¹.

-Alınca Köyü: Tepebaşı ilçesine bağlı olan köy 93 Harbi ve akabinde gelen göçmenler tarafından kurulmuştur⁴⁷².

-Aşağı Dudaş Köyü: Beylikova ilçesine bağlı olan köy 1912 Balkan Harbi ve akabinde gelen göçmenler tarafından "Yeni Dudaş" adıyla kurulmuştur. Fakat bu

⁴⁶⁸ CCA. TİGM. SEVKİYAT, 272-14-74-12-10/1.

⁴⁶⁹ Songül İlbaş, *Eskişehir İli Balkan Muhacir Ağızları*, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2015, s.12.

⁴⁷⁰ Ada, *a.g.t.*, s. 45.

⁴⁷¹ Ada, *a.g.t.*, s. 48.

⁴⁷² İlbaş, *a.g.t.*, s. 31.

köy Aşağı Dudaş veya Yukarı Dudaş olduğu yönünde net bir bilgi edinilememiştir⁴⁷³.

-Aşağı İğdeğacı Köyü: Beylikova ilçesine bağlı olan köyün 1910'lu yıllarda Romanya ve Bulgaristan'dan gelen göçmenler tarafından kurulduğu düşünülmüştür⁴⁷⁴.

-Aşağı Kuzfındık Köyü: İnönü ilçesine bağlı olan köy 1893 yılında Bulgaristan'dan gelen göçmenler tarafından kurulmuştur⁴⁷⁵.

-Bahçecik (Bahçecik Köyü) Mahallesi: Alpu ilçesine bağlı olan köy 1860'lı yıllarda Bulgaristan'ın Deliorman bölgesinden gelen göçmenler tarafından kurulmuştur⁴⁷⁶.

-Bahçecik Köyü: Sivrihisar ilçesine bağlı olan köy 93 Harbi'nin akabinde Bulgaristan'ın Kütüklü bölgesinden gelen göçmenler tarafından kurulmuştur.

-Başkurt (Burhaniye) Köyü: Çifteler ilçesine bağlı olan köy Rumeli göçmenleri tarafından kurulmuştur⁴⁷⁷.

-Bektaşınarı (Mesudiye) Köyü: Tepebaşı ilçesine bağlı köy, Bulgaristan ve Kırım göçmenleri tarafından 1902 tarihinde kurulmuştur⁴⁷⁸.

-Benlikuyu (Beylikuyu/Beyliyaverviran) Köyü: Sivrihisar ilçesine bağlı olan köy Bulgar göçmenler tarafından kurulmuştur⁴⁷⁹.

-Buldukpınar (Bulduk) Köyü: Tepebaşı ilçesine bağlı olan köy 1912 Balkan Harbi ve akabinde Romanya'dan gelen göçmenler tarafından kurulduğu düşünülmüştür⁴⁸⁰.

⁴⁷³ Ada, *a.g.t.*, s. 52.

⁴⁷⁴ Ada, *a.g.t.*, s. 53.

⁴⁷⁵ İlbaş, *a.g.t.*, s. 16.

⁴⁷⁶ Ada, *a.g.t.*, s. 57-58.

⁴⁷⁷ Ada, *a.g.t.*, s. 59-60.

⁴⁷⁸ COA. DH.MKT. 2749-24/1; COA. A.MKT.MHM. 519-14/1; COA. DH.MKT. 562-15/1.

⁴⁷⁹ Ada, *a.g.t.*, s. 62.

⁴⁸⁰ Ada, *a.g.t.*, s. 67-68.

-Büyükyayla Köyü: Seyitgazi ilçesine bağlı olan köy 93 Harbi ve akabinde Bulgaristan'ın Karinabat kasabası Sungur köyünden ve Silistre'den gelen göçmenler tarafından 1893 yılında kurulmuştur⁴⁸¹.

-Çalkara Köyü: Tepebaşı ilçesine bağlı olan köy 1912 Balkan Harbi ve akabinde gelen göçmenler tarafından kurulduğu düşünülmüştür. Yöre halkı köyün 1936 yılında Kosova'dan gelen göçmenler tarafından kurulduğu belirtilmiştir⁴⁸².

-Çanakkıran (Orhaniye) Köyü: Tepebaşı ilçesine bağlı olan köy 93 Harbi sonrasında Balkanlardan gelen göçmenler tarafından kurulmuştur⁴⁸³.

-Çandır (Hamidiye) Köyü: Sivrihisar ilçesine bağlı olan köy 1893 yılında Bulgaristan'ın Şumnu kasabasından gelen göçmenler tarafından kurulmuştur⁴⁸⁴.

-Çukurca (Burhaniye) Köyü: Seyitgazi ilçesine bağlı olan köy 1883 yılında Bulgaristan'dan gelen Karinabad göçmenleri tarafından 1893 yılında Burhaniye adını alarak kurulmuştur⁴⁸⁵.

-Değişören (Değişviran) Köyü: Seyitgazi ilçesine bağlı olan köy 93 Harbi ve akabinde Rumeli'den gelen göçmenler tarafından kurulmuştur⁴⁸⁶.

-Emirceoğlu (Emir Ali/Selimiye) Köyü: Tepebaşı ilçesine bağlı olan köy 93 Harbi sonrası Rumeli'den göçmenler tarafından kurulduğu düşünülmüştür⁴⁸⁷.

-Emircik (Emürcük) Köyü: Beylikova ilçesine bağlı olan mahalle 1912 Balkan Harbi ve akabinde meydana gelen göçler neticesinde kurulmuştur⁴⁸⁸.

-Fethiye Köyü: Seyitgazi ilçesine bağlı olan köy 1890 yılında Bulgaristan'dan gelen göçmenler tarafından kurulmuştur⁴⁸⁹.

⁴⁸¹ COA. ŞD. 1556-15/5.

⁴⁸² Ada, *a.g.t.*, s. 70.

⁴⁸³ İlbaş, *a.g.t.*, s. 34.

⁴⁸⁴ Ada, *a.g.t.*, s. 70-71.

⁴⁸⁵ COA. ŞD. 1556-15/5.

⁴⁸⁶ Ada, *a.g.t.*, s. 77.

⁴⁸⁷ Ada, *a.g.t.*, s. 85-86.

⁴⁸⁸ İlbaş, *a.g.t.*, s. 11.

⁴⁸⁹ İlbaş, *a.g.t.*, s. 24.

-Gerenli Köyü: Sivrihisar ilçesine bağlı olan köy 93 Harbi ve akabinde Bulgaristan'ın Şumnu kasabası Geren köyünden gelen göçmenler tarafından kurulduğu düşünülmüştür⁴⁹⁰.

-Gümele (Köyü: Odunpazarı ilçesine bağlı olan köy 1890 yılında Bulgaristan'dan gelen göçmenler tarafından kurulmuştur⁴⁹¹.

-Hamidiye (Yağaslan) Köyü: Mihaliççık ilçesine bağlı olan köy 1893 yılında Rumeli'den gelen göçmenler tarafından kurulmuştur⁴⁹².

-Hasanbey (Hasanbey) Köyü: Tepebaşı ilçesine bağlı olan köy 1912 Balkan Harbi ve akabinde gelen göçmenler tarafından kurulduğu düşünülmüştür⁴⁹³.

-Hayriye (Çingüllühüyük) Köyü: Çifteler ilçesine bağlı olan köy 1890'lı yıllarında başlarında Hezargrad ve Silistre göçmenleri tarafından kurulmuştur⁴⁹⁴.

-Hüdavendigâr Köyü: Sivrihisar ilçesine bağlı olan köy 93 Harbi ve akabinde Rumeli'den gelen göçmenler tarafından kurulduğu düşünülmüştür⁴⁹⁵.

-İdrisyayla Köyü: Seyitgazi ilçesine bağlı olan köy 1916 yılında Bulgaristan'dan gelen göçmenler tarafından kurulmuştur⁴⁹⁶.

-İşkankuyu (Dirilti/Kızılıkuyu/Kırmızıkuyu) Köyü: Han ilçesine bağlı olan köy 1892 yılında Bulgaristan'ın Şumnu ve Tırnova bölgelerinden gelen göçmenler tarafından kurulmuştur⁴⁹⁷.

-Kanlıpınar (Sultaniye) Köyü: Odunpazarı ilçesine bağlı olan köy Rusçuk göçmenleri tarafından kurulmuştur⁴⁹⁸.

-Karadere (Hilmiye) Köyü: Tepebaşı ilçesine bağlı olan köy 1894 yılında Silistre göçmenleri tarafından kurulmuştur⁴⁹⁹.

⁴⁹⁰ Ada, *a.g.t.*, s. 90.

⁴⁹¹ İlbaş, *a.g.t.*, s. 20.

⁴⁹² Ada, *a.g.t.*, s. 98.

⁴⁹³ Ada, *a.g.t.*, s. 100.

⁴⁹⁴ COA. İ.ŞD. 110-6624/1-2.

⁴⁹⁵ Ada, *a.g.t.*, s. 100.

⁴⁹⁶ İlbaş, *a.g.t.*, s. 25.

⁴⁹⁷ Ada, *a.g.t.*, s. 104.

⁴⁹⁸ Ada, *a.g.t.*, s. 106.

-Karagözler Köyü: Tepebaşı ilçesine bağlı olan köy 93 Harbi sonrası Rumeli’den gelen Tatar göçmenleri tarafından kurulmuştur⁵⁰⁰.

-Karakamış Köyü: Alpu ilçesine bağlı olan köy 1860’lı yıllarda Bulgaristan’dan gelen göçmenler tarafından kurulmuştur⁵⁰¹.

-Kaymazayla Köyü: Mahmudiye ilçesine bağlı olan köyün kuruluşu üzerine farklı görüşler olduğu görülmüştür. Bunların ekseriyeti köyün Rumeli’den gelen göçmenler tarafından kurulduğu yönünde olmuştur⁵⁰².

-Kızılınler Köyü: Tepebaşı ilçesine bağlı olan köy 93 Harbi sonrası Rumeli’den gelen göçmenler tarafından kurulmuştur⁵⁰³.

-Kümbet Köyü: İnönü ilçesine bağlı olan köy 93 Harbi ve akabinde Rumeli’den gelen göçmenler tarafından kurulmuştur⁵⁰⁴.

-Kümbet Yeniköy Köyü: İnönü ilçesine bağlı olan köy 93 Harbi ve akabinde Rumeli’den gelen göçmenler tarafından kurulmuştur⁵⁰⁵.

-Lütfiye Köyü: Mihalıççık ilçesine bağlı olan köy 93 Harbi ve akabinde Yugoslavya’nın Bosna-Hersek bölgesinden gelen göçmenler tarafından kurulmuştur⁵⁰⁶.

-Lütfiye (Aşağı Kalabak) Köyü: Odunpazarı ilçesine bağlı olan köy 93 Harbi ve akabinde Rumeli’den gelen göçmenler tarafından kurulmuştur⁵⁰⁷.

-Orhaniye (Hamitli/Hamidiye) Köyü: Çifteler ilçesine bağlı olan köy 93 Harbi sonrası Romanya’dan gelen muhacirler tarafından kurulmuştur⁵⁰⁸.

⁴⁹⁹ COA. DH.MKT. 355-17/2.

⁵⁰⁰ Ada, *a.g.t.*, s. 111.

⁵⁰¹ Ada, *a.g.t.*, s. 111.

⁵⁰² Ada, *a.g.t.*, s. 117-118.

⁵⁰³ Ada, *a.g.t.*, s. 120.

⁵⁰⁴ İlbaş, *a.g.t.*, s. 17.

⁵⁰⁵ Ada, *a.g.t.*, s. 127.

⁵⁰⁶ Ada, *a.g.t.*, s. 128.

⁵⁰⁷ Ada, *a.g.t.*, s. 128.

⁵⁰⁸ Ada, *a.g.t.*, s. 135.

-Parsibey Köyü: Beylikova ilçesine bağlı olan köy Romanya göçmenleri tarafından kurulmuştur. Köyün kuruluşu üzerine net bir tarih verilemesede 93 Harbi sonrası veya 1912 Balkan Harbi sonrası kurulduğu düşünülmüştür⁵⁰⁹.

-Salihler Köyü: Seyitgazi ilçesine bağlı köy 1893 yılında Karinabad göçmenleri tarafından kurulmuştur⁵¹⁰.

-Saricailyas Köyü: Seyitgazi ilçesine bağlı olan köy 1893 yılında Bulgaristan Silistre'den gelen göçmenler tarafından kurulmuştur⁵¹¹.

-Satılmışoğlu Köyü: Tepebaşı ilçesine bağlı olan köy 93 Harbi sonrası Rumeli'den gelen göçmenler tarafından kurulmuştur⁵¹².

-Seklice Köyü: Odunpazarı ilçesine bağlı olan köy 93 Harbi sonrası Rumeli'den gelen göçmenler tarafından kurulmuştur⁵¹³.

-Selimiye (Azmak) Köyü: Sivrihisar ilçesine bağlı olan köy 1890'lı yılların başlarında Silistre ve Hezargrad göçmenleri tarafından kurulmuştur⁵¹⁴.

-Seyitaliköyü Köyü: İnönü ilçesine bağlı olan mahalle 1893 yılında Bulgar göçmenler tarafından kurulmuştur⁵¹⁵.

-Söğütçük Köyü: Alpu ilçesine bağlı olan köy 93 Harbi ve akabinde Rumeli'den gelen göçmenler tarafından kurulmuştur⁵¹⁶.

-Sultandere Köyü: Odunpazarı ilçesine bağlı olan köy 1897 yılında Filibe'den gelen muhacirler tarafından şehir merkezine yerleşen yerli halktan satın alınarak şenlendirilmiştir⁵¹⁷.

-Sulukaraağaç (Ümraniye) Köyü: Tepebaşı ilçesine bağlı olan köy 93 Harbi sonrası Rumeli'den gelen göçmenler tarafından kurulmuştur⁵¹⁸.

⁵⁰⁹ Ada, *a.g.t.*, s. 138.

⁵¹⁰ COA. ŞD. 1556-15/5.

⁵¹¹ COA. ŞD. 1556-15/5.

⁵¹² Ada, *a.g.t.*, s. 143.

⁵¹³ Ada, *a.g.t.*, s. 144-145.

⁵¹⁴ COA. İ.ŞD. 110-6624/1-2.

⁵¹⁵ Ada, *a.g.t.*, s. 146.

⁵¹⁶ Ada, *a.g.t.*, s. 148.

⁵¹⁷ COA. ŞD. 1568-48/1-11.

-Şükranlı (Şükraniye) Köyü: Seyitgazi ilçesine bağlı olan köy 6 Ekim 1903 tarihinde, Şumnu göçmenleri tarafından köye Şükraniye adı vermeleri sonucu kurulmuştur⁵¹⁹.

-Süleymaniye Köyü: Beylikovası ilçesine bağlı olan köy 1890'lı yılların başlarında Bulgaristan'ın Aydos (Aytos) Kazası'ndan gelen muhacirler tarafından kurulmuştur⁵²⁰.

-Taşlıkköy Köyü: Seyitgazi ilçesine bağlı olan köy 93 Harbi sonrası Rumeli'den gelen göçmenler tarafından kurulmuştur⁵²¹.

-Tokathan (Mecidiye/Tokatmecidiye) Köyü: Mahmudiye ilçesine bağlı olan köy 1884 yılında Romanya'dan gelen Kırım Tatar göçmenleri tarafından kurulmuştur⁵²².

-Uzunburun Köyü: Beylikova ilçesine bağlı olan köyün hangi tarihte kurulduğu yönünde iki görüş olduğu görülmüştür. Bunlar; 93 Harbi ve 1912 Balkan Harbi sonrası olarak belirtilmiştir⁵²³.

-Yeni İncesu Köyü: Tepebaşı ilçesine bağlı olan köy 93 Harbi ve akabinde Rumeli'den gelen göçmenler tarafından kurulmuştur⁵²⁴.

-Yeniköy Köyü: Mahmudiye ilçesine bağlı olan köy 1919 yılında Romanya'dan gelen göçmenler tarafından kurulmuştur⁵²⁵.

-Yeniköy Köyü: Sivrihisar ilçesine bağlı olan mahalle bölge halkı tarafından verilen bilgilere göre, 1917 yılında Kırım ve Bulgaristan'dan gelen göçmenler tarafından kurulduğu anlaşılmıştır⁵²⁶.

-Yukarı Dudaş (Dudaş/Tutaş) Köyü: Beylikova ilçesine bağlı olan köy günümüzde Aşağı Dudaş veya Yukarı Dudaş olarak ikiye ayrılmıştır. Mahalle 1912

⁵¹⁸ Ada, *a.g.t.*, s. 150.

⁵¹⁹ COA. A.MKT.MHM. 523-38/1; COA. DH.MKT. 752-57/1-2-3.

⁵²⁰ COA. İ.ŞD. 117-7009/1-2.

⁵²¹ Ada, *a.g.t.*, s. 152.

⁵²² Ada, *a.g.t.*, s. 153-154.

⁵²³ Ada, *a.g.t.*, s. 156.

⁵²⁴ Ada, *a.g.t.*, s. 161.

⁵²⁵ Ada, *a.g.t.*, s. 162.

⁵²⁶ Ada, *a.g.t.*, s. 162.

Balkan Harbi sonrası gelen göçmenler tarafından kurulduğu belirtilse de bunun aşağı mı yoksa yukarı mı olduğu yönünde netlik kazanmamıştır⁵²⁷.

-Yukarı Kalabak Köyü: Odunpazarı ilçesine bağlı olan köy 93 Harbi sonrası Rumeli'den gelen göçmenler tarafından kurulmuştur⁵²⁸.

-Zaferhamit (Zaferhamid) Köyü: Çifteler ilçesine bağlı olan köy 93 Harbi sonrasında Köstence'den gelen göçmenler tarafından kurulmuştur⁵²⁹.

6. ESKİŞEHİR'DE YAŞAYAN RUMELİ GÖÇMENLERİNE YAPILAN YARDIMLAR

Eskişehir bölgesine iskân ettirilen muhacirlerin geldikleri coğrafyadaki şartları düşünüldüğünde tarım ve hayvancılığa oldukça elverişli bir yer olduğu görülmüştür. Bu nedenle Eskişehir Kazası'na iskân ettirilen muhacirler ekseriyetle geldikleri yerlerdeki mesleklerini devam etmiştir. Tarım ve hayvancılıkla geçimlerini sağladıklarını bilen devlet muhacirlere yapmış olduğu yardımlar da bu doğrultuda gerçekleştirilmiştir.

Rumeli'den Osmanlı topraklarına gelen muhacirlerin yerleştirildikleri yerde mağdur edilmemelerine özen gösterilmiştir. Tarımsal üretimin artırılması için kırsal nüfusun artması gerektiğini düşünen devlet göçmenlerden oldukça az bir sermayeye sahip olanlarına kanun ve nizamnamelerle desteklemeye çalışmıştır⁵³⁰. Eskişehir çevresinde devlete ait topraklar muhacirler için tahsis edilmiştir. Alınan karara göre muhacirler çok zorda kalmadıkça arka arkaya üç yıl topraklarını boş bırakmamaları kararlaştırılmıştır⁵³¹.

Göçmenlere yardım yapılması adına devlet hazinesinin yetersiz kalacağı anlaşıldığı için bazı düzenlemeler daha yapmıştır. Göçmenlere yapılacak yardım cetvellerinin defterlere kaydedilmesini, bunlarında Takvim-i Vekayi ve Ceride-i Havadis Gazetesi'nde yayınlanması sağlanmıştır. Gazetelerde göçmenlere yardım edilmesine yönelik bazı teşvik edici haberler yayımlanmıştır. Vilayetler tarafından düzenlenen yardım cetvelleri gazetede yayımlanmak üzere İstanbul'a gönderilmeye

⁵²⁷ Ada, *a.g.t.*, s. 163.

⁵²⁸ Ada, *a.g.t.*, s. 164.

⁵²⁹ Ada, *a.g.t.*, s. 169-170.

⁵³⁰ Akıncı, *a.g.m.*, s. 10.

⁵³¹ Aydın, *a.g.m.*, s. 346-347.

devam etmiştir⁵³². Göçmenler için hazırlanan cetvellerden bir kısmı Eskişehir’de de düzenlenmiştir. Örneğin, Rumeli muhacirlerinin iskân ettirilmesi ve kendilerine iâşe yardımı yapılmasına yönelik bazı cetveller düzenlenmiştir. Böylelikle Balkan Harbi sonrasında Eskişehir’e gelen göçmenlerin sayısının arttığı daha net bir şekilde anlaşılmıştır⁵³³. Rumeli muhacirlerine yapılan yardımlar arşiv kaynaklarında açıkça görülmektedir. Bu kaynaklar incelendiğinde ise karşımıza şu bilgiler çıkmaktadır.

1891 yılının Nisan ve Mayıs aylarında Eskişehir Kazası’na bağlı Osmaniye köyüne yaşayan Pomak muhacirlerinin bataklık ve sazlık olan arazilerde yaşadıkları anlaşılınca kendilerini Kavacık’a nakledilmelerine karar verilmiştir. Muhacirlerin nakil masrafları ve ikamet edecekleri yerlerde inşa edilecek hanelerin masrafları taraflarına ait olduğu belirtilmiştir. Burada Pomak muhacirlerine nakil ve hane inşası yardımı yapılmamıştır. Fakat muhacirlerin Osmaniye köyünde bataklık ve sazlık arazilerde yaşamalarına göz yumulmadığı anlaşılmıştır. Osmanlı Devleti muhacirlerin zor durumda kalacaklarını düşünerek başka yerlere naklederek sorunlarına karşı çözüm bulmaya çalışmıştır⁵³⁴. Aynı yılda Belgrad’dan gelecek olan 200 hanelik Bosna muhacirlerinin Dersaadet’e uğratılmadan Kütahya, Karahisar-ı Sâhip ve Eskişehir taraflarına iskân ettirilmesine karar verilmiştir⁵³⁵.

Filibe’nin Hacıoğlu Pazarcık (Tatarpazarcık) bölgesine bağlı Beşdere Nahiyesi muhacirleri, Eskişehir Kazası’na bağlı Osmaniye köyüne iskân ettirilmiştir. İskânları gerçekleşen muhacirler *perişan ve sefaletten kurtulmadıkları* gerekçesiyle hükümetten yardım talebinde bulunmuştur. 2 Eylül 1889 tarihinde muhacirlerin yardım taleplerinin incelenmesi istenmiştir⁵³⁶.

18 Eylül 1899 tarihine ait Bâb-ı âlî Evrak Odası Vilayet Gelen-Giden 759 numaralı defterden elde edilen bilgiye göre Çifteler Çiftliği’ne bağlı Osmaniye köyünde Bulgaristan’ın Kazanlılık (Kızanlılık) mevkiinden gelen Kazanlıklı Hasan

⁵³² Ayşe Pul, “Tomarza’ya Gelen Çeçen Muhacirlerin İskânı Hakkında Bazı Gözlemler”, *ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, C. I, S. 2, Aralık 2010, s. 155.

⁵³³ CCA. TİGM. SEVKİYAT, 272-14-74-12-10/1.

⁵³⁴ COA. ŞD. 2569-28/3; COA. İ.ŞD. 107-6381/1-2; COA. DH.MKT. 1809-21/1; COA. DH.MKT. 1809-23/1; COA. DH.MKT. 1825-103/1; COA. DH.MKT. 1839-5/1.

⁵³⁵ COA. DH.MKT. 1882-113/1.

⁵³⁶ COA. DH.MKT. 1653-18/1.

Rahmetullah ve 8 nefer ailesinie yevmiyelik ve tohumluk olarak 30 kile buğday ve arpa verilmiştir⁵³⁷.

Filibe Kazası'nın Ropçoz Nahiyesi'ne bağlı Borova ve Köprü köyleri ahalisinden toplamda 1900 muhacirin Osmanlı topraklarına iskân ettirilmesine müsaade edilmiştir. Rumeli muhacirlerinden 450 kişi Eskişehir Kazası'nın Seyitgazi Nahiyesi'ne bağlı Büyük ve Onbaşı yaylalarına iskân ettirilmelerine ve geriye kalanların başka noktalara iskân ettirilmelerine karar verilmiştir. Muhacirlerin yol masrafları ise hükümet tarafından karşılanmıştır. Bu masraflara göre İzmir'den Eskişehir'e kadar trenle gidecek olan 800 kişi için 30.500 gurusu verilmesi istenmiştir. Dedeagaç'tan İzmir'e kadar Kaplan vapuruyla gelecekler adına peşin olarak 42.500 gurusu verilmesine karar verilmiştir. Muhacirlerin sevk işlemlerinden sorumlu memurlar ve muhacirler için belirlenen masraf 80.000 gurusu olduğu izah edilmiştir. Bütün masrafların karşılanma işi Maliye Nezareti'ne devredilmiştir⁵³⁸.

Sivrihisar'da iskân ettirilen Silistre muhacirleri için yapılacak hanelerin inşası için ağaca ihtiyaç duyulmuştur. 29 Eylül 1900 tarihinde Orman ve Maadin'e ve Ziraat Nezareti'nden yerel yetkililere 1800 adet ağacın Aziziye Kazası'ndaki ormandan ücretsiz bir şekilde kestirilmesi için izin verilmiştir⁵³⁹.

19 Mart 1901 tarihinde Sivrihisar Kazası'na bağlı Karakaraya mevkiinde iskân ettirilen 28 hanelik Bulgaristan muhacirine gelecek yılın hasılatından tahsil edilmek şartıyla kilosu 17 gurusu 179 kilo buğday verilmiştir⁵⁴⁰.

Tutrakan, Kırım ve Rumeli muhacirlerinin Eskişehir'in Seyitgazi Nahiyesi'ne iskân ettirilmiştir. Muhacirlerin yerleştirildikleri yerde mağdur olmamaları için bir takım güvenceler verilerek kendilerinin ihtiyaçları karşılanmaya çalışılmıştır. Muhacirlerin ihtiyaçlarına binaen hane başına 10'ar kileden 620 kile buğday ve 5'er kileden 310 kile arpa olmak üzere toplamda 930 kile tohumluk hububat ile 1'er çift öküzün satın alınması için verilmesi için 62.000 gurusu verilmesi için Hüdavendigâr Vilayeti Muhâcîrin İslâmiye Komisyonu 1.Azalığı'na bir yazı yazmıştır. Muhâcîrin-i İslâmiye Komisyonu muhacirler için lazım olan paranın Maliye Nezareti tarafından

⁵³⁷ Kırılı, *a.g.t.*, s. 228.

⁵³⁸ COA. BEO. 475-35566/1-2-3; COA. BEO. 514-38490/2.

⁵³⁹ Kırılı, *a.g.t.*, s. 231.

⁵⁴⁰ Kırılı, *a.g.t.*, s. 228.

verilmesi için Sadarete bildirmiştir. Sadrazam Halil Paşa durumu 12 Eylül 1901 tarihinde padişaha arz edilmesi için bir yazı yazmıştır. 23 Eylül 1901’de başkâtîp (Serkâtîp-i Şehriyârî) Tahsin tarafından padişahın onay verildiği açıklanmıştır⁵⁴¹. Padişahın onay vermesi sonucunda 15 Eylül 1901 tarihinde Sadaret makamınca Muhâcirîn-i İslâmiye Komisyonu 1.Azalığı’na, Dahiliye ve Maliye nezaretlerine gereğinin yapılması yazılmıştır⁵⁴².

Bâb-ı âlî Evrak Odası Nezaret Gelen-Giden ve Vilayet Gelen-Giden defterlerinde Tutrakan, Kırım ve Rumeli muhacirlerinin ihtiyaçları olan masrafların karşılanması için talimatlar verildiği açıkça görülmüştür. Böylelikle muhacirlerin ihtiyaçlarıyla hükümetin ne denli alakadar olduğu bir kez daha kanıtlanmıştır⁵⁴³.

8 Mayıs 1901 tarihinde Sivrihisar Beylikuyu’da Yaver Viran’a iskân ettirilen Bulgaristan muhacirlerinden 34 hanede 140 nüfusa, yevmiyelik ve tohumluk olarak 666 kile buğday tahsis edilmiştir⁵⁴⁴. Aynı yıl Eskişehir Kazası’nın Seyitgazi Nahiyesi’nde 62 hanelik Tutrakan, Rumeli ve Kırım muhacirlerine 1’er çift öküzün bedeli olan 62.000 guruş verilmiştir⁵⁴⁵.

20 Eylül 1901 tarihinde Tutrakan, Rumeli ve Kırım muhacirleri zor durumda olduklarından kendilerine 10’ar kileden 620 kile buğday, 5’er kileden 310 kile arpayla beraber toplamda 930 kile tohumluk zahire verilmiştir. Hatta muhacirlere 1’er çift öküz verilmesi için Eskişehir Vilayeti Emvali’nden 2.000 guruş alınarak bu ihtiyaçlar için harcanmıştır⁵⁴⁶.

1901 yılında Boşnak muhacirlerinin iskân ettirilmesi amacıyla Eskişehir’in bir kazası olan Sivrihisar tercih edilmiştir. Sivrihisar Kazası’na 700 hanelik Boşnak Muhacirinin iskân ettirilmesi için Mecidiye, Mahmudiye, Osmaniye ve Hüdavendigâr köyleri tahsis edilmiştir. Tahsis edilen köylerin 3’de 2’sine 1.Kafîle olarak 12 haneden 58 kişi ve Tuzla ahalisinden 55 haneden 242 kişilik nüfusun iskân ettirilmesine karar verilmiştir. Tuzla Muhacirlerinden 100 hanede 490 kişilik nüfusun yarısı Orhaniye ve diğer yarısı Hüdavendigâr köylerine sevk edilmiştir. Yalnız iskân

⁵⁴¹ COA. İ.DH. 1387-40/1-2-3.

⁵⁴² COA. A.MKT.MHM. 515-12/1.

⁵⁴³ COA. BEO.NGG.d. nr. 760, s. 32b; COA. BEO.VGG.d., nr. 760.

⁵⁴⁴ Kırılı, *a.g.t.*, s. 229.

⁵⁴⁵ COA. BEO.NGG.d., nr. 760, s. 54a.

⁵⁴⁶ Kırılı, *a.g.t.*, s. 229.

ettirilmesi için gönderildikleri yerde henüz inşaat işleri tamamlanamamıştır. Yapılmakta olan inşaatın ne suretle devam ettiği ve durumun ne olduğu hakkındaki teferruata dair Ankara Vilayeti İskan-ı Muhacirin memurlarından Hacı Reşid Paşa'dan gelen yazıya ek olarak Sadarete durum arz edilmiştir⁵⁴⁷.

Sivrihisar Kazası'na iskân ettirilecek Boşnak muhacirleri ve Tuzla ahalisinin mağdur edilmemesi adına yapılan inşaatın kontrol ettirilmesi ve gerekenin yapılmasının istenmesi Osmanlı Devleti'nin göçmenlere karşı izlediği olumlu politikalardan bir tanesini oluşturmaktadır. Zira iskân ettirilecek Boşnak muhacirleri ve Tuzla ahalisinin kalacakları yerlerin temininin yapılmaması durumunda ortaya çıkacak sorunların sadece göçmenleri değil aynı zamanda civar halkı da rahatsız edecektir. Diğer yandan Osmanlı Devleti göçmenleri "kendi kaderlerine terk etme" mantığıyla hareket etmeyerek büyük bir sorumluluk üstlenmiştir. Kişilerin barınması, gıda ve iâşe ihtiyacının yanında daha birçok eksiğinin giderilmesini de hesaba kattığımızda 700 hanelik bir göçmen nüfusun iskân ettirilmesi çalışması bize birçok konuda bilgi edinmemizi sağlamıştır⁵⁴⁸.

Bâb-ı âlî Evrak Odası Vilayet Gelen-Giden defterlerinden birinde 12 Şubat 1903 tarihinde Sivrihisar Kazası'na bağlı Karakayalar'da iskân ettirilmiş 35 hanelik Bulgaristan muhacirine, 35 çift öküz verildiği kaydedilmiştir⁵⁴⁹. 22-24 Mayıs 1904 tarihinde Seyitgazi Nahiyesi'nin İdris Yaylası mevkiinde iskân ettirilmiş olan 20 hanelik Rumeli muhacire 124 kile tohumluk buğday verilmesine karar verildiği belirtilmiştir⁵⁵⁰.

Eskişehir'de yaşayan muhacirlere yapılan yardımlar ve kendilerine sağlanan vergi muafiyetleri kimi zaman engellenmeye çalışılmıştır. Örneğin: 19 Haziran 1905 tarihinde Eskişehir Kazası Kaymakamlığı tarafından hayvanat-ı ehliye rüsumu tahsilinde yapılan zorlamalar yapılmıştır. Muhacirlere tanınan vergi muafiyetin süresi henüz bitmediği halde hayvanat-ı ehliye rüsumunun kendilerinden tahsil edilmesi muhacirler ile yönetici arasında bir anlaşmazlığa neden olmuştur. Bu nedenle Muhtar

⁵⁴⁷ COA. DH.MKT. 2524-12/1.

⁵⁴⁸ COA. DH.MKT. 2524-12/1.

⁵⁴⁹ Kırılı, *a.g.t.*, s. 230.

⁵⁵⁰ COA. A.MKT.MHM. 525-4/2.

Mehmet tarafından Seyyitgazi'den çekilen telgraf ile Hüdavendigâr Vilayeti'nden gereğinin yapılması istenmiştir⁵⁵¹.

Eskişehir'de iskân ettirilen Rumeli muhacirlerine tarım arazisi verildiği gibi farklı mesleklere mensup kişilere dükkan tahsis edildiği de olmuştur. Örneğin matbaacılıkla uğraşan Selanikli Mehmet Tahir Efendi'ye geçimini sağlaması adına bir dükkân tahsis edilmiştir⁵⁵². 1917 tarihli “Muhâcirîne Arâzî ve Emlâk Tevziine Dair Talimatnâme”sinin “Emlâk ve sureti taksimi” 18. maddesine göre “emvâl-i metrûkeden evvel haneler” yani yerli ahali tarafından terk edilmiş hanelere akrabalık ilişkisi bulunan muhacirler yerleştirilmiştir⁵⁵³. Muhacirler için alanın bu karar sayesinde hem muhacirlerin zor durumda kalmaları önlenmiş hem de terk edilen yerlerin tekrar iskâna açılması sağlanmıştır. 9 Ocak 1918 tarihinde yaşadıkları toprakları terk ederen Rumeli muhacirleri Eskişehir'e gelmiştir. Eskişehir'e gelen bu göçmenlerin iskân ettirilmesi ve kendilerine iâşe temin edilmesine yönelik bazı düzenlemeler yapılmıştır⁵⁵⁴.

İlk zamanlarda muhacirlere yevmiye yardımı yapılırken ilerleyen zamanlarda iâşe tahsisi olarak yardım yapılmaya devam edilmiştir. Genel hatlarıyla kısaca toplandığında, Osmanlı Devleti muhacirlere arazi, tohumluk, yevmiyelik, iâşe, hayvan temini gibi birçok noktada yardım etmeye çalışmıştır. Eskişehir'de iskân ettirilen göçmenlere yapılan yardımlar oldukça yüksek rakamlara ulaşmıştır. Öyle ki devlet göçmenlerin ihtiyacı karşılamak için mali kaynaklar oluşturmaya çalışmıştır. Bu kaynaklarda köprü gelirleri, tiyatro ve konser gelirleri, kurban gelirleri, evkaf hazinesinin tasarrufları ve zorunlu tasaraf fonlarından elde edilen gelirler olarak tespit edilmiştir. Kurulan komisyonların yürüttüğü faaliyetler sayesinde göçmen ihtiyaçlarını karşılamak için zaman zaman pullar basılmıştır. Muhacirleri için mali bir kaynakta piyangolar olmuştur. Mal sandıkları sayesinde göçmenler mali yönden desteklenmiştir. Milletlerarası Muhacirlere Yardım Komitesi ve Hilal-i Ahmer

⁵⁵¹ COA. DH.MKT. 974-25/1.

⁵⁵² CCA. TİGM. İSKAN, 272-11-8-12-9/1.

⁵⁵³ Ailelerin yerleştirilmesine bir hayli dikkat edilmiştir. Şayet aralarında herhangi bir akrabalık ilişkisi bulmuyorsa bu muhacirler aynı haneye iskân ettirilemezdi. Bkz. Dahiliye Nezareti, *a.g.e.*, s. 7-8.

⁵⁵⁴ CCA. TİGM. SEVKİYAT, 272-14-74-12-10/1.

Cemiyeti birçok hayırseveri yardım etmesi için yardıma çağırıştır. Hatta Avrupa ülkelerinde bu yardım çağrısına cevap vermesi istenmiştir⁵⁵⁵.

Rumeli göçmenlerine yapılan yardımlar neticesinde birçok göçmen bölgedeki yaşamına devam etmiştir. Eskişehir’de kalan göçmenler, kültürel benliklerini muhafaza etmenin bir yolu olarak yeme ve içme kültürlerini yaşatmaya çalışmıştır. Bu hususta ne denli başarılı oldukları günümüzde hâlen daha sürdürülmekte olan yeme ve içme çeşitliliğinden açıkça görülmüştür. Örneğin Selanik fırın mantısı, Oğmaç, Selanik gevreği, Sütlu kesme çorabası, Peçenik, Sütlu biber, Kısallu lahana ve Kıkırtma gibi daha birçok yiyecek Eskişehir’in mutfak kültürünü zengileştirmiştir⁵⁵⁶.

7. RUMELİ GÖÇMENLERİNİN ESKİŞEHİR’DE KARŞILAŞTIĞI SORUNLAR

7.1. İSKÂNİ GERÇEKLEŞMEYEN VE REDDEDİLEN GÖÇMENLER

Varna’da yaşayan Musevi Cemaatine mensup 20 hanenin Eskişehir’e yerleşmelerine müsaade edilmesi için Varna Tüccar Vekâleti’ne bir arzuhal göndermiştir. Varna Tüccar Vekâleti’de 26 Eylül 1899 tarihli ve 164 numaralı yazı ile durumu Hariciye Nezareti’ne bildirmiştir. Buna cevaben Hariciye Nazırı, Varna Tüccar Vekâleti’ne Eskişehir’e gelmek isteyen 20 hanelik Musevi Cemaatinin toplu gelişlerinin uygun görülmeyip kendilerine de herhangi bir yardımda bulunulamayacağı dile getirilmiştir. Yalnız toplu bir şekilde değil de münferiden gelmek isteyenlerin *Filistin toprakları haricinde başka bölgelere* yerleştirilebilecekleri 18 Ekim 1899 tarihinde bildirilmiştir⁵⁵⁷.

Romanya ve diğer birçok farklı bölgelerden Eskişehir’e muhacirlerin geldiğini belirtmiştik. Yaşanan göçler içerisinde Osmanlı Devleti’ne kabul edilenler olduğu gibi reddedilenler de olmuştur. Bunun bir farklı örneği de 9 Ağustos 1900 tarihinde yaşanmıştır. Hadiseye göre Romanya ve birçok farklı bölgelerden gelen Musevilerin Osmanlı topraklarına gelişinin ardından artık İslam dinine mensup olmayan kişilerin kabul edilmemesi yönündeki bir karar alınmıştır. Bu kararı veren kişinin Osmanlı Devleti padişahı olması ise kararın en kilit noktasını teşkil etmiştir.

⁵⁵⁵ Kırılı, *a.g.t.*, s. 233-236.

⁵⁵⁶ https://eklesene.com/tv_radyo/eskisehir_gocmen_mutfagi.html, (Erişim Tarihi: 01.06.2019).

⁵⁵⁷ COA. HR.SFR.(04). 765-27/1.

Göç talebinde bulunan kişilerden belli başlı şartları yerine getirmeleri doğal bir durum ise de ilerleyen zamanlarda böyle bir kararın verilmesi İslam dininden olmayan kişileri derinden etkilemiştir⁵⁵⁸.

İslam dinine mensup olmayan kişilerin neden reddedileceği yönündeki görüş ise şu temele dayandırılarak desteklenmeye çalışılmıştır. “İslam dinine mensup kişilerin mevcut İslam nüfusunu çoğaltabileceği” yönündeki beyan etkili olmuştur. Demek oluyor ki *Müslümanların haricinde herhangi bir dine mensup muhacirlerin göç ve iskânı konusunda yapılan isteklerin geri çevrileceği ve sadece İslam dinine mensup muhacirlerin gelişlerine izin verileceği* yönünde bir karar verilmiştir⁵⁵⁹.

Alınan bu karar kişilerin kendi istek ve arzularına göre uygulanmayıp ilgili makamlarca yürütülen bir çalışma olmuştur. *İslam dininden olmayanların kabul edilmemesi yönündeki* kararın Hariciye Nezareti’ne bağlı Muhâcir-i İslamiyye Komisyonu 1.Azalığı’na ve oradan da Meclis-i Mahsus-ı Vükela’ya bildirilmiştir. Meclis-i Mahsus-ı Vükela’dan da konunun gereğinin yapılması istenmiştir. Bu durum bizlere alınan kararların uygulanması hakkında bilgi verdiği gibi konunun beyan edilmesindeki siyasi mercilerin sıralamasını göstermiştir⁵⁶⁰.

28 Nisan 1900 tarihli bir tezkirede geçen beyan neticesinde *Osmanlı topraklarına ticaret bahanesiyle ikişer üçer gelerek akçe karşılığında arazileri satın alabilecekleri* ihtimaline karşı gelinmesi gerektiği düşünülmüştür. Böyle bir durumda bile yerleşmelerine müsaade edilmemesine dikkat edilmesi gerektiği dile getirilmiştir. Bu husus hakkında vilayete ve göç edecekleri bölgelere bildirilmiştir⁵⁶¹.

Bu konunun üstünde özellikle durmamız gerekmektedir. Şöyle ki bir ülkenin topraklarına geliş hususunda sadece muhacirlerin haklarını gözetmek yeterli görülmemektedir. Göç ve iskân edilecek toprakların yabancılar tarafından satın alınması mevcut halkı rahatsız edebileceği gibi etnik topluluğun yapısının ve asayişin bozulmasına neden olacaktır. Bu durumun akside mümkün olabilir lakin söz konusu hükümet ve çıkarları olacağından evvela kendi halkını düşüneceği muhakkaktır. Bu

⁵⁵⁸ COA. DH.MKT. 2387-27/1.

⁵⁵⁹ COA. DH.MKT. 2387-27/1.

⁵⁶⁰ COA. DH.MKT. 2387-27/1.

⁵⁶¹ COA. DH.MKT. 2387-27/1.

yüzden de toprakların bahaneyle satın alınması durumu tehlikeli görülmüş ve bunun önüne geçilmek için bu tür uygulamalara gidilmiştir.

Edirne Vilayeti Vekaleti tarafından cevaben 3 Temmuz 1900 tarihli ve 214 numaralı yazıya göre; Filibe ahalisinden olup İstanbul'a gelmek üzere hicret edecek Mustafa Paşa İstasyonu'na gelen 6 nefer Musevi'nin evrakları mühürlü ise "milel-i gayr-ı müslim'e" muahcirlerin kabulü hakkındaki genel tebligata göre "iade edilmek üzere alıkonuldukları" ve bunun gibi olan kişilerin vize edilmemesi hakkında Dahiliye Mektubi Kalemi'nden, Bulgaristan Komiserliği'ne gönderilmiştir. Böylelikle şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki Osmanlı topraklarına Musevi muhacirlerin gelmesi hususunda ciddi önlemler alınmaya başlanmıştır. Hatta bu kurallara uymayıp göz ardı edenler durdurulup gelecek olanlara da müsaade verilmeyeceği açıkça gösterilmiştir. Alınan bu kararın bir dış mesele olması sebebiyle Hariciye Nezareti'ne gerekli bilgiler verilmiştir. Bunlardan birisi de Bulgaristan Komiserliği'dir. Bu da demek oluyor ki gelen muhacirlerin alıkonulması hem dış sorun hem de bir nizami sorun olarak görülmektedir. Bu nedenle Bulgaristan Komiserliği'ne izahat verilmiştir⁵⁶².

Alınan kararlar neticesinde Osmanlı topraklarına bu tarihten sonra gelecek göçmenlerin dini mensubiyetine göre sınıflandırıldığı ve Eskişehir Kazası'nın da bu karardan etkilendiği anlaşılmıştır.

7.2. ARAZİ TAHSİSİ VE KONUT İNŞASI VE YEVMİYELİK SORUNU

Bâb-ı Âlî Evrak Odası, Hüdavendigâr Ayniyat defterlerinden elde edilen bilgilere göre 1879 yılında Eskişehir Kazası'na bağlı yerlerde iskân ettirilen Dobruca muhacirlerine dönemin maddi sıkıntılarından kaynaklı olarak yardım edilememiştir. Dobruca muhacirleri kendilerine tayinat verilmesi için Muhâcirîn İdaresi'ne durumlarını bildirmişlerdir. Eskişehir Mutasarrıflığı'na gereğinin yapılması için talimat verilmesine rağmen muhacirlerin durumlarında herhangi bir değişiklik olmamıştır⁵⁶³.

1891 yılının Nisan ve Mayıs aylarında Eskişehir Kazası'na bağlı Osmaniye köyünde yaşayan Pomak muhacirlerinin bataklık ve sazlık olan arazilerde yaşadıkları

⁵⁶² COA. DH.MKT. 2387-27/1.

⁵⁶³ Kırılı, a.g.t., s. 230.

görülmüştür. Muhacirlerin bataklık ve sazlık arazilerde yaşayamayacağı düşünülerek kendilerini Osmaniye köyüne yaklaşık bir saat mesafedeki Kavacık'a nakledilmeleri kararlaştırılmıştır⁵⁶⁴.

1902 tarihinde Eskişehir Kazası'na Kırım ve Bulgar muhacirlerinin teşkil ettiği köye Mesudiye ismi verilmiştir. 24 Şubat 1909 tarihli bir kaynakta ise bu köyün toplamda 100 haneden meydana geldiği ifade edilmiştir. Köy ahalisinin ekseriyeti ziraatle uğraşan insanlar olduğu halde henüz kendilerine arazi tahsis edilmemesinden dolayı çiftçilik yapamadıklarını belirtmişlerdir. Şayet uygun görürlerse Çifteler Çiftliği'nde boş bulunan arazilerden münasip görülen miktarın kendilerine tahsis edilmesi için bir talepte bulunmuşlardır. Dahiliye tarafından Hüdavengiar Vilayeti'ne yazılan yazıda Sadaret makamı tarafından bu zamana kadar muhacirlere neden arazi tahsis edilmediğini ve durumları hakkında malumat verilmesi istenmiştir⁵⁶⁵.

28 Mart 1903 tarihinde Hamidiye köyünde yaşayan 199 nüfuslu Rumeli muhacirlerinin orman içlerine yerleştikleri ve bu durumun talimatlara aykırı olduğu ifade edilmiştir. Muhacirlerin ormanı bir hayli tahrip etmesinden dolayı ormanı korumak için buraya koruyucuların atanması istenmiştir⁵⁶⁶.

7 Mayıs 1913 tarihinde Çiftler Çiftliği'nde Balkan savaşları sonrasında yoğun bir muhacir göçü yaşandığı bu yüzden de boş arazi arayışına gidildiği anlaşılmıştır. Yapılan araştırmalarda Çifteler Çiftliği'nde daha öncelerde muhacirlerin iskân ettirildiği, boş araziler olsa da bunların ziraat ve mera arazilerinden ayrıldıktan sonra ne yapılacağının henüz netleşmediği ifade edilmiştir. Çifteler Çiftliği'nin dışında Eskişehir'de muhacirlerin iskân ettirildiği diğer bir çiftlik Hasırca Çiftliği olmuştur. Bu bölgeye muhacirlerin iskân ettirilmesi ve kendilerine arazi verilmesi için Aşa'ır ve Muhâcirîn Müdiriyeti Umumiyesi'nden Eskişehir Mutasarrıflığı'na 14 Ağustos 1916 tarihinde bir telgraf çekilmiştir⁵⁶⁷.

I. Balkan Harbi'nden sonra Eskişehir'e gelmek isteyen Rumeli muhacirleri Osmanlı Devleti'ne göç etmek için izin talep etmeye devam etmiştir. Örneğin: 1917

⁵⁶⁴ COA. ŞD. 2569-28/3; COA. İ.ŞD. 107-6381/1-2.

⁵⁶⁵ COA. DH.MKT. 2749-24/1.

⁵⁶⁶ Kırılı, *a.g.t.*, s. 209.

⁵⁶⁷ Kırılı, *a.g.t.*, s. 216.

yılı Nisan ayında Köprülü⁵⁶⁸ muhacirlerinden Fatıma kocasının yanına gönderilmesi adına bir dilekçe yazmıştır. Dilekçesine göre Köprülü muhacirlerinden Fatıma'nın Eskişehir'de Hoşnudiye mahallesinde oğluyla beraber Eskişehir'e geldiği belirtilmiştir. Aynı zamanda şahsın vermiş olduğu bilgilere bakılarak, Fatıma'nın bir oğlunun seferberlik nedeniyle askerliğe çağrıldığı, birisinin Şark Dar-ül Harbinde şehit düştüğü ve diğerinin de 6.Kolordu'da vazifeli olduğunu belirtmiştir. Bu nedenle Fatıma adlı şahıs “büsbütün kimsesiz, bîçâre ve maişetsiz” kaldığını ifade etmiştir. Fatıma, Köprülü ahalisinden olan eşinin henüz yanına gönderilmediğini ve sefalet içinde olduğunu tekrarlayarak kocası Gola Ahmet oğlu Abdurrahman'ın gelmesine müsaade edilmesini istemiştir. Sadaret makamının yazmış olduğu tezkirede vermiş olduğu bilgiye bakılırsa Gola Ahmet oğlu Abdurrahman'ın “celbine imkân görülmediği” belirtilerek reddedilmiştir⁵⁶⁹.

7.3. YERLİ HALK VE DİĞER GÖÇMENLER ARASINDAKİ SORUNLAR

10 Aralık 1893 ve 13 Ekim 1894 tarihleri arasında yapılan yazışmalarda yerli halk ile Rumeli muhacirleri arasında ciddi anlaşmazlıkların yaşandığına dair önemli bir kanıt tespit edilmiştir. Hadiseye göre 5.Ordu Hümayunu'na mensup 36.Alayın 3.Taburu Binbaşı Osman Nuri, Muttalıp köyüne bağlı Kümeseydi? isimli mevkiide H. 1292 (1876) yılından beri Rumeli muhaciri iskân edildiğini belirtmiştir. Bahsi geçen yerde çiftliği bulunan Osman Nuri, arazisinin Rumeli muhacirleri tarafından işgal edildiği ve dolayısıyla mağdur edildiğini ifade etmiştir. Osman Nuri, ilgili makamlara Rumeli muhacirlerinden şikayetçi olduğunu ve başka yerlere iskân ettirilmelerini istemiştir⁵⁷⁰.

1889 yılında Gökdere köyünde iskân ettirilmiş olan Dağıstan, Karinabad ve Nogay muhacirleriyle Hacı Hasan Ağazade Hacı Mustafa ve Hasan Beylerin arasında bir anlaşmazlık yaşanmıştır. Bahsi geçen muhacirlerin vekili olan Hızır'ın arz ettiği duruma göre Hacı Hasan Ağazade Hacı Mustafa ve Hasan Beyler, Dağıstan ve Karinabad muhacirlerini yaşadıkları yerden kaçırmaya çalışmış ve Nogay muhacirlerini de tehdit etmiştir. Sadarete arz edilen hadisenin tahkik edilmesi için 26

⁵⁶⁸ Köprülü diğer adıyla Titov Veles, 1872-1899 yılları arasında Selanik Vilayeti'ne bağlı bir kaza iken 1900-1912 yılları arasında Kosova Vilayeti'ne bağlı bir kaza olarak geçmiştir. Günümüzde ise Makedonya'ya bağlı bir şehir konumundadır. Bkz: Sezen, *a.g.e.*, s. 487.

⁵⁶⁹ CCA. TİGM. SEVKİYAT, 272-14-73-4-12/1-2-3.

⁵⁷⁰ COA. DH.MKT. 182-11/1-4; COA. BEO. 493-36964/1; COA. İ.HUS. 30-29/1.

Mart 1889 tarihinde Hüdavendigar Vilayeti'ne bir yazı gönderilmiştir. Fakat 11 Ocak 1909 tarihinde Dahiliye Nezareti tarafından Hüdavendigar Vilayeti'ne iletilen yazı da tahkikatın hâlen daha sürdürüldüğü ve bir sonuca varılmadığı anlaşılmıştır⁵⁷¹.

Rumeli muhacirleri zaman zaman yerli halkın arazisine izinsiz bir şekilde yerleştiği de olmuştur. Örneğin, 1908 yılının Eylül ve Ekim aylarında yapılan yazışmalarda Seyitgazi Nahiyesi civarında Hacı Bekir Bey'in mutasarrıfında olan yaylada 25 hanelik 75 nüfuslu Bosna muhacirin buraya izinsiz gelip yerleştikleri görülmüştür. Olay Hacı Bekir Bey'in yaylasının işgal edildiği yönündeki şikâyeti üzerine başlamıştır. Hacı Bekir Bey'in "*Bosna muhacirlerinin yaylada işgalci gibi izinsiz yaşadıklarını*" beyan etmesi sonucu buraya izinsiz geldikleri anlaşılmıştır. Bu şikâyet üzerine muhacirlerin içlerinde bir sözcü ile savunma yapmalarına izin verilmiştir. Muhacirlerden ne zaman ve nereden geldikleri, künyelerinin geçtiği defterin yanında göç ve iskân izin belgeleri talep edilmiştir. Muhacir Komisyonuna verdikleri beyan üzerine, yayladaki iskânlarını resmi olarak belgelendiremedikleri ve sevk edildiklerine dair ellerinde herhangi bir belgelerin olmadığı görülmüştür. Eskişehir Kaymakamlığınca durumlarının görüşüleceği ve muhacirlerin ne zaman, hangi numaralı emirle sevk olunduklarının bir an evvel araştırılması talep edilmiştir⁵⁷².

Osmanlı Devleti göçmen, muhacir, yerli halk ve hükümet görevlileri arasındaki ilişkileri kontrol altına almaya çalışmıştır. Fakat alınan bir takım önlemlere ve tedbirlere rağmen kimi zaman istenmeyen hadiseler yaşanmıştır. Bu yetersizliğin birçok nedeni olabileceği gibi Osmanlı Devleti'nin mağdur olan bu topluluğa ne denli yardımcı olacağı ise son derece önem arz etmiştir. Nitekim Eskişehir'de bu tür sıkıntıların yaşandığı görülmüştür⁵⁷³.

Yaşanan hadiseye göre 1894 yılında iskânları kararlaştırılan 52 hanelik bir topluluk Eskişehir Kazâsı'na bağlı Seyyidgâzi Nahiyesi'ne gitmek üzere yola çıkmıştır. Göçmenlerin yol güzergâhı ise İnegöl Kazâsı'nın yakınındaki Ahi Dağı'ndan geçmektedir. Yalnız bu dağın bitişiğinde 22 kişilik Çerkez tarafından yolları kesilmiştir. Filibe muhacirlerinin 2600 Osmanlı lirası ve kıymetli eşyalarını

⁵⁷¹ COA. DH.MKT. 1611-104/1; COA. DH.MKT. 2706-73/2.

⁵⁷² COA. DH.MKT. 2620-33/3-1.

⁵⁷³ COA. DH.H.29-15-3/1.

çalmakla yetinmeyen Çerkezler üstüne üstlük birde bu göçmenleri darp etmiştir. Hem mallarından hem de canlarının ehemmiyetinden korkan bu 52 hanelik göçmen halkı tekrar Filipe'ye dönmek zorunda kalmıştır. Filibe muhacirleri *dönmek istemişlerdi için değil dönmek zorunda kaldıkları* için gittiklerini belirtmişlerdir. Darp ve eziyete maruz kalan muhacirlere bölge mutasarrıfı yardımcı olmayınca, muhacirler biçare topraklarına geri dönmek zorunda kalmıştır⁵⁷⁴.

Bu durumun arz edilmesi 52 hane halkından bir sözcü olarak seçilen Filibeli Haliloğlu Osman Nuri tarafından gerçekleştirilmiştir. Filibeli Haliloğlu Osman Nuri'nin çaresiz kalmasında ki en büyük etkenler idari yöneticilerin soruna karşı çözümsüz kalmaları olarak ifade etmiştir. Hatta göçmenlerin darp edilmeleri ve mallarının çalınması hakkındaki şikâyetlerini Bursa Vilayeti'ne arz ettikleri halde olumlu bir dönüş almadıkları gibi Ertuğrul Sancağı Mutasarrıflığı dâhi bu durum karşısında gerekli ilgiyi göremediklerinden şikayet etmişlerdir. Son çare olarak 28 Temmuz 1910 tarihli ve 3919 numaralı yazı ile Mabeyn-i Hümayun'a [padişahın özel kalem müdürlüğü işlevini gören kurum] durumlarını arz etmişlerdir. 15 Ağustos 1918 tarihli ve 1766 numaralı yazıda durumlarını Sadrazama da iletmışlerdir⁵⁷⁵.

Nihayetinde Ertuğrul Mutasarrıflığı'na havale edilerek Ertuğrul Zabıta Memurlarının ve Ertuğrul Sancağı ahalisinin bu eşkıyaları son derece iyi tanıyıp bildiklerinden yine de tutuklayamadıklarını bu sebeple de Müslüman muhacirlerin perişanlıklarına sebebiyet verdiklerini belirterek çalınan paralarının ve kıymetli eşyalarının geri alınamadığından bu eşkıyaların derhal yakalanmasını padişaha arz etmişlerdir⁵⁷⁶.

Diğer bir husus da muhacirlerin para ve eşyalarını çalıp onları darp edenlerin Çerkezlerin oluşudur. Bilindiği üzere o dönemlerde Osmanlı Devleti'ne hemen hemen her bölgeden göçler yaşanmıştır. Bu göçlerin arasında Çerkezler de yer almıştır. Eğer bu göçmenlerden bazılarına yeterince yardım edilmediyse ya da içlerinde kaçak yollarla gelip hayatını bu şekilde devam ettiren birtakım insanlar var ise devlet bu konuda ne gibi bir yol izlediği görülmüştür. Anlaşıldığı üzere bu 22 kişilik Çerkez eşkıyalarının aslında idareciler tarafından kimlikleri bilinse de

⁵⁷⁴ COA. DH.H.29-15-3/1.

⁵⁷⁵ COA. DH.H.29-15-3/1.

⁵⁷⁶ COA. DH.H.29-15-3/1.

kendilerine müdahale edilememektedir. Demek ki bu bahsi geçen Çerkez eşkıyaları alelade bir eşkıya olmayıp devletin belli kademelerinde bulunan idarecileri dahi kendilerine karışamaz vaziyete getirmiştir⁵⁷⁷.

8. ESKİŞEHİR'E DİĞER BÖLGELERDEN GÖÇLER

1839-1918 yılları arasında Eskişehir'e Arjantin, Almanya, Avusturya-Macaristan, Batum, Belçika, Bulgaristan, Çin, Fransa, Hindistan, İran, İtalya, Kudüs, Lübnan (Beyrut, Baalbek), Rusya, Romanya, Sırbistan, Suriye, Yafa ve gibi farklı coğrafyalardan göçmenlerin geldiği tespit edilmiştir. Hüdavendigar Vilayeti Salnameleri kaynaklarında Eskişehir'de özellikle Ermeni, Yahudi, Rum ve Latin milletlerinin yanı sıra Katolik ve Protestanların varlığına rastlanmıştır.

Osmanlı topraklarına göç eden yabancı göçmenlerin Eskişehir'e gelmesinin birçok farklı nedeni vardır. Bunlardan bir tanesi de İstanbul'un artık göçmenlerin barınmasına yetmemesidir. Hatta bir zamanlar Rusya'dan İstanbul'a o kadar çok Musevi göçmen gelmiştir ki dönemin kaynaklarında bu göçmenlerin bulundukları yerler için "izdihamlı" ifadeleri kullanılmıştır. Rusya'da Kolera salgınının olduğunun haber alınması ve İstanbul'da yaşayan Musevi göçmenlerinde Malaria yani Sıtma hastalığının görülmesi neticesinde Osmanlı Devleti derhal harekete geçmiştir. Osmanlı Devleti ilk olarak Rusya'dan Musevi göçlerini yasaklamıştır. İkinci olarak da İstanbul'da yaşayan göçmenleri farklı yerlere göndermeye çalışmıştır⁵⁷⁸. Örneğin, 26 Ekim 1891 tarihinde Rusya ve Yunanistan'dan gelen Musevi muhacirler Eclis Vapu Kumpanyalarına bağlı 3 vapurla 110 kişiyle Osmanlı topraklarına gelmiştir. Galata gümrüğüne çıkarılan Musevilerin ihraç edilmesi kararıyla bunların derhal gönderilmesi istenmiştir. Sayıları her geçen gün artmakta olan Musevilerin artık kabul edilmediği ve daha önce gelenlerinde derhal başka yerlere gönderilmesi gerektiği izah edilmiştir. Hariciye Nezareti'nin yabancı elçiliklere gönderdikleri tebligat üzerine "bundan sonra Osmanlı topraklarına gelecek Musevi Muhacirlerin vapurlardan çıkmalarına ve bölgeye yerleşmelerine kesinlikle izin verilmeyeceği" belirtilerek "gelenlerinde vapurlarla iadeleri için tedbirler alınacağı" ifade edilmiştir⁵⁷⁹. Osmanlı topraklarına Musevi göçlerinin artmasının bir diğer nedeni de

⁵⁷⁷ COA. DH.H. 29-15-3/1.

⁵⁷⁸ COA. DH.MKT. 1976-22/1.

⁵⁷⁹ COA. DH.MKT. 1882-90/1.

bazı simsar (komisyoncu) Musevilerin kiralamış oldukları haneleri başka şahıslara kiraladıklarıdır. Osmanlı Devleti bu tip durumlar karşısında dikkatli olunması ve itina edilmesi gerektiğini düşünerek bir takım önlemler almaya çalışmıştır. Bahsi geçen Musevi muhacirlerin burada bulundukları müddetçe toplum sağlığına bir zarar gelmemesi için bu kişilerin tam olarak bildirilmesini istemiştir. Alınan karar neticesinde Nezaret tarafından gelen cevapta “Şehremanet-i Celilesi’ne” (Belediye) tebliğ edilmiştir. Böylelikle Dâhiliye Nezareti tarafından Muhacirin Komisyonu’na ve Zabtiye Nezareti’ne konu izah edilerek gereken önlemler aktarılmıştır⁵⁸⁰.

Rusya’dan Musevi göçlerinin yasaklanması ve hastalıklı göçmenlerin farklı yerlere gönderilmesi olası bir sağlık krizini önlemiştir. Eskişehir’e gelen Musevi göçmenlerin sayısındaki artma ve azalmanın alınan bu kararlarla doğrudan ilişkili olduğu düşünülmektedir.

1887 yılında Avusturya ve Macaristan vatandaşı Musevi milletinden olan Monyer Kerimbez (Moise Grünberg) Eskişehir’e gelerek burada bir hane tedarik etmiştir. 1894 yılında bahsi geçen kişi ailesinin de burada yaşaması için bir talepte bulunmuştur. Muhacir sıfatıyla tutmuş olduğu haneye içlerinde köle ve cariyelerinin de bulunduğu toplamda 15 nüfusla iskân ettirilmek isteyen Monyer Kerimbez (Moise Grünberg) gerekli izin ve ruhsatların verilmesini istemiştir. 6 Kasım 1894 tarihinde yazılan tezkirede Avusturya vatandaşı ve Musevi milletinden Moiz Kerimber’in arzuhal ve pasaportunun gönderilmesi ve Osmanlı tabiiyetine kabul edildiği belirtilmiştir. Bahsi geçen şahsın kendi memleketinden göç edeceği ve Eskişehir’e iskân ettirileceği kesinleştiği anlaşıldıktan sonra kayıt işlemleri için gerekli işlemlerin başlatıldığı Hariciye Nezareti tarafından Dahiliye Nezareti’ne bildirilmiştir⁵⁸¹.

1893 yılı Ankara Vilayeti Salnamesine Mihaliççık Kazası’nda her hangi bir yabancı nüfusun varlığına rastlanmamıştır. Aynı salnamede Sivrihisar Kazası’nda 4.013 kişilik Ermeni nüfusu haricinde yabancı göçmenin kaydı görülmemektedir⁵⁸². 1881/1882-1893 Osmanlı genel sayımında Mihaliççık Kazası’nda herhangi Gayrimüslim nüfusun varlığına rastlanmamıştır. Bahsi geçen yalnızca Sivrihisar

⁵⁸⁰ COA. DH.MKT. 1882-90/2.

⁵⁸¹ COA. DH.MKT. 304-52/3.

⁵⁸² *Salname-i Vilayet-i Ankara*, Sene 1311, Matbaa-ı Vilayet, Ankara 1311, s. 321.

Kazası'nda 3.651 nüfuslu Ermeni haricinde bir yabancı nüfusun olmadığı tespit edilmiştir⁵⁸³.

1894 yıllarında ve daha sonraları Eskişehir'de Gayri-Müslim nüfusun olmasının en büyük etkeni Eskişehir demiryolu hattının varlığı olmuştur. Bölge nüfusunu arttıran ve nüfus yapısını değiştiren demiryolu hattı ve tren istasyonu aynı zamanda birçok yabancı vatandaşa çalışma imkânı sağlamıştır. Böylelikle Almanya, Fransa, Romanya, Avusturya ve Macaristan'dan gelen göçmenler burada ikamet etmiş ve nüfus yapısını değiştirmiştir. Örneğin Romanya vatandaşı Zahir Komisyuncusu Mösyö Goldenberg, Eskişehir İstasyon Mektep hocası Romanya vatandaşı Madmazel Joniyagrati ve Eskişehir İstasyon Mektep hocası Fransa Cumhuriyet'i tebaasından Mösyö Şarl Eskişehir'de ikamet eden ve çalışan yabancı vatandaşlar arasında yer almıştır⁵⁸⁴. Avusturya vatandaşı Yoha adlı şahıs da Eskişehir Demiryolu İstasyonu'nda çalışmıştır. Hatta bu nedenle bölgede ikamet etmek durumunda kalmıştır. Yoha'nın Eskişehir'de Moskov Oteli'nde kiracı olarak kaldığı tespit edilmiştir⁵⁸⁵. Eskişehir Tren İstasyonu civarında Avusturya vatandaşı Lui Zayler ise lokantacılık yaptığı anlaşılmıştır⁵⁸⁶. Alman vatandaşı ve aynı zamanda tren makinisti olan Pavel Halpeves ve Avusturya vatandaşı Lui Zayler ve eşi Eskişehir'e gelen yabancı göçmenler arasında yer almıştır⁵⁸⁷.

23 Nisan 1894 tarihinde idari makamlar arasında yapılan yazışmalarda Eskişehir'de yabancı vatandaşların iş aramaya geldiklerine yönelik önemli bilgiler tespit edilmiştir. Örneğin, Eskişehir'e iş bulup çalışmak üzere yayan olarak gitmeye karar veren Almanyalı Jozef Rumbah, Sabanca civarında Kuşkaldırım İstasyon'u yakınında kimliği belirlenemeyen iki kişinin birisi tarafından muhtemelen av tüfeğinden çıkan kurşun yüzünden sağ kolundan yaralanmıştır⁵⁸⁸. Bu durum ilk başta olayın geçtiği İzmid Mutasarrıflığı tarafından 3 Nisan 1894 tarihli ve 6 Numaralı belgeye göre alınan tutuklama kararı Dahiliye Nezaretine bildirilmiştir. Dahiliye Nezareti'de olayı Hariciye Nezareti'ne iletmıştır. Böylelikle iç asayişte yaşanan sorunda bir Osmanlı vatandaşı ile Alman vatandaşı arasında yaşanan sorun dış sorun

⁵⁸³ Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, s. 266-267.

⁵⁸⁴ COA. HR.TH. 207-42/1.

⁵⁸⁵ COA. HR.TH. 227-38/1.

⁵⁸⁶ COA. HR.TH. 229-66/1.

⁵⁸⁷ COA. HR.TH. 159-33/1.

⁵⁸⁸ COA. DH.MKT. 228-72/1.

niteliği taşıyarak Hariciye Nezaretine bildirilmek durumunda kalınmıştır. Hasan tarafından vurulan Alman vatandaşı Jozef Rambah'ın götürüldüğü İzmid Gureba Hastahanesi'nde cerrah olmadığı gerekçesi ile Dersaadet'e tedaviye gönderilmesi kabul edilmiş ve bahsi geçen kişi Dersaadete gönderilmiştir⁵⁸⁹.

Eskişehir Kazası'nda yaşayan yabancıların nüfusuna dair önemli kaynaklardan birisi de dönemin salname kayıtları olmuştur. Salname kayıtlarına göre Eskişehir'de yabancı nüfus değerlendirildiğinde karşımıza şu bilgiler çıkmıştır.

Tablo 13: 1894 Yılı Hüdavendigar Vilayeti Salnamesine Göre Eskişehir Kazası'nda Yabancı Nüfus (H.1312)

Rum		Ermeni		Musevi		Diğer yabancı milletler	
Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek
315	531	570	608	13	40	5	70

Kaynak: H. 1312 tarihli HVS, s. 370-371.

1894 yılı Hüdavendigar Vilayeti Salnamesinde ayrıca Eskişehir Kazası'nda Katolik nüfusun 108'i erkek ve 81'i kadın olmak üzere toplamda 189 kişinin olduğu kaydedilmiştir. Ayrıca o dönemde Eskişehir Kazası'nda Protestan nüfusun olmadığı tespit edilmiştir. Eskişehir Kazası'nda Müslüman nüfusun 29.500'ü erkek ve 28.334'ü kadın olmak üzere toplamda 57.834 kişi olduğu belirtilmiştir. Gayri-Müslim olarak alınan nüfus ise 984'i kadın ve 1.357'si erkek olmak üzere toplamda 2.341 kişinin yaşadığı anlaşılmıştır⁵⁹⁰.

Museviler tüm Hristiyan topraklarında zulme uğradıklarını söyleyerek, çareyi Osmanlı topraklarına sığınmakta bulmuştur. Hristiyanların baskı ve zulmünden kaçan Museviler Osmanlı için tabiri caizse “gece gündüz ömürlerini secde-i şükran ederek hayır ve dua etseler bile kendilerine yapılan iyiliğin binde birinin bile şükrünü veremeyeceklerini” belirtmiştir. 18 Eylül 1899 tarihinde Musevi göçmenlerin göç taleplerine müsaade edildiği belirtilmiştir⁵⁹¹.

⁵⁸⁹ COA. DH.MKT. 228-72/2.

⁵⁹⁰ H. 1312 tarihli HVS, s. 370-371.

⁵⁹¹ COA. AMTZ (4), 64-21/2-3.

Musevi göçmenlerden 20 hanesi Varna'dan ve 64 kişinin de Rusçuk'dan geleceği öğrenilmiştir. Varna Tüccar Vekaleti ve Rusçuk Tüccar Vekaleti tarafından yapılan yazışmalar neticesinde Musevilerin Eskişehir'e göç etmelerine izin verildiği anlaşılmıştır. Hatta Rusçuk ve Bergos'dan bu taraflara göç arzusunda olan Museviler hakkında yerine yapılacak uygulamanın benzer şekilde bunlar için de yapılması gerektiği beyan edilmiştir. Bütün bu beyanlar neticesinde Musevi Cemaatlerin yabancı statüde yer almasından dolayı konu ilgili makam olarak 14 Ekim 1899 tarihinde Hariciye Nezaretine bildirilmiştir⁵⁹².

Eskişehir kasabasında yaşayan Musevi göçmenlerinden bir diğeri de Esterya Polikar'dır. Diğer göçmenlerde olduğu gibi Musevi göçmeni Esterya Polikar'da da pasaport ve nüfus kayıt kontrollerinin yapıldığı anlaşılmaktadır. 14 Eylül 1901 tarihinde Hüdavendigar Vilayeti ve Dahiliye Nezareti arasında yapılan yazışmalar da bunun önemli göstergesidir⁵⁹³.

Tablo 14: 1906 Yılı Hüdavendigar Vilayeti Salnamesine Göre Eskişehir Kazası'nda Yabancı Nüfus (H.1324)

Rum	Ermeni	Musevi	Protestan	Katolik	Diğer yabancı milletler
2.303	3.427	151	210	407	431

Kaynak: H. 1324 tarihli HVS, s. 606-607.

1906 yılı Hüdavendigar Vilayeti Salnamesinde ayrıca Eskişehir Kazası'nda 47.835 erkek ve 43.045 kadın olmak üzere toplamda 90.880 kişinin yaşadığı tespit edilmiştir. Tablo 13 ve 14'te yer alan "diğer yabancı milletler" grubunun bölgeye sonradan göç eden kişiler olduğu düşünülmektedir.

Eskişehir'e gelen ve yabancı nüfus olarak değerlendirilen göçmenler üzerine yapılan araştırmalarda arşivlerde birçok kaynak olduğu tespit edilmiştir. Özellikle göçmenlerin iâşe temini ve yevmiyelerinin arttırılmasına yönelik yapmış olduğu talepler sayesinde bölgeye hangi tarihte, hangi coğrafyadan ve kimlerin geldiğine

⁵⁹² COA. AMTZ (4), 64-21/1.

⁵⁹³ COA. DH.MKT. 2532-37/1.

yönelik bilgiler elde edilmiştir. Yapılan iaşe yardımları ise uzun süreli olmamıştır⁵⁹⁴. 4 Ağustos 1916 yılında Suriye'den Eskişehir'e gelen göçmen ailelerin evvelce terk edilmiş hanelerde yaşamalarına karar verilmiştir. Aynı zamanda işgal edilen hanelerin bu göçmenlere bırakılması istenmiştir⁵⁹⁵.

1917 yılında Eskişehir'de Cebel-i Lübnan ahalisinden Accac İzzeddin ve arkadaşlarının kendilerine tahsis edilen yevmiyelerinin arttırılması için bir talepte bulunulmuştur. 4. Ordu Kumandanlığı durumu Dahiliye Nezareti'ne bildirmiştir. Dahiliye Nezareti Aşa'ir ve Muhâcirîn Müdüriyet-i Umumiyesi bahsi geçen Cebel-i Lübnan göçmenlerinin yevmiyelerinin arttırılmasına karar vermiştir⁵⁹⁶. Aynı yıl Eskişehir'de yaşayan bir diğer Cebel-i Lübnan vatandaşı Fuad Arslan tarafından yevmiyesinin arttırılmasına yönelik yapılan talep uygun bulunmuştur⁵⁹⁷.

2 Haziran 1917 tarihinde Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti 3. Şubesinden, İskân-ı Muhâcirîn Müdüriyeti'ne Rumların iskânı üzerine bir yazı gönderilmiştir. Samsun ve havalisinden iç bölgeye nakilleri askeriyece lazım görülen Rumların Sivas, Kastamonu, Ankara Vilayeti ve Bolu livasına iskânları kararlaştırılmıştır. Fakat bu bölgelerde artık muhacirlerin kabul edilemeyecek derecede kalabalık olmasından dolayı zorlunlu olarak diğer vilayetlere sevk edilmeleri gerekmiştir. Bunun için Rum muhacirlerin hangi bölgelere muhacirlerin sevk ve iskân ettirileceği, muhacir iskânı için bu yerlerin elverişli olup olmadığının bildirilmesi için İskân-ı Muhâcirîn Müdüriyetine bir yazı gönderilmiştir⁵⁹⁸.

3 Haziran 1917 tarihinde Muhâcirîn Müdüriyeti Umumiyesi Müdürü Hamdi Bey ve Emniyet-i Umumiye Müdürü Aziz Bey'e konu hakkında malumat verilmiştir. Buna göre, İstanbul ve civarında Marmara bölgesinden iç bölgelere nakl edildiği halde firar ederek İstanbul'a yerleşmiş olan 5.000'i aşkın Rum büyük sorunlara yol açmıştır. Rumların izdihamlı olarak yaşadıkları yerlerde sefalet içinde kaldıkları ve bununda genel sağlığı bozduğu belirtilmiştir. Bu nedenlerle Rumların başka yerlere sevk edilmeleri gerekmiştir. Rumlardan 1.500'ü Kütahya'ya, 1.000'i Karahisar-ı Sâhip'e, 1.000'i Eskişehir'e ve 3.000'i Konya'ya sevk edilmeleri kararlaştırılmıştır.

⁵⁹⁴ CCA. TİGM. İSKAN, 272-11-12-38-14/1.

⁵⁹⁵ Kırılı, *a.g.t.*, s. 231.

⁵⁹⁶ CCA. TİGM. İSKAN, 272-11-11-29-24/1-2-3.

⁵⁹⁷ CCA. TİGM. İSKAN, 272-11-12-36-3/1-18.

⁵⁹⁸ CCA. TİGM. SEVKİYAT, 272-14-73-6-14/1.

Rumların iskânları güçlükle yapılmıştır. Samsun havalisinde bulunan Rumların Kütahya, Karahisar-ı Sâhip, Eskişehir ve Konya'ya nakillerinin uygun olamayacağı düşüncesiyle konunun gereği Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'ne bırakılmıřtır⁵⁹⁹. Eskişehir ve Kütahya'ya gönderilen Rumlar, Yeniköy (şile) Rumları olduğu tespit edilmiřtir⁶⁰⁰.

1917 yılının Temmuz ve Ağustos aylarında Eskişehir'de yaşayan Suriye uyruklu şahapzade Mehmet Said ve 7 arkadaşına tahsis edilen 10 guruş yevmiyenin 20 guruşa çıkarılmasına karar verilmiştir. şahapzade Mehmet Said ve 7 arkadaşının yevmiyelerinin arttırılmasına yönelik yaptıkları başvuruda önemli bir ayrıntı da bahsi geçen kişiler 4. Ordu Kumandanlığı emriyle iskân ettirilmiřtir⁶⁰¹.

Günümüzde İsrail'e bağlı olan bir liman şehri olan Yafa'dan Eskişehir'e gelen göçmenlerin varlığına rastlanmıştır. Bu göçmenlerin yevmiye talepleri üzerine yaptıkları başvurularda Eskişehir'e iskân ettirildikleri anlaşılmıştır. Örneğin 4. Ordu mıntıkasından sevk olunan Arap ailelerinden Yafalı Alfones Rok (Elgones R k) Efendi Eskişehir'de ikamet etmiştir. Yafalı göçmen 1917 yılında kendisine verilen 20 guruş yevmiyenin arttırılmasını talep etmiřtir⁶⁰².

Eskişehir'de yaşayan Kudüs-i şerifli Ahmed Arif Efendi ve Baalbekli Mehdi Haydar kendilerine verilen 20'şer guruş yevmiyenin yetmediği gerekçesiyle 1 Ocak 1916 tarihinde yevmiyelerinin arttırılması ve kendilerine 17'şer guruş verilmesi için İşk n-ı Aşa'ir ve Muhâcirîn Müdüriyet-i Umumiyesi'ne bir yazı göndermişlerdir. 8 Aralık 1917 tarihli ve 21.869 numaralı şifreli telgrafnamede Kudüs-i şerifli Ahmed Arif Efendi ve Baalbekli Mehdi Haydar'ın yevmiyelerinin arttırılmasına ve bir defaya mahsus olacak şekilde para verilmesine yönelik uygun görülmüştür. 11 Mayıs 1918 tarihinde Dahiliye Nezareti Aşa'ir ve Muhâcirîn Müdüriyet-i Umumiyesi durumu Eskişehir Mutasarrıflığı'na bildirmiřtir⁶⁰³.

I. Dünya Savaşı esnasında Hintli Müslümanlar İngiliz ordusunun yanında yer almıştır. I. Dünya Savaşı bitiminde yaklışık 8.326 Hint asıllı İngiliz vatandaşı esir

⁵⁹⁹ CCA. T GM. SEVK YAT, 272-14-73-6-14/2.

⁶⁰⁰ CCA. T GM. SEVK YAT, 272-14-74-10-3/1.

⁶⁰¹ CCA. T GM. İSKAN, 272-11-11-29-18/1-9.

⁶⁰² CCA. T GM. MUHASEBE, LEVAZIM, MÜBAYAAT, 272-74-65-19-3/1-2.

⁶⁰³ CCA. T GM. İSKAN, 272-74-66-22-19/1-2.

almıştır⁶⁰⁴. Bu esirlerden bazıları Eskişehir’deki Esir Garnizonu’nda bulunduğu tespit edilmiştir. Örneğin, Eskişehir Eskir Garnizonu’nda bulunan Hintli Şeyh Sadullah oğlu Şeyh Abdulgaffar ve Hintli Gulam Mehmet bunlardan bazıları olmuştur⁶⁰⁵.

Eskişehir’de yaşayan Hintli Müslümanlar İngiliz vatandaşlığını terk etmeleri suretiyle Osmanlı tabiiyetine başvuruları kabul edilmiştir. 17 Aralık 1917 yılında Eskişehir Esir Garnizonu’nda bulunan Hintli Şeyh Sadullah oğlu Şeyh Abdulgaffar Osmanlı tabiiyetine kabulü için izin verilmiştir⁶⁰⁶. Hintli Alaeddin ve Mansur adlı kişiler İngiliz vatandaşlığından vazgeçerek Osmanlı vatandaşı olmuştur⁶⁰⁷. Nitekim Eskişehir Esir Garnizonu’nda bulunan daha birçok Müslüman esir Osmanlı tabiiyetine başvurduğu ve bunların nüfusa kaydedildiği anlaşılmıştır⁶⁰⁸.

1918 yılında Batum, Oltu (Erzurum) ve Ardahan’dan Eskişehir’de yaşayan muhacirlere yevmiye tahsis edilmesi üzerine Dahiliye Nezareti Aşa’ir ve Muhâcirîn Müdüriyet-i Umumiyesi ve Eskişehir Mutasarrıflığı arasında yazışmalar yapılmıştır. Eskişehir’e gelen bu muhacirler savaştan dolayı gelen kişiler olduğu görülmüştür⁶⁰⁹.

9. RUMELİ VE DİĞER BÖLGELERDEN ESKİŞEHİR’E GELEN GÖÇMENLERİN DEMOGRAFİK YAPIYA ETKİSİ

Eskişehir’e yapılan göçler neticesinde değişen demografik yapıda en dikkat çeken husus “iç ve dış” göç konusundaki değişim olmuştur. Eskişehir Kazası’na bağlı mahalle ve köylere devlet toprakları dâhilindeki diğer sancak, kaza ve köylerden yapılan göçler “iç göç” olarak kabul edilmektedir. Nitekim 1831 yılındaki nüfus sayımı verilerinde Eskişehir Kazası’ndan yapılan göçler “iç göçler” grubunda değerlendirilmektedir.

1839-1918 yılları arasında Eskişehir’e yapılan göçlerin neredeyse tamamı dış göçler şeklinde meydana gelmiştir. Osmanlı Devleti topraklarındaki savaşlar, büyük toprak kayıpları, kıtlıklar ve salgın hastalıklar neticesinde Eskişehir Kazası’nın nüfus yapısı yeniden şekillenmiştir. Bu değişim sürecini kısaca izah edecek olursak Moğol

⁶⁰⁴ Mücahit Özçelik, *Birinci Dünya Savaşı’nda Türkiye’deki Yabancı Esirler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013, s. 207.

⁶⁰⁵ CCA. TİGM. İSKAN, 272-11-12-35-1/1; CCA. TİGM. İSKAN, 272-11-12-39-16/1.

⁶⁰⁶ CCA. İSKAN, 272-11-12-35-1/4.

⁶⁰⁷ CCA. TİGM. MUHASEBE, LEVAZIM, MÜBAYAAT, 272-74-67-32-8/1.

⁶⁰⁸ CCA. TİGM. İSKAN, 272-11-12-35-19/1-2.

⁶⁰⁹ CCA. TİGM. MUHASEBE, LEVAZIM, MÜBAYAAT, 272-74-66-25-6/1-2.

istilası sonrası bölgeye yerleşen Türkmenler ile ilerleyen süreçte konar-göçlerin iskânıyla değişen nüfus hareketliliği daha ziyade “iç göçler” olarak gerçekleşmiştir. Fakat XIX. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Kırım, Kafkasya ve Rumeli başta olmak üzere Almanya, Fransa, Macaristan, Romanya, Kudüs, Lübnan, Suriye ve Batum gibi farklı coğrafyalardan gelen göçmenler neticesinde bölgede “dış göçler” yaşanmıştır. Eskişehir Kazası’nda yaşanan bu değişimin daha net anlaşılması için iki farklı dönem arasında göçmenlerin geldikleri yerler ve meslek grupları bakımından bir kıyaslama yapılmıştır.

Tablo 15: 1831 Nüfus Sayımında Eskişehir Kazası’na Göç Eden Müslüman-Türklerin Geldikleri Yerler ve Meslekleri

Millet	Geldikleri yer	Göç ettikleri yer	Meslek türü
Müslüman-Türk	Erzurum	Alpu Köyü	Kalaycı
Müslüman-Türk	Mihaliç Kazası	Bügdüz Köyü	İmam
Müslüman-Türk	Karacaşehir Kazası	Kızılcaviran Köyü	Çoban
Müslüman-Türk	Yozgat Kazası	Paşa Mahallesi	Mevsimsel tarım işçisi
Müslüman-Türk	Konya Kazası	Dede Mahallesi	Yanaşma
Müslüman-Türk	Nevşehir Kazası	Paşa Mahallesi	Mevsimsel tarım işçisi
Müslüman-Türk	Kırşehir Kazası	Alpu Köyü	Yanaşma
Müslüman-Türk	Karacaşehir Kazası	Orta Mahallesi	Yanaşma
Müslüman-Türk	Kütahya Kazası Armudeli Köyü	Paşa Mahallesi	Mevsimsel tarım işçisi
Müslüman-Türk	Tobalı Kazası	Laçın Köyü	Yanaşma
Müslüman-Türk	Mudurnu Kazası	Kapıkaya Köyü	Yanaşma
Müslüman-Türk	Rumeli	Alpu Köyü	Yanaşma
Müslüman-Türk	Lefke Kazası	Alpu Köyü	Ücretli çalışan

Kaynak: Hazar, a.g.t., s. 126-132.

Tablo 16: 1831 Nüfus Sayımında Eskişehir Kazası'na Göç Eden Yabancıların Geldikleri Yerler ve Meslekleri

Millet	Geldikleri yer	Göç ettikleri yer	Meslek türü
Ermeni	Rumelili olup Kütahya Kazası'ndan	Eskişehir Kazası	Kuyumcu
Katolik	Rumelili olup Kütahya Kazası'ndan	Eskişehir Kazası	Kuyumcu
Rum	Kütahya Kazası	Eskişehir Kazası	Terzi
Ermeni	Kütahya Kazası	Eskişehir Kazası	Terzi
Katolik	Kütahya Kazası	Eskişehir Kazası	Terzi
Rum	Kütahya Kazası	Eskişehir Kazası	Tüccar
Ermeni	Kütahya Kazası	Eskişehir Kazası	Tüccar
Katolik	Kütahya Kazası	Eskişehir Kazası	Tüccar
Rum	Rumelili olup Kütahya Kazası'ndan	Eskişehir Kazası	Abacı
Rum	Rumelili olup Kütahya Kazası'ndan	Eskişehir Kazası	Kalaycı
Rum	Gümüşhane	Eskişehir Kazası	Kalaycı
Rum	Yanya	Eskişehir Kazası	Habbaz

Kaynak: Hazar, *a.g.t.*, s. 131.

Tablo 15-16'da verilen bilgilere bakıldığında Eskişehir Kazası dönemi itibariyle ticari yönde önemli göçler almıştır. Nitekim 1831 nüfus sayımında Eskişehir Kazası'nda *Rum, Ermeni ve Katolik milletlerinden tüccar, çerçi, habbaz, kuyumcu, abacı, terzi, kalaycı ve çoban* olmak üzere toplamda 88 Gayri-müslimin geldiği tespit edilmiştir. Erzurum'dan kalaycılık mesleğine sahip altı kişinin alışveriş yapmak için bölgeye gelmesi bunun önemli delillerinden birisi olmuştur⁶¹⁰.

Eskişehir Kazası'nda farklı beldelerden bir senelik ücret karşılığında yanaşma ve çiftçilik hizmeti için gelen göçmenler bölgenin ekonomik açıdan gelişmişliğini göstermiştir. Fakat kendi dönemimize baktığımızda ticari yönde yapılan göçlerden ziyade bölgeye savaş ve zulümden kaçan halk kitlelerinin göçleri görülmüştür.

⁶¹⁰ Hazar, *a.g.t.*, s. 131.

Bunun nedeni, XVII. yüzyıldan sonra ticaret güzergâhının denizlere kaymasıyla Anadolu'nun dünya ticaretindeki önemi azalmıştır. XIX. yüzyıla doğru gelindiğinde ise, Osmanlı Devleti'nin ekonomik yapısı sistemin bozulmaya başladığı ilk yüzyıllardan çok daha farklı bir eğilim sergilemiştir. Geleneksel Osmanlı düzeni her şeye rağmen XVII. ve XVIII. yüzyıllarda temel özelliklerini koruyabilmiştir. Ancak Osmanlı Devleti 1820'li yıllardan itibaren Batı'nın askeri, siyasal ve ekonomik gücüyle karşı karşıya gelmiştir⁶¹¹. Devlet bu sıkıntıları atlatamadan farklı coğrafyalardan muhacir göçleriyle alakadar olmuştur. Göçmenlerin çoğalması ile birçok “kunduracı, marangoz ve daha birçok küçük esnaf” köylerde zorluklar yaşamaya başlamıştır. Ziraatten geçimlerini sağlayan göçmenlerin kasaba ve köylerde iskân ettirilmesi ise bölgeye fayda vermemiştir. Şehir yaşamına ve küçük ticari geçim kaynaklarına alışmış göçmenler iskân ettirildikleri yerleri terk ederek şehirlere göç etmiştir⁶¹². Diğer yandan Eskişehir bölgesindeki Tren İstasyonu sayesinde birçok milletten göçler yaşanmıştır. Böylelikle Eskişehir Kazası'na göç eden yabancı nüfusun yapısı da büyük oranda değişmiştir. Bu değişimin daha net anlaşılması için arşiv kaynaklarına bakılmıştır.

⁶¹¹ Pamuk, *a.g.e.*, s. 3-4.

⁶¹² İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890)*, s. 229.

Tablo 17: 1894-1899 Yılları Arasında Eskişehir Kazası'na Göç Eden Yabancıların Geldikleri Yerler ve Meslekleri

Millet	Şahıs İsmi	Göç ettikleri yer	Meslek Türü
Romanya	Mösyö Goldenberg	Eskişehir	Zahire Komisyoncusu
Romanya	Madmazel Joniyagrati	Eskişehir	Eskişehir İstasyon Mektep hocası
Fransa	Mösyö Şarl	Eskişehir	İstasyon Mektep hocası
Avusturya	Yoha	Eskişehir	Eskişehir Demiryolu İstasyonu çalışanı
Avusturya	Lui Zayler	Eskişehir Tren İstasyonu civarı	Lokantacı
Alman	Pol Halpagz	Eskişehir	Tren Makinisti
Alman	Pavel Halpeves	Eskişehir	Tren makinisti
Alman	Mihalaki	Eskişehir	Ticaret erbabı

Kaynak: COA. HR.TH. 159-33/1; COA. HR.TH. 229-66/1; COA. HR.TH. 229-66/1; COA. HR.TH. 227-38/1; COA. HR.TH. 207-42/1; COA. DH.MKT. 296-34/1; COA. DH.MKT. 1381-120/1-2.

1831 yılında Eskişehir Kazası işçi göçü alan bir bölge olduğu gibi kaza dışına çeşitli meslek gruplarına mensup (imam ve çoban gibi) kişiler tarafından göç verdiği de görülmüştür. 1839-1918 yılları arasına bakıldığında çeşitli meslek gruplarına mensup göçmenlerin olduğu anlaşılmıştır. Eskişehir'deki demiryolunun varlığı Müslim ve Gayri-müslim olmak üzere birçok yabancı vatandaşa çalışma imkânı sağlamıştır. Demiryolunun bulunduğu güzergâhlarda birçok vatandaş için farklı geçim kaynakları oluşmuştur. Hatta 1894 yılında yaklaşık 150'ye yakın Avrupalı ailenin Eskişehir'e geldiği söylenmiştir⁶¹³.

Diğer bir işçi göçü ise maden işçiliğinde olmuştur. Eskişehir'in simgesi haline gelen lületaşı, "Deniz Köpüğü" adıyla da anılan madenin çeşitli eşyalara dönüştürülmesi için özel imalathanelerde çalışmak üzere işçi alımları olmuştur. Hatta XIX. yüzyıl boyunca "Almanya, Avusturya, Rusya, Fransa, İngiltere, Bulgaristan,

⁶¹³ Güneş ve Yakut, *a.g.e.*, s. 33.

Çek ve Slovakya” gibi çeşitli yerlerde lüle taşı işletme yerleri açılmıştır. Osmanlı topraklarına seyahat eden ve buradaki gözlemlerini eserlerinde bahseden Alman Dr. Edmund Naumann, bir gezisinde Eskişehir’i ziyaret ettiğini ve bu bölgedeki lüle taşı işletmesinde on bin işçisinin çalıştığından bahsetmiştir⁶¹⁴.

Tablo 18: 1917 Yılında Eskişehir’de Yaşayan Yabancıların Mesleki Dağılımları

Millet	Ticaret	Ziraat	Sanat	Serbest Meslek	Diğer meslekler
Arjantin	1	-	-	-	-
Almanya	-	-	35	6	-
Avusturya-Macaristan	-	-	19	1	-
İtalya	7	-	22	-	-
İran	60	2	2	2	2
Belçika	-	-	1	-	-
Bulgaristan	10	5	4	-	-
Çin	-	-	1	-	-
Rusya	3	20	10	-	-
Romanya	6	25	3	2	-
Sırbistan	-	-	1	-	-
Fransa	-	-	-	1	-
Yunanistan	25	10	5	3	2
Toplam	112	62	103	15	4

Kaynak: Menekşe, a.g.t., s. 77.

Tablo 18’e göre Eskişehir’de yaşayan yabancıların çoğunluğunun ticaret erbabı olduğu tespit edilmiştir. Ticaretle ilgilenen milletlerden en fazla nüfus İran’a ait olduğu kaydedilmiştir. En az nüfus 2’şer kişiyle diğer meslekler grubunda yer almıştır. Ayrıca bu dönemde *Esnân-ı ‘askeriyye’*’ye dâhil olanlar da belirtilmiştir.

⁶¹⁴ Menekşe, a.g.t., s. 77.

1917 yılında *Esnân-ı ‘askeriyye’*’ye dâhil olan kişiler Birinci, İkinci ve Üçüncü Derece olarak gruplandırılmıştır.

Tablo 19: 1917 Yılında Eskişehir’de *Esnân-ı ‘askeriyye’*’ye Dâhil Olan Nüfusun Derecelerine Göre Dağılımı

Millet	Birinci Derece	İkinci Derece	Üçüncü Derece
Arjantin	1	-	-
Almanya	11	17	5
Avusturya-Macaristan	4	9	4
İtalya	-	2	5
İran	23	28	9
Belçika	-	1	-
Bulgaristan	3	8	2
Çin	1	-	-
Rusya	5	15	13
Romanya	6	10	3
Sırbistan	1	-	-
Fransa	-	1	-
Yunanistan	4	16	7
Toplam	59	107	48

Kaynak: Bilgi, a.g.m., s. 132.

93 Harbinden önce Hüdavendigâr Vilâyeti’nin Kütahya Sancağı’na bağlı Eskişehir Kazası ve kazaya bağlı nahiyelerinin nüfus yapısı ile savaş sonrası nüfus yapısının değişimine bakılması için öncelikle vilayet salnamelerine bakılmıştır. Burada belirtilmesi gereken en önemli noktalardan birisi de Eskişehir Kazası’na bağlı nahiyelerin zamanla değişmesidir. Örneğin 1877 yılı (H.1294) Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi’nde Seyitgazi ve İnönü nahiyeleri Eskişehir Kazası’na bağlı olarak gösterilirken 1892 yılı (H.1310) Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi’nde

Eskişehir Kazası'na bağlı yalnızca Seyitgazi Nahiyesi'ne yer verilmiştir. İnönü Nahiyesi ise Söğüt Kazası'na bağlı olarak yazılmıştır⁶¹⁵.

Tablo 20: 1875 Yılı Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesine Göre Eskişehir Kazası, Seyitgazi ve İnönü Nahiyelerinin Nüfusu (H.1292)

Yer adı	Hane	Müslüman Nüfus	Gayri-müslim Nüfus
Eskişehir Kazası	4.500	11.320	-
Seyitgazi Nahiyesi	1.424	4.688	-
İnönü Nahiyesi	1.397	4.255	-
Toplam	7.321	20.263	-

Kaynak: H. 1292 tarihli HVS, s. 151.

Tablo 21: 1877 Yılı Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesine Göre Eskişehir Kazası, Seyitgazi ve İnönü Nahiyelerinin Nüfusu (H.1294)

Yer adı	Hane	Müslüman Nüfus	Gayri-müslim Nüfus
Eskişehir Kazası	4.500	11.740	-
Seyitgazi Nahiyesi	1.425	4.688	-
İnönü Nahiyesi	1.397	4.250	-
Toplam	7.322	20.678	-

Kaynak: H. 1294 tarihli HVS, s. 139.

Tablo 20 ve 21'e yer alan bilgilere göre 1875-1877 yılları arasında Eskişehir Kazası, Seyitgazi ve İnönü nahiyelerinde Gayri-müslim nüfusun varlığına rastlanmamıştır.

Tablo 22: 1892 Yılı Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesine Göre Seyitgazi Nahiyesi Nüfusu

Yer adı	Hane	Müslüman Nüfus	Gayri-müslim Nüfus	Kıpti	Genel Toplam
Seyitgazi Nahiyesi	3.500	14.200	14.000	100	28.300

Kaynak: H. 1310 tarihli HVS, s. 359.

⁶¹⁵ H. 1292 tarihli HVS, s. 139; H. 1310 tarihli HVS, s. 400.

Tablo 22’de Eskişehir bölgesinde Kıpti nüfusun varlığına rastlanması önemli bir gelişme olduğunu göstermiştir. Diğer yandan Müslüman nüfusla Gayri-müslim nüfus arasındaki sayının yakınlığı, bölgede doğum oranlarının artmasından ziyade göçmenler ile ilişkilendirilmiştir.

Tablo 23: 1894 Yılı Hüdavendigar Vilayeti Salnamesine Göre Eskişehir Kazası Nüfusu (H.1312)

Yer adı	Müslüman Nüfus		Gayri-müslim Nüfus		Genel Toplam	
	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın
Eskişehir Kazası	29.500	28.334	1.366	984	30.866	29.318

Kaynak: H. 1312 tarihli HVS, s. 370-371.

Tablo 23’te verilen nüfus oranında erkek nüfusun sayıca neden fazla çıktığı görülmüştür. Osmanlı Devleti’nde nüfus sayımları üzerine yapılan çalışmalar incelendiğinde bunun birkaç sebebi olduğu anlaşılmıştır. Bunların içerisinde en makul olanı Kemal Karpat tarafından belirtilmiştir. “*Osmanlı nüfusu sürekli olarak noksan sayıldı. Göçle gelen ya da gidenlerin sayısı kayıtlara doğru olarak yansımada. Üstelik erkekler kadar kadınlar da sayımda kaydedilmeye başlandığında, erkekler daima kadınlardan sayıca daha çok göründü. (Bu, sayım memurlarının bütün kadınları doğru düzgün kaydetme beceriksizliğinin yansımasından ibaret olabileceği çalışma koşulları, evlenme yaşı, aile büyüklüğü gibi konuların kadınların sayısı üzerindeki büyük etkisini de ortaya koyuyor olabilir*⁶¹⁶”. Hüdavendigar Vilayeti Salnameleri için de bu durumun olabileceği düşünülerek aradaki farklılığın bu sebeplerden oluşabileceği düşünülmüştür.

Tablo 24: Vital Cuinet’e Göre 1894 Yılında Eskişehir’in Demografik Yapısı

Yer adı	Müslüman Nüfus	Ortodoks Rum Nüfus	Gregaryen Ermeni Nüfus	Katolik Ermeni Nüfus	Latin Nüfus
Eskişehir Kazası	17.131	1.147	583	132	30

Kaynak: Güneş ve Yakut, a.g.e., s. 33.

⁶¹⁶ Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, s. 89.

1894 yıllarında ve daha sonraları Eskişehir’de Gayri-müslim nüfusun olmasının en büyük etkeni Eskişehir demiryolu hattının varlığı olmuştur. Bölge nüfusunu arttıran ve nüfus yapısını değiştiren demiryolu hattı ve tren istasyonu aynı zamanda birçok yabancı vatandaşa çalışma imkânı sağlamıştır. Böylelikle Almanya, Fransa, Romanya, Avusturya ve Macaristan’dan gelen göçmenler burada ikamet etmiş ve nüfus yapısını değiştirmiştir.

Tablo 25: 1906 Yılı Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi’ne Göre Eskişehir Kazası Nüfusu (H.1324)

Yer adı	Rum	Ermeni	Katolik	Protestan	Musevi	Yabancı
Eskişehir Kazası	2.303	3.247	47	210	151	431

Kaynak: H. 1324 tarihli HVS, s. 606-607.

1906 yılı Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi’nde Eskişehir Kazası’nın iki nahiye ve 217 köyden meydana geldiği yazılmıştır. Bu tarihte kazada 47.835 erkek ve 43.045 kadınla toplamda 90.880 kişinin kaydedildiği tespit edilmiştir.

Tablo 26: Farklı Yıllarda Eskişehir Bölgesinin Genel Nüfus Yapısı

Yıl	Müslüman	Gayri-müslim	Toplam
1875	20.263	-	20.263
1877	20.678	-	20.678
1881/1882-1893	56.078	2.317	58.395
1894	57.834	2.341	60.184
1906	84.051	6.829	90.880
1914	140.578	12.148	152.726

Kaynak: H. 1292 tarihli HVS, s. 151; H. 1294 tarihli HVS, s. 139; Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, s. 278-279, 384-385; H. 1312 tarihli HVS, s. 370-371; H. 1324 tarihli HVS, s. 606-607.

1893 yılı Ankara Vilayeti Salnamesi'nde Mihaliçcik Kazası'nda Gayrimüslim nüfusun olmadığı görülmüştür. Aynı salnamede Sivrihisar Kazası'nda 4.013 kişilik Ermeni nüfusu haricinde herhangi bir yabancı nüfusa rastlanmamıştır⁶¹⁷.

1881/1882-1893 Osmanlı genel sayımında Mihaliçcik Kazası'nda, Gayrimüslim nüfusun olmadığı anlaşılmıştır. Bu yıl aralığında Sivrihisar Kazası'ndaki 3.651 nüfuslu Ermeniler haricinde herhangi bir yabancı nüfusun olmadığı tespit edilmiştir⁶¹⁸.

Tablo 26'da en yüksek nüfus sayısı 1914 yılına ait olduğu ortaya çıkmıştır. 1914 yılının diğer yıllara göre daha fazla nüfusa sahip olmasının sebeplerinden birisi Mihaliçcik ve Sivrihisar'ın Eskişehir'e bağlanması olmuştur. Diğer yandan 1906-1914 yılları arasında doğal nüfus artışı, Osmanlı Devleti'ne gelen göçmenlerin Eskişehir'e iskân ettirilmesi veya başka nedenlerin nüfusu etkilediği düşünülmüştür.

İttihat ve Terakki Partisi ve Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı boyunca değişen nüfus yapısını yakından takip etmek için çalışmalarda bulunmuştur. Sicil-i Nüfus İdaresi'nin 3 ayda 1 defa olmak üzere doğum ve nüfus kayıtlarını tutmuş olduğu kayıtlarda Eskişehir'e de yer verilmiştir.

Tablo 27: 1915 Yılında Eskişehir, Sivrihisar ve Mihaliçcik Kazalarının Nüfusu

Yer adı	Müslüman Nüfus	Rum Nüfus	Ermeni Nüfus	Yahudi Nüfus	Katolik Nüfus	Protestan Nüfus
Eskişehir Kazası	83.833	2.613	3.979	194	316	215
Sivrihisar	33.328	-	4.185	206	-	-
Mihaliçcik	23.367	-	112	328	-	-

Kaynak: Güneş ve Yakut, *a.g.e.*, s. 35.

⁶¹⁷ H. 1311 tarihli AVS, s. 321.

⁶¹⁸ Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, s. 266-267.

Tablo 28: 1916 Yılında Eskişehir, Sivrihisar ve Mihaliççık Kazalarının Nüfusu

Yer adı	Kadın Nüfus	Erkek Nüfus	Genel Toplam
Eskişehir	43.823	47.730	91.553
Sivrihisar	16.449	18.669	35.118
Mihaliççık	17.102	17.806	34.908

Kaynak: Kemal Yakut, “Eskişehir’de Nüfus ve 1916 Nüfus İstatistiği”, *Kebikeç*, S. 15, Ankara 2003, s. 178.

İttihat ve Terakki Partisi’nin nüfus politikasına göre, dini, adli, siyasi, mali ve iktisadi yönden nüfus tespit edilmesi ve raporlarının hazırlanması icap edilmiştir. Bu doğrultuda İttihat ve Terakki Partisi mülki teşkilat ve demografik verilere göre bir siyasi rota çizmiştir. İdeolojilerine göre, “*Anadolu’da Müslüman-Türk unsurun yoğunlaşmasına*⁶¹⁹” çalışılmıştır. Balkan harpleri sonrası gelen göçmenlerin Eskişehir’e yerleştirilmesine, Ermenilerin tehcir edilmesine ve Kurtuluş Savaşı sonrasında Rumların bölgeden ayrılmasına kadar uzanan süreçle yabancı nüfusun yapısı değiştirmiştir.

⁶¹⁹ Yakut, “Eskişehir’de Nüfus ve 1916 Nüfus İstatistiği”, s. 177.

Tablo 29: 1917 Yılında Eskişehir’de Yaşayan Yabancı Nüfus

Millet	Kadın Nüfus	Erkek Nüfus	Müsliman Nüfus	Gayri-Müslim Nüfus
Arjantin	-	1	-	1
Almanya	43	41	-	84
Avusturya-Macaristan	17	20	1	36
İtalya	21	11	-	32
İran	45	68	112	1
Belçika	-	1	-	1
Bulgaristan	12	19	30	1
Çin	-	1	-	1
Rusya	39	33	25	47
Romanya	23	36	53	6
Sırbistan	-	1	-	1
Fransa	2	1	-	3
Yunanistan	35	45	-	80
Toplam	237	278	221	294

Kaynak: Bilgi, a.g.m., s. 132.

1917 yılında Eskişehir’de yaşayan yabancıların sıralamasına bakıldığında 1. sırada 32 kişilik nüfusla İtalya yer aldığı görülmektedir. Bahsi geçen milletler arasında en az nüfusa sahipler 1’er nüfusla Arjantin, Belçika, Çin ve Sırbistan’dır.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi ve Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi başta olmak üzere, salnameler, yayınlanmış belgeler, kaynak eserler, araştırma ve incelemeler neticesinde Eskişehir’e Rumeli ve diğer bölgelerden gelen göçmenlerin mensup oldukları etnik gruplara göre dağılımı şu şekilde belirlenmiştir.

Tablo 30: 1839-1918 Yılları Arasında Eskişehir'de Yaşayan Rumeli ve Diğer Bölgelerden Gelen Göçmenlerin Mensup Oldukları Etnik Grupların Dağılımı

Rumeli göçmeni	Yabancı göçmen	
Bulgaristan (Silistre-Karinabad- Filibe-Dobruca-Hezargrad)	Almanya	İtalya
	Arjantin	Kudüs
Makedonya (Köprülü-Ustrumca)	Avusturya-Macaristan	Lübnan
	Belçika	Romanya
Yunanistan (Selanikli)	Bulgaristan	Rusya
	Çin	Sırbistan
Romanya (Tutrakan-Köstence-Harşova)	Fransa	Suriye
	İran	Yunanistan

Kaynak: Bilgi, a.g.m., s. 132; COA. HR.TH. 229-66/1; CCA. TİGM. İSKAN, 272-74-66-22-19/1-2; CCA. TİGM. İSKAN, 272-11-8-12-9; CCA. TİGM. İSKAN, 272-11-11-29-18; CCA. TİGM. İSKAN, 272-11-12-36-3; COA. DH.MKT. 2749-24; CCA. TİGM. SEVKİYAT, 272-14-73-4-12.

Tablo 30'da yer alan göçmenler geldikleri ülkelere göre sınıflandırılmıştır. Bu nedenle Eskişehir'e Rumeli ve diğer bölgelerden gelen Pomak, Boşnak, Latin, Rum, Ermeni, Musevi, Protestan, Ortodoks, Kataolik ve Kıpti göçmenler millet grubunda değerlendirilerek tabloya eklenmemiştir⁶²⁰. Diğer yandan 1839-1918 yılları arasında Eskişehir'e dünyanın birçok yerinden yabancı göçmenin geldiği görülmektedir.

⁶²⁰ Güneş ve Yakut, a.g.e., s. 33; H. 1310 tarihli HVS, s. 359; COA. DH.MKT. 2524-12/1; COA. ŞD. 2569-28.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin Eskişehir'deki hâkimiyeti süresince çeşitli yerlerden bölgeye göçler yaşanmıştır. Dönem ve şartların değişimine göre bu göçmen sayısı, yapısı ve nüfus oranı değişiklik göstermiştir.

Tanzimat öncesi Eskişehir'e Türkmen-Yörük göçmenleri yerleşirken, Tanzimat sonrası Kırım, Kafkasya ve Rumeli'den kitlesel göç akınları başlamıştır. I. Balkan Harbi ve Kurtuluş Savaşına kadar geçen süre zarfında birçok milletten ve ulustan insanın göç ettiği tespit edilmiştir. Müslüman-Türk vatandaşlarının dışında Gayri-Müslim tebaadan olan bu kişiler kimi zaman geçici kimi zaman kalıcı olarak yerleşmiştir.

Arşiv kaynaklarından elde edilen bilgilere göre Eskişehir'e gelecek olan göçmenlerin yerleştirilmesi farklı aşamalarda gerçekleşmiştir. Bir kişinin göç etmeye karar vermesiyle o kişi hemen istediği yere iskân ettirilmemiştir. Göçmenler evvela Osmanlı Devleti'ne başvuruda bulunmuş ve gelişlerinde herhangi bir maninin olup olmadığının araştırılması istenmiştir. Bu konuda birçok örneğine rastladığımız için göçmenlerin ekseriyetinin kabul edildiği tespit edilmiştir. İskânları kabul edilmeyen veya pasaportsuz gelişlerine izin verilmeyen göçmenlerde olmuştur. Hatta bu göçmenler için belgelerde sık sık “fırar eden göçmenler” ve “pasaportsuz gelen göçmenler” şeklinde ifadeler kullanılmıştır.

Eskişehir Kazası'nda yaşayan göçmenlerin en temel ihtiyacı olan barınma ve gıda ihtiyaçları karşılanmaya çalışılmıştır. Nitekim Eskişehir'e gelen göçmenler ilk başlarda yerli halk tarafından desteklenerek ihtiyaçları karşılanmaya çalışılmıştır. Fakat zamanla göçmen sayısındaki artışla beraber yerli halk artık bu ihtiyaçlara yetememiştir. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nde göçmenler için kurumlar kurulmaya başlanmıştır. Eskişehir'de yaşayan göçmenler bu kurumlardan faydalanmıştır. Muhâcirîn Komisyonu, Muhâcirîn İâne Komisyonu, Milletlerarası Muhacirlere Yardım Komitesi, Sermâye-i Şefkat-i Osmaniyye, İdare-i Umumiyye-i Muhâcirîn Komisyonu, Umum-ı Muhâcirîn Komisyonu, İâne'i Muhâcirîn Encümeni, Muhacirîn Komisyon-u Alîsi, Muhacirîn-i İslâmiye Komisyonu ve Aşa'ir ve Muhâcirîn Müdüriyet-i Umumiyesi gibi kurumlar göçmenlerin birçok ihtiyacını karşılamak için faaliyetlerde bulunmuştur.

Osmanlı Devleti'nin Eskişehir'de yaşayan göçmenlerin ekseriyetine maddi yönden destek vermeye çalışmıştır. Göçmenelerin iskân ettirilecekleri yerlere gitmeleri için “nakil masrafları” verilmiştir. Ayrıca gittikleri yerlerde göçmenlere arazi tahsis, hane inşası için maddi destekte bulunma, tohumluk ve iâşe yardımı, hayvancılıkla geçimini sağlayanlara büyükbaş ve küçükbaş temini konusunda oldukça önemli yardımlar yapılmıştır. Fakat devletin içinde bulunduğu maddi sorunlar nedeniyle göçmenlere zamanla yardım edilemez hale gelmiştir. Arşiv belgelerinde Eskişehir'de yaşayan göçmenlerden yardım talebinde bulunan bazı kişilerin taleplerinin reddedildiğine yönelik önemli kayıtlar tespit edilmiştir. Bu yardımlar Müslüman göçmenlere yapılanların ekseriyeri için geçerli olmuştur. Yabancı göçmenlere arazi tahsisinden ziyade hane, gıda ve maddi yönden destek vermeye çalışılmıştır. Osmanlı Devleti'nin ekonomik yönden zayıflamasıyla bu yardımlarda giderek azaltılmıştır.

Anadolu'nun çeşitli bölgesine dağıtılan göçmenler verimli topraklara ve ticarete elverişli yerlere yerleşmek istemiştir. Bu noktada Eskişehir göçmenler için adeta cazibe noktası olmuştur. Kırım ve Kafkasya'dan gelen önemli kuyumcular ve ticaret erbabı kazanın ekonomisini geliştirmiştir. Aynı zamanda göçmenlerin tarımsal bilgi düzeyleri ve modern tarım aletleri sayesinde yerli halka göre daha ileri düzeyde oldukları anlaşılmıştır. Tarım yönünde diğer bölgelere nazaran daha ileri seviyeye ulaşan Eskişehir ekonomik açıdan göçmenleri çekmeye devam etmiştir. Demiryolu inşasıyla yıldızı iyiden iyiye parlamıştır.

Anadolu Demir yolu hattının Eskişehir'den geçmesi yabancı göçmenlerin göçlerini arttırmıştır. Özellikle Eskişehir demiryolu hattının inşası sonrası 1860'lı yıllardan itibaren farklı ulustan göçmenler bölgeye çalışmak için gelemeye başlamıştır. Alman şirketi sayesinde birçok Alman vatandaşının Eskişehir Tren İstasyonu'nda çalıştığı tespit edilmiştir. Aynı zamanda Eskişehir Tren yolu civarında bulunan mektep, lokanta vb yerlerde Fransa, Avusturya ve Romanya gibi farklı coğrafyalardan gelen göçmenlerin çalıştığı öğrenilmiştir. Bu göçler mevsimler göçler grubuna girdiği için kalıcı olmamıştır.

Eskişehir Kazası'na ait salnamelerde bölgede yaşayan yabancı vatandaşlar “Rum, Ermeni, Musevi, Katolik, Kıpti, Protestan ve ecnebler” şeklinde gruplara

ayrılarak Müslüman nüfustan ayrı tutulmuştur. Emniyet-i Umumiye, Ecânib Kalemi kaynaklarına göre Eskişehir’de yaşayan ecnebi grup içerisinde Arjantin, Almanya, Avusturya-Macaristan, İtalya, İran, Belçika, Bulgaristan, Çin, Rusya, Romanya, Sırbistan, Fransa ve Yunanistan’dan gelen kişiler yer aldığı tespit edilmiştir. Kırım Kafkasya, Rumeli ve diğer Müslüman bölgelerden gelen göçmenler Müslüman tebaa grubunda değerlendirildiği tespit edilmiştir. Böylelikle araştırmada Eskişehir Kazası’nın değişen demografik yapısı daha net bir şekilde gösterilmeye çalışılmıştır.

1839-1918 yılları arasında Eskişehir’e yapılan göçlerin neredeyse tamamı dış göçler şeklinde yapılmıştır. Osmanlı Devleti topraklarındaki savaşlar, büyük toprak kayıpları, kıtlıklar ve salgın hastalıklar neticesinde Eskişehir Kazası’nın nüfus yapısı yeniden şekillenmiştir. Tespitlerimize göre Tanzimat sonrası Eskişehir’de göçmenler tarafından birçok yeni köy ve mahalle kurulduğu anlaşılmıştır. Bu kurulan yeni yerleşim yerlerinin ekseriyeti Kırım, Kafkas ve Rumeli muhacirleri tarafından teşkil edilmiştir.

Kırım ve Kafkas göçmenleri tarafından kurulan yerleşim yerlerin isimleri şu şekilde tespit edilmiştir. Ağapınar (Ak-pınar) Köyü, Ağlarca Köyü, Ahılar (Ahiler/Ağalar) Köyü, Akhisar Köyü, Aksaklı (Aksaklıvıran) Köyü, Aktepe (Rıfkiye) Köyü, Akyurt (Lütfiye) Köyü, Aşağıkartal (Çerkez Kartal) Köyü, Bektaşpınarı (Mesudiye) Köyü, Beykışla (Feyz âbâd/ Çengiş/Çeçeniş) Köyü, Boyacıoğlu Köyü, Çardakbaşı Köyü, Çukurhisar Köyü, Değişören (Değiş-i viran) Köyü, Esence (Şefkatiye-Yellice) Köyü, Fahriye Köyü, Fevziye Köyü, Güllüce (Hayriye) Köyü, Gümüşbel (Hüsnüabat /Mabaşı/Subaşı) Köyü, Güneli (Mâmûre) Köyü, Güroluk (Refahiye/Kızılsuvat) Köyü, Gökçekısık Köyü, Hamidiye Köyü, Ilıcabaşı Köyü, Işıkören (Aziziye/Arapkuyusu) Köyü, İmişehir (İmşir) Köyü, Kalkanlı Köyü, Karaalan (Çerkez Karaalan) Köyü, Karaçay Köyü, Karaçobanpınarı Köyü, Kireç (Çerkez Kireç) Köyü, Musaözü Köyü, Nemli (Nemli/Memlü) Köyü, Oklubalı Köyü, Ortaklar (Aziziye) Köyü, Paşakadın (Burhaneddin) Köyü, Rahmiye (Akgüney) Köyü, Sultaniye Köyü, Şerefiye Köyü, Tandır Köyü, Tokathan (Buzdağı Tokat/ Mecidiye) Köyü, Uyuzhamam (Hamam) Köyü, Yaverören (Yaverviran) Köyü, Yazılıkaya (Yazılı) Köyü, Yenikent (Hamidiye/Yeniköy) Köyü, Yeniköy Köyü, Yeşildon (Yeşilton) Köyü, Yıldızören (/Mahmure/Mecidiye Köpüsü) Köyü, Zaferhamit (Zaferhamit) köyüdür.

Rumeli muhacirleri tarafından kurulan yerleşim yerlerin isimleri şunlardır. Abbas Halim Paşa (Mandıra) Köyü, Ahiler Köyü, Akköprü Köyü, Alınca Köyü, Aşağı Dudaş Köyü, Aşağı İğdeağacı Köyü, Aşağı Kuzfindık Köyü, Bahçecik Köyü, Başkurt (Burhaniye) Köyü, Bektaşınarı (Mesudiye) Köyü, Benlikuyu (Beylikuyu/Beyliyaverviran) Köyü, Buldukpınar (Bulduk) Köyü, Büyükyayla Köyü, Çalkara Köyü, Çanakkıran (Orhaniye) Köyü, Çandır (Hamidiye) Köyü, Çukurca (Burhaniye) Köyü, Değişören (Değişviran) Köyü, Emirceoğlu (Emir Ali/Selimiye) Köyü, Emircik (Emürcük) Köyü, Fethiye Köyü, Gerenli Köyü, Gümele (Gümele) Köyü, Hamidiye (Yağaslan) Köyü, Hasanbey Köyü, Hayriye (Çıngıllıhüyük) Köyü, Hüdavendigâr Köyü, İdrisyayla Köyü, İskankuyu (Dirilti/Kızılkuyu/Kırmızıkuğu) Köyü, Kanlıpınar (Sultaniye) Köyü, Karadere (Hilmiye) Köyü, Karagözler Köyü, Karakamış Köyü, Kaymazyayla Köyü, Kızılınler Köyü, Kümbet (Künbet) Köyü, Kümbet Yeniköy Köyü, Lütfiye Köyü, Lütfiye (Aşağı Kalabak) Köyü, Orhaniye (Hamitli/Hamidiye) Köyü, Parsibey Köyü, Salihler Köyü, Sarıcaılyas Köyü, Satılmışoğlu Köyü, Seklice Köyü, Selimiye (Azmak) Köyü, Seyitalıköyü Köyü, Söğütçük Köyü, Sultandere (Sultanönü) Köyü, Sulukaraağaç (Ümraniye) Köyü, Şükranlı (Şükraniye) Köyü, Süleymaniye Köyü, Taşlıkköy Köyü, Tokathan (Mecidiye/Tokatmecidiye) Köyü, Uzunburun Köyü, Yeni İncesu Köyü, Yukarı Dudaş Köyü, Yukarı Kalabak Köyü, Zaferhamit (Zaferhamid) Köyü'dür.

Dünya tarihinin en kadim olaylarından birisi olan göç hadisesi neredeyse her yüzyılında olduğu gibi 1839-1938 yılları arasında Eskişehir'de yaşanmaya devam etmiştir. Yaşanan göçler ise beraberinde bazı değişimleri getirmiştir. Bu göçmenler Eskişehir'e yerleştirildikleri zaman kendi gelenek ve göreneklerine göre yaşamlarını sürdürmeye devametmeye çalışmıştır. Gelenek ve göreneklerinden bazıları da günümüzde Eskişehir'in zengin kültürleri arasında varlığını sürdürmüştür. Kırım, Kafkas ve Rumeli göçmenleri kendine has yeme, içme ve giyme özelliklerini Eskişehir'in kültürel alanına katmayı başarmıştır. Eskişehir'e gelen göçmenler özellikle yörenin mutfak kültürünün zenginleşirmesi açısından önemli bir rol üstlenmiştir.

KAYNAKLAR

ARŞİV KAYNAKLARI

1. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi

COA. A.MKT.DV, nr. 203-2; 216-63/3.

COA. A.MKT.MHM, nr. 186-78; 185-61; 187-31; 191-1; 220-12; 222-6; 226-47;
529-75; 523-38; 521-34; 521-31; 505-5; 520-21; 521-20; 515-12; 519-14;
518-8; 521-4; 525-4.

COA. A.MKT.NZD, nr. 315-20; 315-77; 316-8; 384-84; 335-66/1; 409-64.

COA. A.MKT.UM, nr. 363-23; 366-49; 436-67; 458-35; 462-50; 467-35; 467-47;
471-41; 524-74; 552-47; 557-95.

COA. BEO, nr. 15-1084; 102-7580; 262-19582; 273-20463; 475-35566; 493-
36964; 514-38490; 623-46656; 2357-176753.

COA. BEO.NGG.d, nr. 760, 761, 762, 763.

COA. BEO.VGG.d, nr. 760

COA. DH.H, nr. 29-15.

COA. DH.MKT, nr. 78-47; 83-6; 83-14; 182-11; 228-72; 296-34; 304-52; 355-17;
386-59; 391-82; 430-65; 439-22; 562-15; 752-57; 974-25; 1331-12; 1381-
120; 1386-99; 1558-53; 1573-17; 1574-101; 1578-101; 1611-104; 1653-18;
1674-63; 1683-49; 1794-92; 1809-21; 1809-23; 1825-103; 1839-5; 1867-57;
1872-42; 1882-90; 1882-113; 1931-27; 1964-24; 1975-85; 1976-22; 2013-
33; 2031-122; 2048-71; 2387-27; 2524-12; 2532-37; 2620-33; 2706-73;
2718-28; 2749-24; 2800-42; 2904-67; 2913-46.

COA. HR.SFR, nr. 765-27.

COA. HR.SYS, nr. 2938-36.

COA. HR.TH, nr. 159-33; 207-42; 227-38; 229-66; 321-20.

COA. HRT.h. nr. 557-1.

COA. İ.DH, 1307-8; 1387-40.
COA. İ.HUS. nr. 30-29.
COA. İ.ŞD, nr. 110-6624; 107-6381; 109-6512; 117-7009.
COA. İ.MVL, nr. 101-2186.
COA. İ.OM, nr. 9-7.
COA. AMTZ (4), nr. 64-21.
COA. MVL, nr. 730-13.
COA, NFS.d, nr. 1531, 1550, 1552, 16222, 16834.
COA. ŞD, nr. 1556-14; 1556-15; 1568-48; 2569-28.
COA. Y.A.RES, nr. 121-26.
COA. Y.EE, nr. 34-53.
COA. Y.MTV, nr. 36-102.
COA. Y.PRK.KOM, nr. 8-14; 91-67.
COA. Y.PRK.ZB, 11-91; 13-64; 20-44; 21-5; 22-25.

2. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Toprak İskân Genel Müdürlüğü

CCA. TİGM. İSKAN, nr. 272-11-8-12-9; 272-11-11-29-24; 272-11-11-29-18; 272-11-12-35-1; 272-11-12-35-19; 272-11-12-36-3; 272-11-12-38-14; 272-11-12-39-16; 272-14-74-10-3; 272-74-66-22-19.
CCA. TİGM. SEVKİYAT, nr. 272-14-73-4-12; 272-14-73-6-14; 272-14-74-9-2; 272-14-74-10-4; CCA. 272-14-74-12-10.
CCA. TİGM. MUHASEBE, LEVAZIM, MÜBAYAAT, nr. 272-74-66-25-6; 272-74-65-19-3; 272-74-67-32-8.

DİĞER KAYNAKLAR

ACEHAN, Abdullah, “Osmanlı Devleti’nin Sürgün Politikası ve Sürgün Yerleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. I, S. 5, Sonbahar 2008.

- ACUN, Fatma, “Celâli İsyânları (1591-1611)”, *Türkler*, C. IX, Ankara 2002.
- ADA, Ebru, Eskişehir İli Yer Adları, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Lehçeleri Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2012.
- ADIGÜZEL, Yusuf, “Dayanışma Ağları Üzerinden Eskişehir’de Siyaset ve Göçmenlik Algısı”, *Sosyoloji Dergisi*, C. III, S. 27, Aralık 2013.
- AFYONCU, Erhan, “Osmanlı Siyasî Tarihinin Ana Kaynaklar: Kronikler”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. I, S. 2, İstanbul 2003.
- AĞANOĞLU, H. Yıldırım *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Balkanlar’ın Makûs Talihi Göç*, Kum Saati Yayınları, İstanbul 2001.
- AKDAĞ, Mustafa, “Celâli İsyânlarının Başlaması”, *Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. IV, S. 1, Ankara 1946.
- AKDAĞ, Mustafa, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası (Celâli İsyânları)*, Barış Yayınları, Ankara 1999.
- AKINCI, Abdulvahap, “Osmanlı-Türk Milli Kimliğinin Oluşmasında Rusya Türkleri, Göçler ve Türkoloji Çalışmalarının Rolü”, *Akademik Bakış Dergisi*, S. 38, Eylül-Ekim 2013.
- AKKAYAN, Taylan, *Göç ve Değişme*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1979.
- AKÖZ, Alaattın, “Tarihi Bilginin İnşasında Menkıbe Ya Da Efsaneler”, “Türk Epik Ənənəsində Dastan”, “Ortaq Türk Keçmişindən Ortaq Türk Gələcəyinə” VI Uluslararası Folklor Konferansı (25-26 Noyabr), Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Folklor İnstitutu KKTC Doğu Akdeniz Üniversitesi, Bakı – Azərbaycan 2010.
- AKSOY, Hasan, “Dursun Fakih”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. X, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994.
- AKTEPE, Münir, “XIV ve XV. Asırlarda Rumeli’nin Türkler Tarafından İskanına Dair”, *Türkiyat Mecmuası*, C.X, İstanbul 1953.

ALBEK, Suzan, *Dorylaion'dan Eskişehir'e*, Anadolu Üniversitesi Eğitim Sağlık ve Bilimsel Araştırmalar Vakfı Yayınları, Eskişehir 1991.

Ankara Vilayeti Salnamesi, Def'a 12, 1311.

ARI, Kemal, "XIX. Yüzyıldan XX. Yüzyıla Uzanan Süreçte Balkanlardan Türkiye'ye Yönelik Göçlerin Nitelik ve Boyutlarını Belirleyen Temel Etkenler", On Dördüncü Askerî Tarih Kongresi Bildirileri I (03-07 Aralık 2012, İstanbul), XVI. Yüzyıldan Günümüze Balkanlar ve Balkan Tarihi, *Genelkurmay Personel Başkanlığı ATASE Daire Başkanlığı Yayınları*, Ankara 2014.

ARMAOĞLU, Fahir, *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.

ARSLAN, Ali, "Balkanlarda Yaşanan Göç mü Göçürülme mi?", (ed. Ali Fuat Örenç ve İsmail Mangaltepe), *Balkanlar ve Göç*, Bursa Kültür A. Ş., Bursa 2013.

Aşıkpaşazade, *Âşıkpaşazâde Tarihi*, (Haz. Necdet Öztürk), Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2013.

AYDIN, Mehmet Âkif, "Arazi Kanunnâmesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. III, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991.

BARKAN, Ömer Lütfi, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 13, N:1-2, Ekim 1951/ Temmuz 1952.

Barbanabas İncili, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2016.

BAŞAR, Fahamettin, "Ertuğrul Gazi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995.

BAŞAR, Fahamettin, "Osmanlılar'ın Karacahisar'ı Fethi ve Eskişehir Civarına Hakim Olmaları", *Tarihte Eskişehir Sempozyumu-I (2-4 Kasım 1998)*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2001.

BAŞTÜRK, Mahmut Bilge ve Asuman Arslan, Asuman Arslan, Elif Baştürk, Tugay Yaşar Yedidağ, "Dünden Bugüne Şarhöyük (Dorylaion): 2015

- Sezonu”, 38. Kazı Sonuçları Toplantısı, C. III, *T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları*, Ankara 2017.
- BAYKARA, Tuncer, “Kaza”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2002.
- BAYKARA, Tuncer, *Anadolu’nun Tarihî Coğrafyasına Giriş, I Anadolu’nun İdari Taksimatı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 2000.
- BEYDİLLİ, Kemal, “Rusya II. Tarih”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXXV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2008.
- BİLGİ, Nejdet, “Osmanlı Devleti’nin 1917 Yılı Yabancı Nüfusu”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XXV, S. 1, Temmuz 2010.
- BORDAZ, Jacques, “Paleolithic Period”, *Grolier Academic Encyclopedia, Grolier International*, C. XV, Amerika 1983.
- BULDUK, Üçler, “İdari ve Sosyal Açıdan Karakeçili Aşiretleri ve Yerleşmeleri”, *Ankara Üniversitesi ve Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. XIX, S. 20, Ankara 1998.
- ÇİÇEKLİ, Bülent, “Mülteci, Sığınmacı ve Göçmenler–Sınıflandırma ve Yasal Statünün Belirlenmesine İlişkin Sorunlar”, *Vatandaşlık, Göç, Mülteci ve Yabancılar Hukukundaki Güncel Gelişmeler, Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, 15-16 Mayıs 2009, Anadolu Üniversitesi Eskişehir, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Ankara 2010.
- Dahiliye Nezareti, *Talimatnâme (1-Muhâcirîne arâzî ve emlak tevziine dair, 2-Muhâcirîne verilen bağ, zeytinlik ve emsali yerlerin imarına ve hüsn-i muhafazasına dair)*, Dersaadet 1333, Garoyan Matbaası.
- DARGA, A. Muhibbe, “Şarhöyük-Dorylaion Kazıları (1989-1992)”, XV. Kazı Sonuçları Toplantısı I, *Kültür Bakanlığı Yayınları*, Ankara 1994.
- Diyanet İslam Ansiklopedisi, “Kırım”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2002.

- DOĞRU, Halime, “Karacahisar Kalesi ve Osmanlı Devleti’nin Kuruluşundaki Önemi”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. I, S. 1, Eskişehir 2000-2001.
- DOĞRU, Halime, *XVI. Yüzyılda Eskişehir ve Sultanönü Sancağı*, Odunpazarı Belediyesi Kültür Yayınları, Eskişehir 2005.
- DURSUN, Davut, “Kafkasya”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXIV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001.
- EFE, Ayla, “Ayniyat Defterleri Işığında 1839-1845 Döneminde Eskişehir”, *Anadolu Üniversitesi I. Uluslararası Düünden Bugüne Eskişehir Sempozyumu Siyasal, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Yapı (12-15 Mayıs 2004)*, Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Eskişehir 2005.
- EFE, Ayla, “Orası” ile “Burası” Arasında Değişen Kimlikler/Aidiyetlikler: Eskişehirli Olmak Üzerine Bir Değerlendirme”, *Geçmişten Günümüze Göç III*, (ed. Osman Köse), Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun 2017.
- EKİCİ, Süleyman ve Gökhan Tuncel, “Göç ve İnsan”, *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, C. V, S. 9, Bahar 2015.
- ELİBOL, Numan, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Nüfus Meselesi ve Demografi Araştırmaları”, *Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, C. XII, S. 2, Isparta 2007.
- EMECEN, Feridun M., “Osmanlı Kronikleri ve Biyografi”, *İslam Araştırmaları Dergisi*, S. 3, İstanbul 1999.
- EMGİLİ, Fahriye, *Yeniden Kurulan Hayatlar, Boşnakların Türkiye’ye Göçleri (1878-1934)*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2012.
- ERDEM, Ufuk, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Muhacir Komisyonları ve Faaliyetleri (1860-1923)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2014.
- ERDOĞAN, Emine, “Göç Olgusunun 16. Yüzyıl Osmanlı Kırsal Yaşamına Etkisi Üzerine Bazı Tespitler”, 38. ICANAS, *(Uluslararası Aysa ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, Bildiriler 10-15 Eylül 2007)*, C. I., Ankara 2011.

- ERDOĞAN, Meryem Kaçan, “Karayazıcı İsyanı”, *Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. IV, S. 2, Aralık 2003.
- EREN, Ahmet Cevat, *Türkiye’de Göç ve Göçmen Meseleleri, Tanzimat Devri, İlk Kurulan Göçmen Komisyonu, Çıkarılan Tüzükler*, İstanbul 1966.
- ERKAN, Süleyman, *Kırım Kafkasya ve Doğu Anadolu Göçleri (1878-1908)*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Samsun 1993.
- ERÖZ, Mehmet, *Yörükler*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1991.
- ERSOY, Ruhi, “Kafkasya’nın Kültür Jeopolitiği ve Türk Dünyası”, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, C. VI, S. 15, Kasım 2018.
- ESKİKURT, Adnan, “Kırım ve Rumeli’de Yerleşik Türk Nüfusun Anadolu’ya Göçmesi ve İskân Siyaseti Kapsamında Yapılan Bazı Düzenlemeler (XIX. Yüzyıl)”, *İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, İstanbul 2010.
- FEYZİOĞLU, Hamiyet Sezer, “Hatıraların Işığında Balkan Savaşları”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. LVI, S. 2, Aralık 2016.
- GÖKBUNAR, Ali Rıza, “Osmanlı Devleti’nde Yörüklerin Göçerlikten Yerleşil Yaşama Geçirilmesinde Uygulanan Vergi Politikaları ve Sosyal Sonuçları”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. I, S. 2, Manisa 2003.
- GÖKÇE, Cemal, *Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu’nun Kafkasya Siyaseti*, Şamil Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, İstanbul 1979.
- GÖKÇE, Turan, “Anadolu Vilâyeti’ne Dair 919 (1513) Tarihli Bir Kadı Defteri”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. IX, S. 1, İzmir 1994.
- GÜNEŞ, İhsan ve Kemal Yakut, *Osmanlı’dan Cumhuriyete Eskişehir (1840-1923)*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2007.

HALAÇOĞLU, Ahmet, *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995.

HALAÇOĞLU, Yusuf, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997.

Hamit Matbaası, *İskân Tarihçesi*, İstanbul 1932.

HAYTA, Necdet ve Uğur Ünal, *Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri (XVII. Yüzyıl Başlarından Yıkılışa Kadar)*, Gazi Kitabevi Yayınları, Ankara 2008.

HAZAR, Emrah, *Sultanönü Sancağında Göç ve İskân (1299-1839)*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon 2018.

Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, Def'a 1, 1287,

Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, Def'a 3, 1289.

Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, Def'a 6, 1292.

Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, Def'a 10, 1296.

Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, Def'a 12, 1302.

Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, Def'a 13, 1303.

Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, Def'a 19, 1310.

Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, Def'a 21, 1312.

Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, Def'a 23, 1314.

Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, Def'a 33, 1324.

Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, Def'a 34, 1325.

<https://eklesene.com>, (Erişim Tarihi: 01.06.2019).

<http://eskisehirtatarlar.blogcu.com>, (Erişim Tarihi: 01.06.2019).

<http://www.eskiturkiye.net>, (Erişim Tarihi: 01.06.2019).

<https://www.bosnakmedya.com>, (Erişim Tarihi: 01.06.2019).

<https://www.photoplay.com>, (Erişim Tarihi: 01.06.2019).

I.O.M. Uluslararası Göç Örgütü, *Göç Terimleri Sözlüğü (Uluslararası Göç Hukuku) 18*, (Türkçe baskı ed. Bülent Çiçekli), İsviçre 2009.

İLBAŞ, Songül, *Eskişehir İli Balkan Muhacir Ağızları*, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2015.

İLGÜREL, Mücteba, “Celâli İsyanları”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. VII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993.

İLGÜREL, Mücteba, “Subaşı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXXVII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009.

İLHAN, Suat, *Kafkasya’nın Gelişen Jeopolitiği*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1999.

İNALCIK, Halil ve Bülent Arı, “Türk-İslam-Osmanlı Şehirciği ve Halil İnalcık’ın Çalışmaları”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. III, S. 6, Temmuz 2005.

İNALCIK, Halil, “Eyalet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995.

İNALCIK, Halil, “Osman I”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXXIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007.

İNALCIK, Halil, “Rumeli”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXXV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2008.

İNALCIK, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, (çev. Ruşen Sezer), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2016.

İNALCIK, Halil, *Osmanlılar Fütuhat, İmparatorluk, Avrupa ile İlişkiler*, Timaş Yayınları, İstanbul 2011.

İPEK, Nedim, *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler*, Serander Yayınları, Trabzon 2006.

İPEK, Nedim, *Rumeli’den Anadolu’ya Türk Göçleri (1877-1890)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994.

- İZNİK, Erkan, “Roma İmparatorluk Döneminde Dorylaeum’un Genel Görüntüsü”, *Anadolu Üniversitesi I. Uluslararası Düünden Bugüne Eskişehir Sempozyumu Siyasal, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Yapı (12-15 Mayıs 2004)*, Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Eskişehir 2005.
- JELAVİCH, Barbara, *Balkan Tarihi 18. ve 19. Yüzyıllar*, Küre Yayınları, İstanbul 2013.
- KALAYCI, İsa ve Oktay Kızılkaya, “Osmanlı Devleti’nin İskân Siyaseti ve Yerleşim Birimleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. IX, S. 18, Hatay 2012.
- KARA, Seyfullah, *Selçuklular’ın Dini Serüveni*, Şema Yayınları, İstanbul 2006.
- KARAL, Enver Ziya, “İstibdat Devri Müesseseleri”, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, C. IV, Ankara 2007.
- KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı İmparatorluğu’nda İlk Nüfus Sayımı 1831*, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara 1997.
- KARAZEYBEK, Mustafa, “Osmanlı Taşra Teşkilâtında Karahisâr-ı Sâhib Sancağı’nın İdârî Yapısı”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. III, S. 1, Afyonkarahisar 2000.
- KARPAT, Kemal H., *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.
- KARPAT, Kemal H., *Osmanlı’dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.
- KIRIMLI, Hakan, *Türkiye’deki Kırım Tatar ve Nogay Köy Yerleşmeleri*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012.
- KIRLI, Engin, *19. ve 20. Yüzyılda Eskişehir’e Yapılan Göçler*, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2001.
- KOCACIK, Faruk, “Balkanlar’dan Anadolu’ya Yönelik Göçler (1878-1890)”, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, İstanbul 1980.

- KOSOK, Pşimaho, *Kuzey Kafkasya Hürriyet ve İstiklal Savaşı Tarihinden Yapraklar*, Kuzey Kafkas Türk Kültür ve Yardımlaşma Derneği Yayınları, İstanbul 1960.
- KÖKSAL, Osman, “Osmanlı Dönüşüm Sürecinde Bir Devlet Teşebbüsü Olarak Çifteler Hâra-yı Hümayunu ve Türk Atçılığına Katkıları”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. X, S. 2, Aralık 2009.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuat, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Kuruluşu*, Akçağ Yayınları, Ankara 2000.
- KÖPRÜLÜ, Orhan F., “Ferik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995.
- KURAT, Akdes Nimet, “Panslavizm”, *Ankara Üniversitesi ve Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. XI, S. 2-4, Ankara 1953.
- KURAT, Akdes Nimet, *Rusya Tarih: Başlangıçtan 1917’ye Kadar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987.
- KÜÇÜK, Cevdet, “Abdülhamid II”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. I, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1988.
- KÜÇÜK, Cevdet, “İzzet Mehmed Paşa, Dârendeli”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001.
- LİNDER, Rudi Paul, “İlk Dönem Osmanlı Tarihinde İtici Güç ve Meşrutiyet”, (Çev. Pınar Emiroğlu), *Söğüt’ten İstanbul’a: Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, İmge Kitabevi Yayınları, İstanbul 2005.
- Mehmet Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nüma: Neşrî Tarihi*, (Haz. Faik Reşit Unat-Mehmet A. Köymen), C. I, Türk Tarih Kurumları Yayınları, Ankara 1995.
- MENEKŞE, Metin, *Temettuat Defterlerine Göre XIX. Yüzyıl Ortalarında Eskişehir Kazası’nın Sosyo-Ekonomik Yapısı*, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Muğla 2012.
- MERÇİL, Erdoğan, “Anadolu Beylikleri”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. III, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991.

- ÖNGÖR, Sami, “Ortadoğu Ülkelerinde Göçebe Hayatın Bugünkü Şartları ve Göçebe Nüfusun Sedantarizasyonu”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. XIX, S. 1, Ankara 1964.
- ÖRENÇ, Ali Fuat, “Mutasarrıf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXXI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006.
- ÖZ, Mehmet, “Tahrir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXXIX, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010.
- ÖZCAN, Abdülkadir, “Sekban”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXXVI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009.
- ÖZÇELİK, Mücahit, *Birinci Dünya Savaşı’nda Türkiye’deki Yabancı Esirler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013.
- ÖZEY, Ramazan, *Balkanlar ve Balkan Ülkeleri Coğrafyası*, Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2016.
- ÖZKAYA, Yücel ve Ali Akyıldız, “Muhassıl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXXI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006.
- PAMUK, Şevket, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2008.
- PAŞAOĞLU, Derya Derin, “Muhacir Komisyonu Maruzatı’na Göre (1977-78) 93 Harbi Sonrası Muhacir İskânı”, *History Studies*, C. V, S. 2, Mart 2013.
- PAŞAOĞLU, Derya Derin, *Nogaylar, Nogay Göçleri ve Türkiye’deki İskânları*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2009.
- PUL, Ayşe, “Tomarza’ya Gelen Çeçen Muhacirlerin İskânı Hakkında Bazı Gözlemler”, *ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, C. I, S. 2, Aralık 2010.
- SAVAŞAN, Fatih, *Uluslararası Göç (Kamu Maliyesi Üzerindeki Etkileri)*, Gazi Kitabevi, Ankara 2007.
- SAY, Yağmur, “Karakeçili Aşireti ve Eskişehir’e İskanı ile Kuyucak Karyesi’ndeki Özbekli Cema’ati”, *Turkish Studies*, C. IV, S. 3, Bahar 2009.

- SAYDAM, Abdullah, “Kırım ve Kafkasya’dan Yapılan Göçler ve Osmanlı İskân Siyaseti”, *Osmanlı*, C. IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999.
- SAYDAM, Abdullah, “Sultanın Özel Statüye Sahip Tebaası: Konar-Göçerler”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 20, Aralık 2009.
- SAYDAM, Abdullah, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997.
- SAYIN, Y., A. Usanmaz ve F. Aslangiri, “Uluslararası Göç Olgusu ve Yol Açtığı Etkiler: Suriye Göçü Örneği”, *K.M.Ü. Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, S. 31, Aralık 2016.
- SERT, Göksel, *Eskişehir İli Yörük Ağızları*, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2015.
- SEVİM, Ali ve Yaşar Yücel, *Türkiye Tarihi Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989.
- SEZEN, Tahir, *Osmanlı Yer Adları (Alfabetik Sırayla)*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, No: 26, Ankara 2017.
- SOFUOĞLU, Adnan, “Osmanlı Devletinde Ortaya Çıkan Göç Problemleri ve Türk Göçlerinin Bir Safhası; 1903-1904 (Rumi:1319) Yılında Meydana Gelen Göçler”, *Türk Kültürü Dergisi*, S. 383, Mart 1995.
- SÜMER, Faruk, “Türkmenler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XLI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2012.
- SÜMER, Faruk, “Yörükler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XLIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013.
- SÜMER, Faruk, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri – Boy Teşkilatı, Destanları*, Ana Yayınları, İstanbul 1980.
- SÜMER, Faruk, XVI. Asırda Anadolu, Suriye ve Irakta Yaşayan Türk Aşiretlerine Umumi Bir Bakış, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. XI, İstanbul 1952.

- ŞAHİN, İlhan, “Kadı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXXVI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009.
- ŞAHİN, İlhan, “Nahiye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXXII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006.
- ŞİMŞEK, Fitnat, “Paleolitik Dönemde İnsan Türleri”, *Uluslararası Amisos Dergisi*, C. II, S. 3, Aralık 2017.
- TANOĞLU, Ali, “İskân Coğrafyası, Esas Fikirler, Problemler ve Metod”, *Türkiye Mecmuası*, C. XI, İstanbul 1954.
- TBMM Milli Saraylar, K-247 (Muhacirlere Ait Fotoğraf Albümü), 1322.
- TEKELİ, İlhan, *Anadolu’da Yerleşme Sistemi ve Yerleşme*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2011.
- Tevrat*, Dorlion Yayınevi, Ankara 2016.
- TUNÇDİLEK, Necdet, “Eskişehir Bölgesinde Yerleşme Tarihine Toplu Bir Bakış”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. XV, S. 1-4, Coğrafya Enstitüsü Yayınları, Ocak 1953.
- TURAN, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1996.
- TÜRKMEN, Zekeriya, “Müşir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXXII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006.
- UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı, “Güney Doğu Avrupa Kıtasına Göçmen Nakli”, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, C. I, Ankara (Y.y).
- VARLIK, Mustafa Çetin, “Anadolu Eyaleti”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. III, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991.
- VARLIK, Mustafa Çetin, “Kütahya”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXVI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2002.
- YAKUT, Kemal, “Kırım Tatarları ve Nogayların Osmanlı İmparatorluğu’na Göçleri (1783-1922), *Türkiye’nin Göç Tarihi 14. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Türkiye’ye Göçler*, (Dr. M. Murat Erdoğan – Ayhan Kaya), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2015.

- YAKUT, Kemal, “Eskişehir’de Nüfus ve 1916 Nüfus İstatistiği”, *Kebikeç*, S. 15, Ankara 2003.
- YALÇINKAYA, Işın, *Arkeoloji ve Sanat Tarihi Eski Anadolu Uygarlıkları Paleolitik Çağ (Eski Taş Çağı/Yontma Taş Çağı)*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Türkiye Kültür Portalı Projesi, Ankara 2009.
- YAZICI, Hakkı ve Muammer Demirel, “93 Harbi” (1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı’ndan Sonra Eskişehir’e Yerleştirilen Göçmenler”, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Prof. Dr. Zeki Başar Özel Sayısı, S. 29, Erzurum 2006.
- YAZIR, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Kur’ân-ı Kerim ve Türkçe Meâli*, Kılıç Kitapevi Yayınları, İstanbul 2017.
- YENİÇERİ, Celal, “Bâc”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. IV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991.
- YILMAZ, Halim, “Yeni Gelişmeler Işığında Türkiye’de Mülteci Hukuku ve Uygulaması: Sorunlar ve Çözüm Önerileri”, *Uluslararası Göç Sempozyumu: 8–11 Aralık 2005 (International Migration Symposium 8–11 December 2005)*, Zeytinburnu Belediyesi, İstanbul 2006.
- YİĞİT, Ali, “Balkan Yarımadası’nın Beşeri Coğrafya Özellikleri ve Türk ve/veya Müslüman Nüfus Varlığı”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Rumeli-Balkanlar Özel Sayısı 1, S. 66Ankara 2015.
- ZACHARİADOU, Elizabeth A., “İlk Osmanlılara Dair Tarih ve Efsaneler”, Söğütten İstanbul’a: Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar, (Çev. Pınar Emiroğlu), *Söğüt’ten İstanbul’a: Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, İmge Kitabevi Yayınları, İstanbul 2005.
- 438 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530) I Kütahya, Karahisâr-i Sâhib, Sultan-önü, Hamid ve Ankara Livâları <Dizin ve Tıpkıbasım>, (Haz. Ahmet Özkılınç vd.), Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 1993.

EKLER DİZİNİ

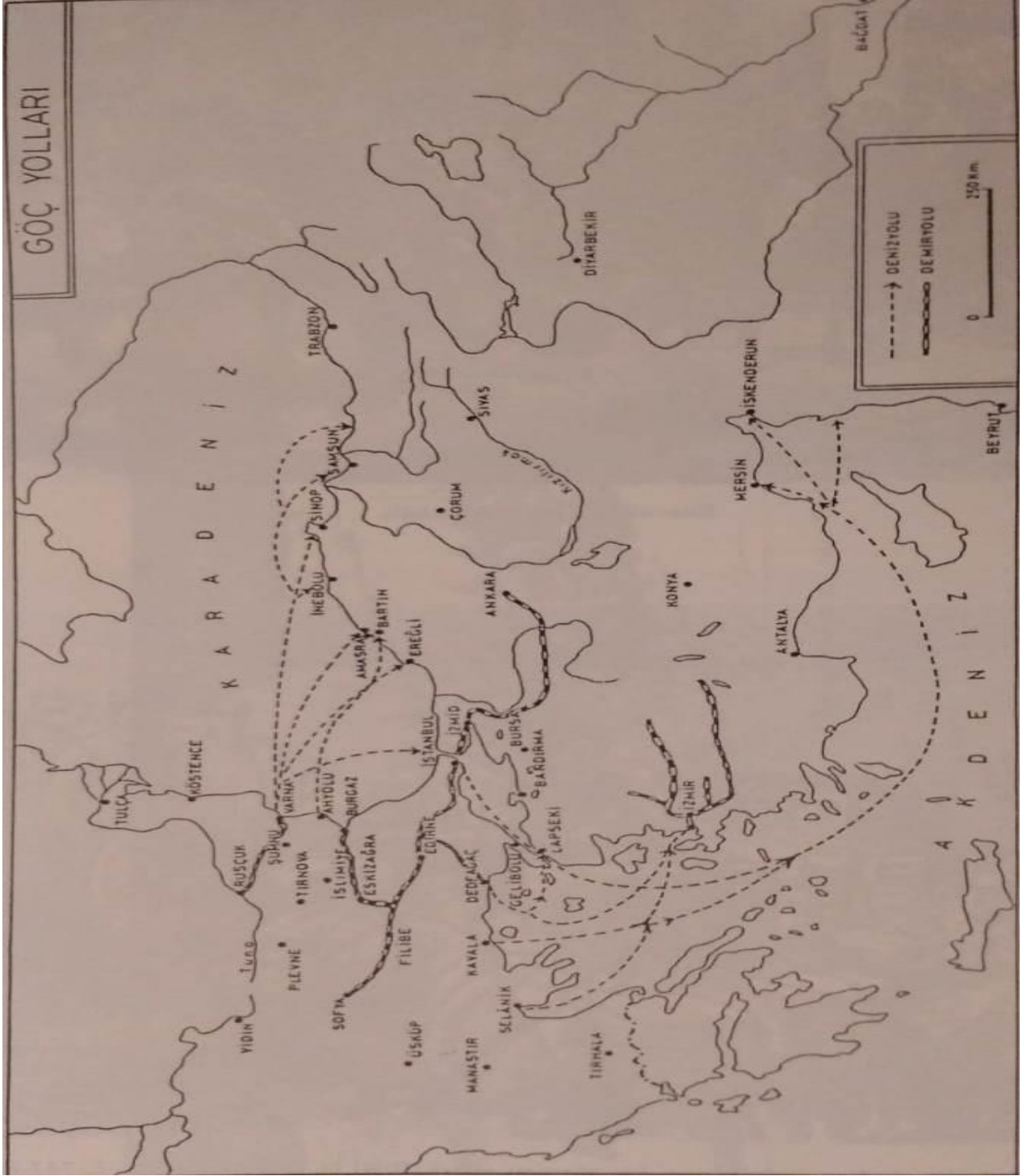
Sayfa

Ek-1: Göç Güzergâhlarını gösteren genel harita.....	174
Ek-2: Hüdavendigâr Vilayeti'nde iskân ettirilen muhacirlerin kazalara dağılım oranı.....	175
Ek-3: 1891 yılında Aziziye ve kısmen Eskişehir kazalarıyla, Hanbarçun (Barçınlı-Han-Hüsrevpaşa) ve Seyitgazi nahiyelerinde muhacir iskânı için elverişli boş miri arazileri gösteren harita.....	176
Ek-4: 16 Nisan 1891 tarihinde Eskişehir İstasyonu ile şehir meydanında bulunan mahalleri gösteren harita.....	177
Ek-5: 1923 yılında Eskişehir'e bağlı nahiyeleri nüfusları, köy adetleri ve gelir durumlarını gösteren harita.....	178
Ek-6: Sivrihisar'ın Karakaya köyünde iskân ettirilen Kırım muhacirleri için yapılan evler.....	179
Ek-7: Sivrihisar Kazası'na iskân ettirilen Karaçay muhacirleri için inşa ettirilen 100 hanenin 1905 yılındaki görseli.....	180
Ek-8: Sivrihisar Kazası'na iskân ettirilen Karaçay muhacirleri için inşa ettirilen 100 hanenin 1905 yılındaki görseli.....	181
Ek-9: Kafkasya muhacirleri için inşa edilen hanelerine dair diğer bir görsel.....	182
Ek-10: Çerkez muhacirleri tarafından Gökçekısıık köyünde inşaa ettirilecek caminin taslağı.....	183
Ek-11: Eskişehir'e göç eden Romanya muhacirlerine ait pasaportlarından biri.....	184
Ek-12: 1890'lı yıllarda Eskişehir Tren Garı.....	187
Ek-13: Eskişehir Tren Garı.....	188
Ek-14: 1914 yılında Eskişehir.....	189
Ek-15: Yakın dönemde Eskişehir.....	190
Ek-16: Günümüzde Eskişehir'de bir Boşnak köyü olan "Lütfiye Köyü.....	191
Ek-17: Eskişehir'de bulunan Tatar köylerinden Güroluk köyü civarı.....	192

EKLER

EK-1

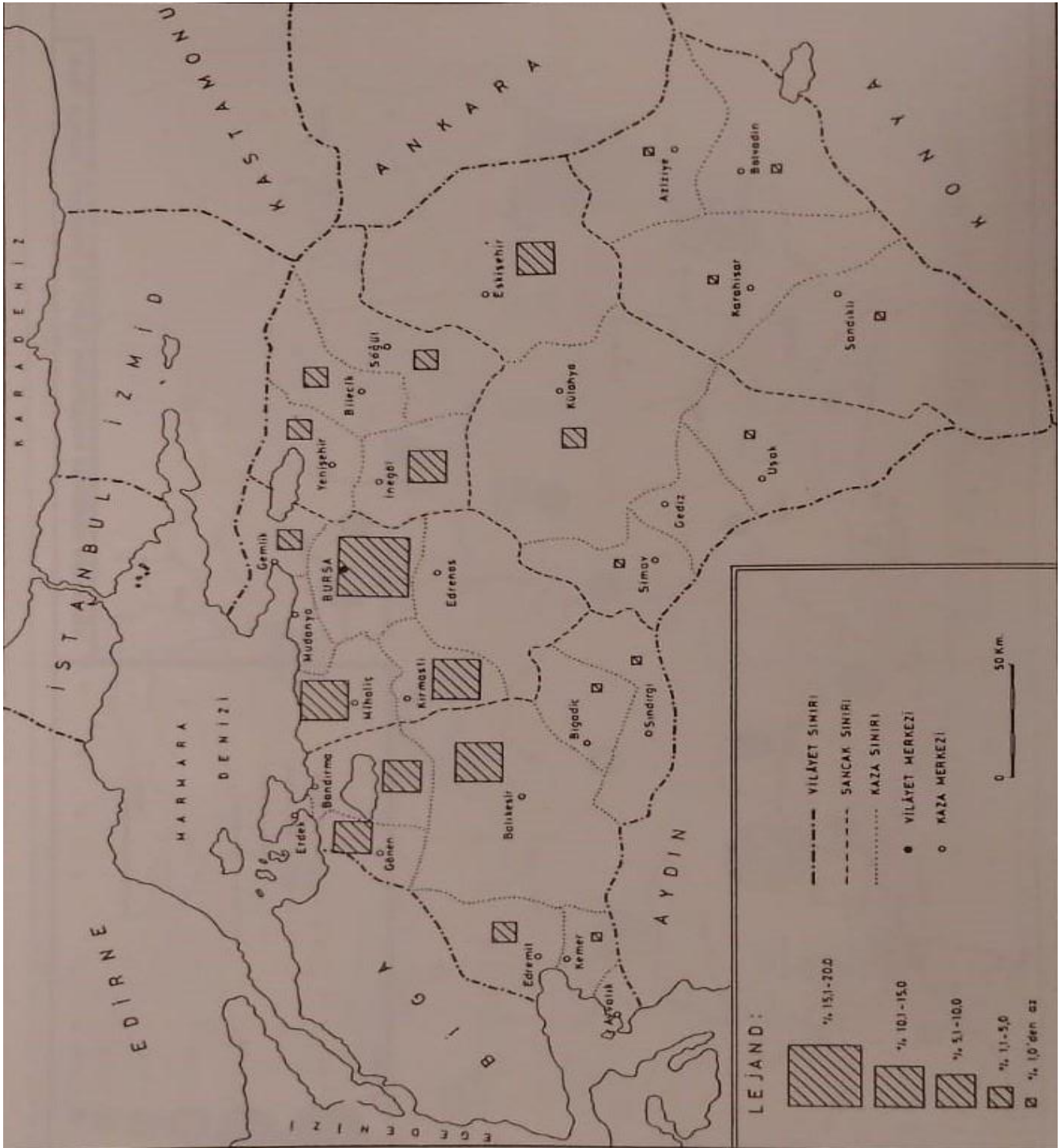
Göç Güzergâhlarını gösteren genel harita⁶²¹

⁶²¹ İpek, Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890).

EK-2

Hüdavendigar Vilayeti'nde iskân ettirilen muhacirlerin kazalara dağılım oranı⁶²²

⁶²² İpek, Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890).

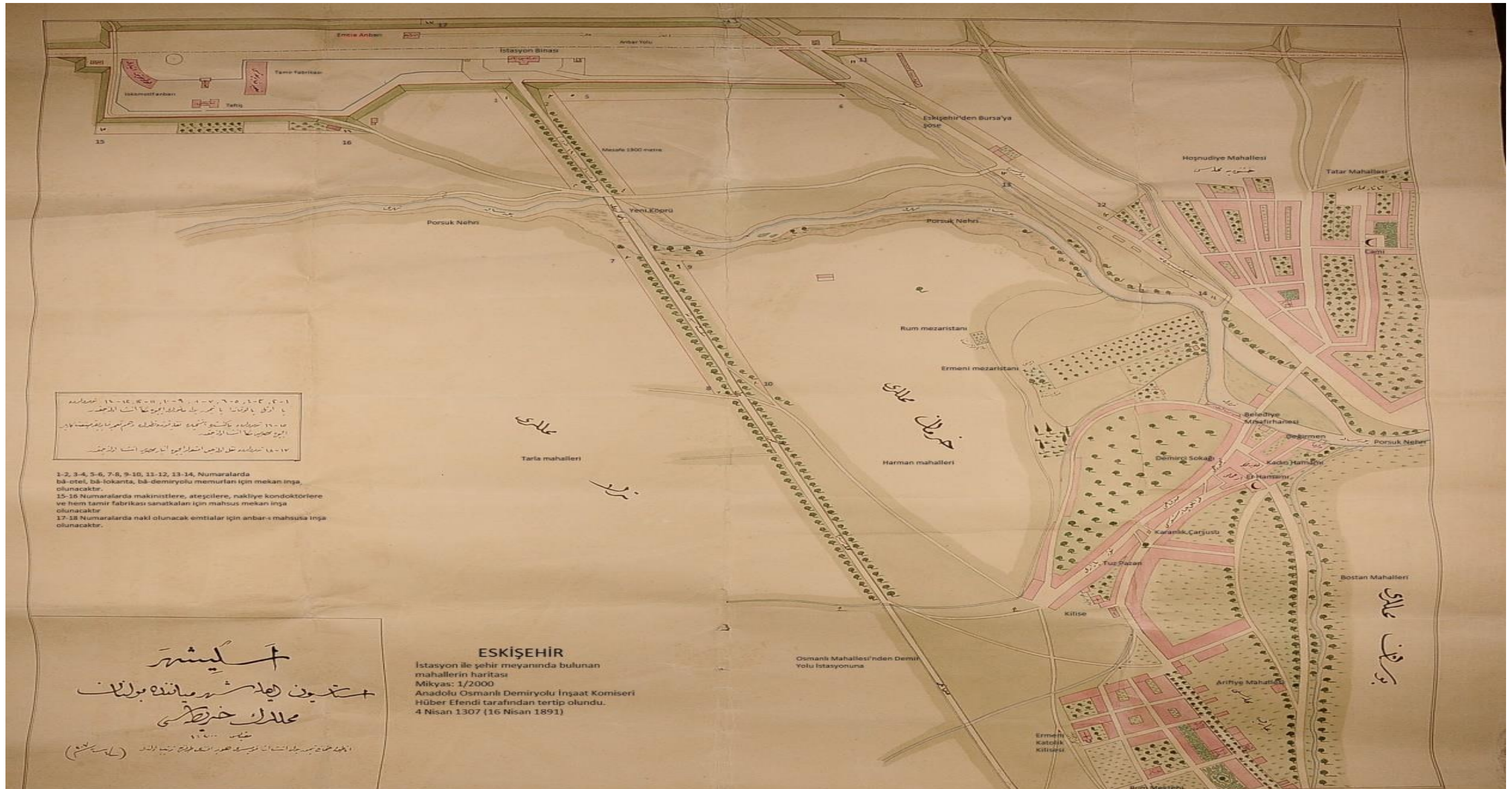
EK-3

1891 yılında Aziziye ve kısmen Eskişehir kazalarıyla, Hanbarçun (Barçınlı-Han-Hüsrevpaşa) ve Seyitgazi nahiyelerinde muhacir iskânı için elverişli boş miri arazileri gösteren harita⁶²³.

EKG-4

16 Nisan 1891 tarihinde Eskişehir İstasyonu ile şehir meydanında bulunan mahalleri gösteren harita⁶²⁴

⁶²⁴ Bu harita, yerel tarih araştırmacısı Erol Canarşlanlar tarafından Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nden tespit edilmiştir ve Anadolu Üniversitesi Yeniçağ Anabilim Dalı öğretim üyesi Doç. Dr. Mehmet Topal tarafından günümüz Türkçesine çevrilmiştir.

EK-5

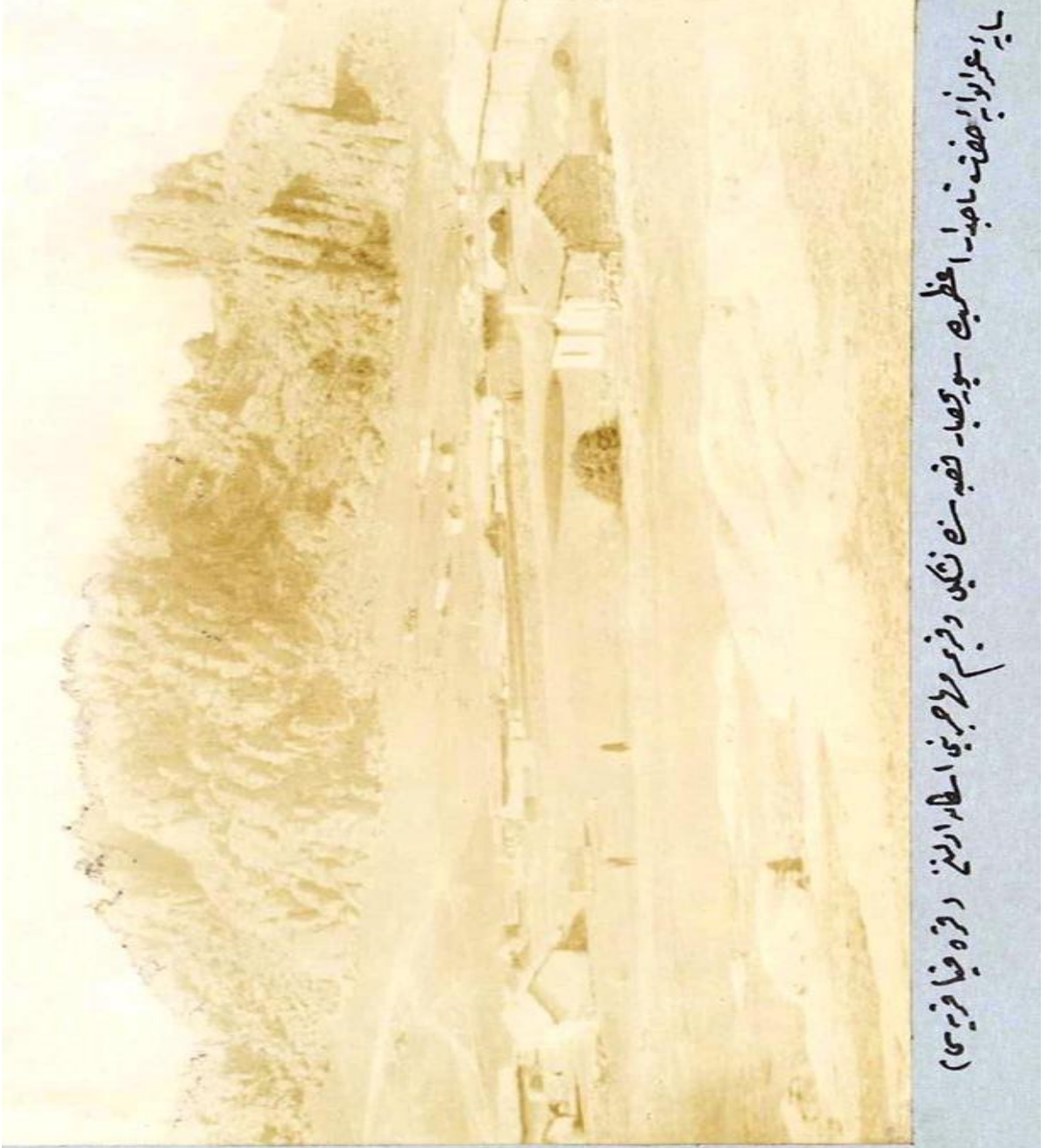
1923 yılında Eskişehir'e bağlı nahiyeleşi nüfusları, köy adetleri ve gelir durumlarını gösteren harita⁶²⁵

⁶²⁵ COA. HRT.h. 557-1.

EK-6

Sivrihisar'ın Karakaya köyünde iskân ettirilen Kırım muhacirleri için yapılan evler⁶²⁶

⁶²⁶ TBMM Milli Saraylar, K-247 (Muhacirlere Ait Fotoğraf Albümü), 1322.

EK-7

Sivrihisar Kazası'na iskân ettirilen Karaçay muhacirleri için inşa ettirilen 100 hanenin 1905 yılındaki görseli⁶²⁷

⁶²⁷ TBMM Milli Saraylar, a.g.e.

EK-8

Sivrihisar Kazası'na iskân ettirilen Karaçay muhacirleri için inşa ettirilen 100 hanenin 1905 yılındaki görseli⁶²⁸

⁶²⁸ TBMM Milli Saraylar, a.g.e.

EK-9

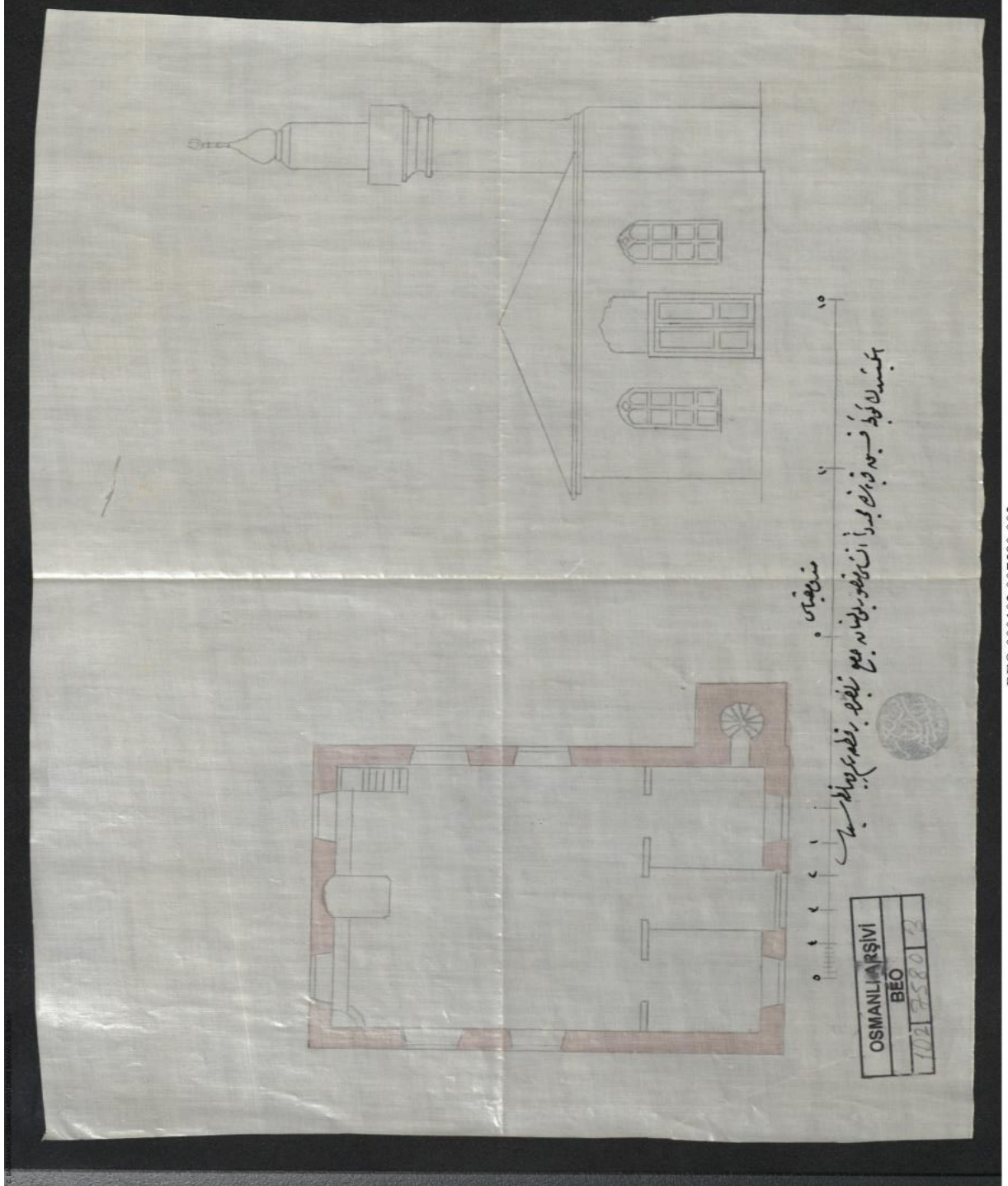
Kafkasya muhacirleri için inşa edilen hanelerine dair diğer bir görsel⁶²⁹

⁶²⁹ TBMM Milli Saraylar, a.g.e.

EK-10

Çerkez muhacirleri tarafından Gökçekısık köyünde inşaa ettirilecek caminin taslağı⁶³⁰

⁶³⁰ COA. BEO. 102-7580/3.

EK-11

Eskişehir'e göç eden Romanya muhacirlerine ait pasaportlarından biri⁶³¹

⁶³¹ Özgecan Eraslan Taktak tarafından temin edilen pasaportun keşfedilmesi, yerel araştırmacı Erol Canarslanlar tarafından gerçekleştirilmiştir.

EK-12

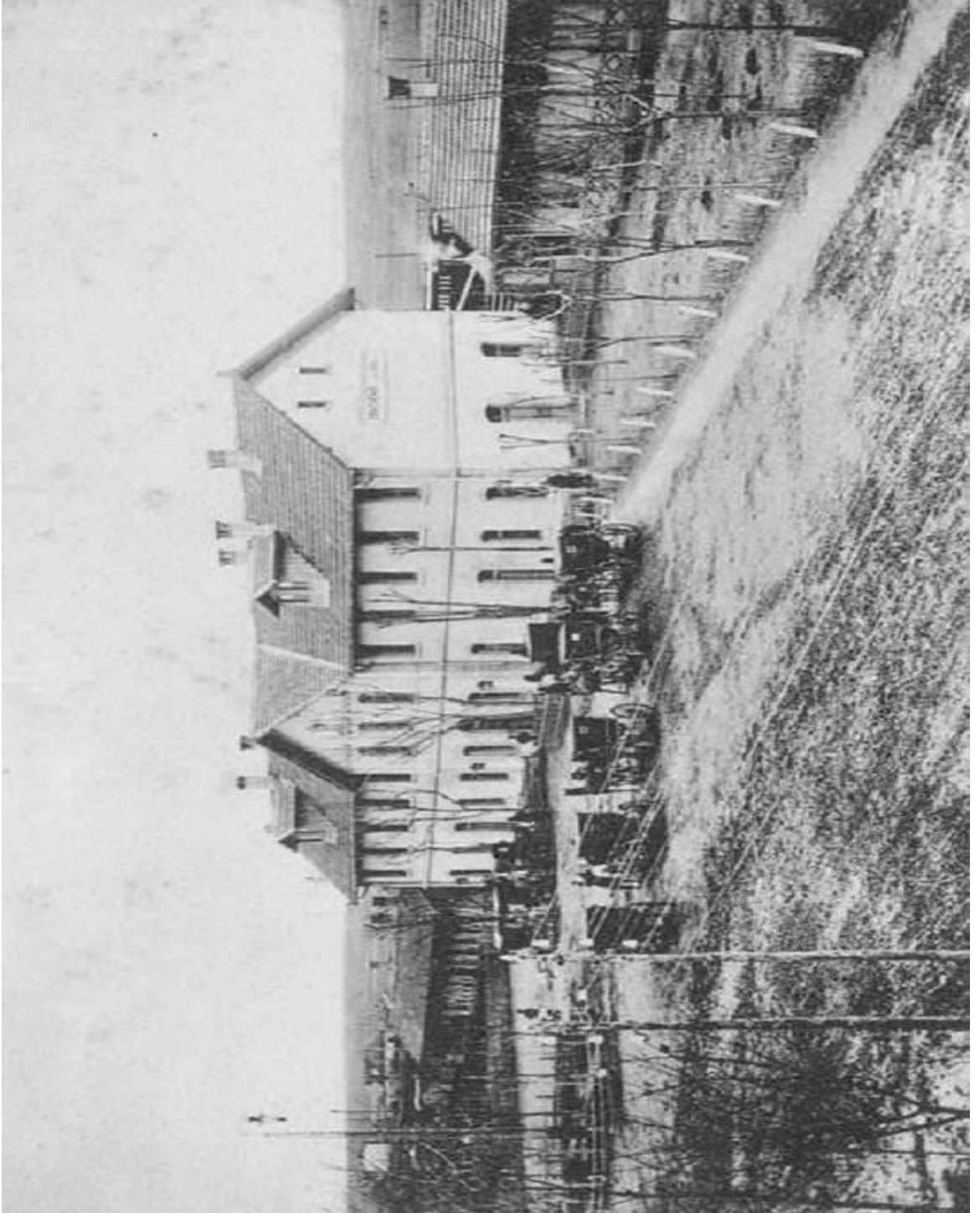
1890'lı yıllarda Eskişehir Tren Gari⁶³²

⁶³² <http://www.eskiturkiye.net>, (Erişim Tarihi: 01.06.2019).

EK-13

Eskişehir Tren Garı⁶³³

⁶³³ <http://www.eskiturkiye.net>, (Erişim Tarihi: 01.06.2019).

EK-14

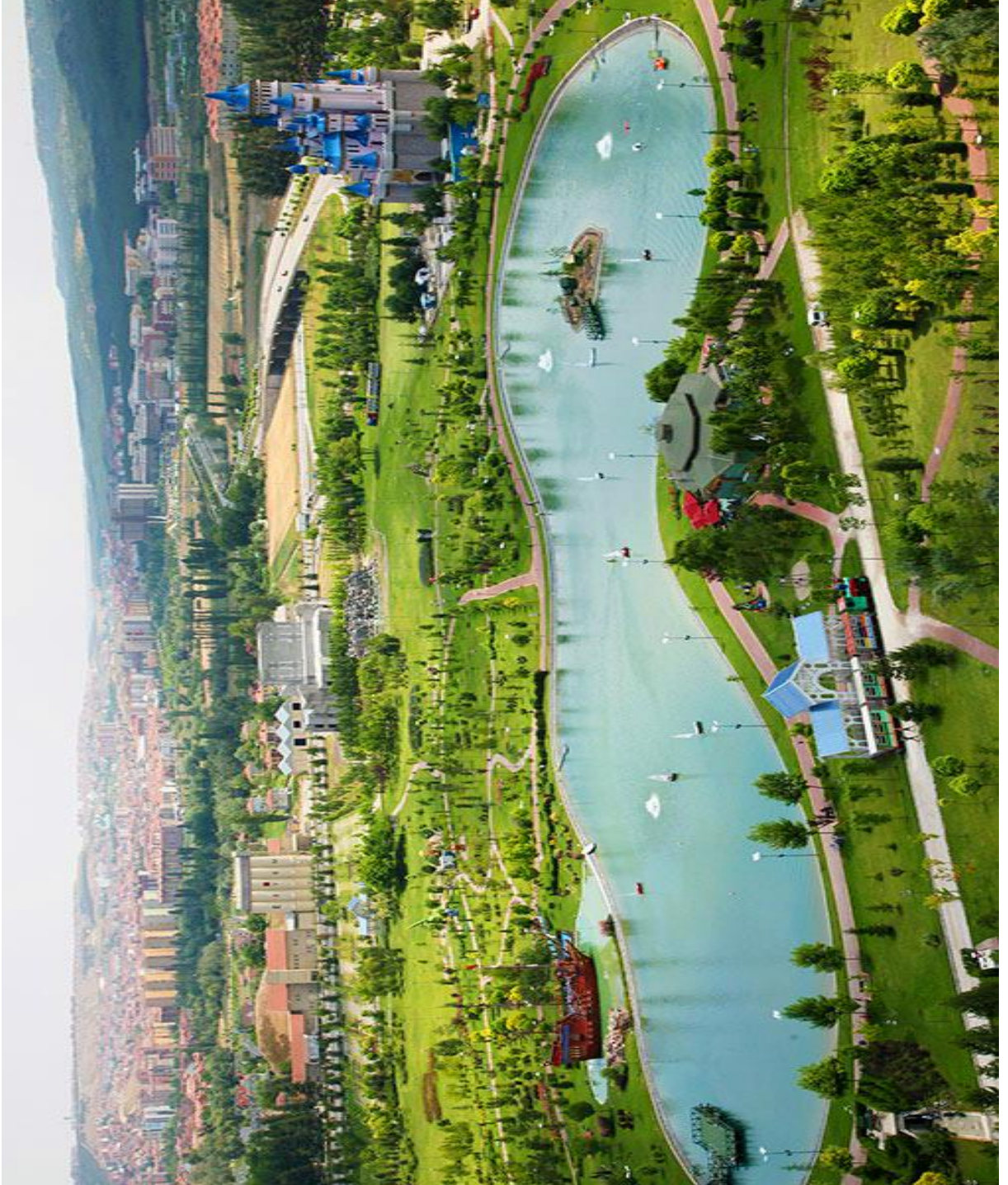
1914 yılında Eskişehir⁶³⁴

⁶³⁴ <http://www.eskiturkiye.net>, (Erişim Tarihi: 01.06.2019).

EK-15

Yakın dönemde Eskişehir⁶³⁵

⁶³⁵ <https://www.photoplay.com>, (Erişim Tarihi: 01.06.2019).

EK-16

Günümüzde Eskişehir’de bir Boşnak köyü olan “Lütfiye Köyü”⁶³⁶

⁶³⁶ <https://www.bosnakmedya.com>, (Erişim Tarihi: 01.06.2019).

EK-17

Eskişehir’de bulunan Tatar köylerinden Güroluk köyü civarı⁶³⁷

⁶³⁷ <http://eskisehirtatarlar.blogcu.com>, (Erişim Tarihi: 01.06.2019).